

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2008:1

Indhold

Artikler:

- Asbjørn Romvig Thomsen:* De forsvundne karle – og dem, der var tilstede. Stavnsbånd, militærtjeneste og usynlige unge mænd: den geografiske mobilitet ud fra de ældste lægdsruller. . . . 1
- Svend Jacobsen:* Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn - en stærk sønderjysk ane, 2. del 21
- Karl Peder Pedersen:* Kancellipræsident Kaas' tur til kejser Napoleon i 1811. 77

Småstykker:

- Caroline Nyvang:* Mutter som kogebogsforfatter – danske trykte kogebøger i 1800-tallet 101
- Hans H. Worsøe:* Sydslesvigske kirkebøger tilgængelige på mikrokort i Danmark 115
- Michael Dupont:* Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark. Gotisk kursiv 1700-1800 119
- Chr. R. Jansen:* Arkivalieronline.dk 125
- Anette Skogseth Clausen:* Digitalarkivet: Vi bringer arkivet hjem til deg. 131
- Ann-Louise Paulsson:* Genline – först i Sverige med inskannade kyrkböcker på Internet 139

Debat:

- Kommentar til Kirstin Nørgaard Pedersens artikel »Nyt om Christen Ottesen Blichfeld« i Personalhistorisk Tidsskrift 2006:2 143

Orientering:

- Svenska Släktforskar dagarna 2008 147
- Bogtilbud til Samfundets medlemmer 147

Billedet på omslaget:

Frederik Julius Kaas (1757-1827) iført den kancellipræsidentuniform, han anskaffede under sit besøg i Paris i 1811. Billedet ses også på side 78.

De forsvundne karle – og dem, der var tilstede

Stavnsbånd, militærtjeneste og usynlige unge mænd: den geografiske mobilitet ud fra de ældste lægdsruller

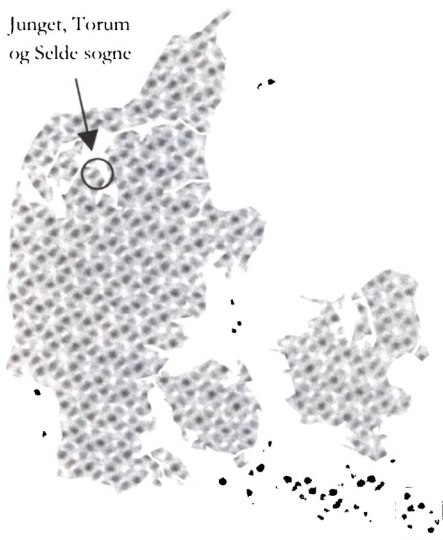
Af Asbjørn Romvig Thomsen

I 1792 udarbejdede ekstrasessionen den første statslige lægdsrulle over de værnepligtige i Skivehus amt. Lægdsrullen indeholder ikke blot væsentlig information om den geografiske mobilitet, den tillader os også at kigge nærmere på, hvem de enkelte personer var. Kombineres denne viden med oplysninger om individerne fra andre kilder, får vi endda lejlighed til at nærme os en forklaring på, hvem der var mobile, og hvem der ikke rørte sig ud af slækken – og hvorfor.

»Ville være døv, men svarede på 7 spørgsmål, som blev gjort med dæmpet røst; udskrevet til reserve-landsoldat og anbefales regimentet, når han der spiller sin rolle«. ¹

Behjertede unge mænd har gennem Danmarkshistorien gjort mange, men ikke altid lige vellykkede, forsøg på at undgå militærtjeneste. Den 22-årige Christen Sørensen var en af dem, da han i 1792 var på session. På den ovenstående formulering i lægdsrullens bemærkningskolonne kan man næsten se, hvordan skriveren godter sig over, at Christen dumpede lige ned i sessionens ikke videre sindrige fælde. Som belønning for at have forsøgt at snyde sig fri blev Christen da også straks udskrevet til reservelandsoldat – og man advarede for en sikkerheds skyld regimentet om, at han kunne finde på at foregive døvhed.

Men der var også andre metoder, man kunne tage i anvendelse, hvis man ønskede at slippe for militærtjenesten – eller for stavnsbåndet, for den sags skyld. Heriblandt simpelt hen at forsvinde. Men hvor mange forsvandt egentlig, og hvordan gjorde de? Vi ved ikke ret meget om det. Men vi ved, at det fra samfundets højere lag – særligt godsejerne – blev betragtet som et problem, at landbobefolkningens unge mænd rømte fra deres hjemegn og de forpligtelser, de havde dér. ²

I forbindelse med et større projekt om social mobilitet blandt landbefolkningen følger jeg livsforløbet for en række børn og deres forældre. Fælles for børnene er, at de i perioden 1750-1830 blev født i de tre nørrejske nabosogne Junget, Torum og Selde, som ligger i det nordøstlige hjørne af halvøen Salling.

Det er af central betydning at kende en persons opholdssted, hvis man vil finde oplysninger om vedkommende i arkivalierne. Kilder, der siger noget om den geografiske mobilitet, er derfor metodisk set af stor vigtighed, når man foretager livsforløbsanalyser.

Men den geografiske mobilitet er også interessant i sig selv, når man undersøger, hvordan folk levede i det historiske samfund. I almindelighed betragter man 17- og 1800-tallets bondebefolkning som en flok hjemmefødinge, der kun nødtvungent og i helt særlige tilfælde – om nogensinde – bevægede sig over den nærmeste herredsgrense. Men er det en korrekt opfattelse? Var horisonten ikke videre?

Geografisk mobilitet – hvad er det?

Der var i landbosamfundet mange forskellige måder at flytte på, og de forskellige måder havde vidt forskellige baggrunde.

Der var de regulære rømninger, hvor unge, ugifte mænd – men i hårde tider også hele familier – simpelt hen i ly af mørket stak af fra hjemstavnen for at søge lykken under andre himmelstrøg. Disse rømninger skete særligt fra de jyske landdistrikter, og de synes særligt at have taget

retning mod København og de større provinsbyer eller mod hertugdømmerne.³

I mange vestjyske fiskersogne drog ungdommen i høstmånederne – hvor fiskeriet lå stille – sydpå for at tage sæsonarbejde hos de sønderjyske bønder, der netop i den tid manglede arbejdskraft. Herefter vendte de hjem igen. Vandringerne var her en del af en etableret årscyklus, som først ændredes, når de unge blev gift og stiftede eget bo.⁴

Andre, ofte unge kvinder, drog i ungdomsårene fra landet ind til den nærmeste købstad for at tjene i nogle år – nogle blev hængende i købstaden, men mange vendte derefter tilbage og giftede sig på landet.⁵

Efter stavnsbåndets ophævelse og med 1800-tallets stigende knaphed på jord blev det også en livstidskarriere at være omrejsende tjenestekarl. Som eksempel på et sådant livsforløb kan nævnes Jens Jensen Volling, der blev født 1789 i Volling i det sydlige Salling og i 1820 fik et uægte barn i Torum sogn. Han blev 1816 gift med en kone i Grønning sogn i Vestsalling. Hans opholdssteder i perioden 1816-1854 (hvor vi taber sporet af ham) ses af tabel 1.

Tabel 1. Jens Jensen Vollings opholdssteder 1816-1854⁶

1816	Regimentet
1818	Ramsing, Salling
1819	Ukendt (angives således i lægdsrullen)
1820-29	Grønning, Salling
1829-34	Funder, Viborg amt
1834-38	Linå, Skanderborg amt
1838-39	Them, Skanderborg amt
1839-41	Funder, Viborg amt
1841-44	Them, Skanderborg amt
1844-45	Vrads, Skanderborg amt
1845-54	Them, Skanderborg amt
1854-?	Vinding, Skanderborg amt

I forhold til de fastboende jordbrugere flyttede Jens Jensen Volling mange gange i løbet af sit liv – men vi kan også se af listen, at han ikke blot havde adskillige årelange ophold i samme sogn, men også vendte tilbage til sogne, han tidligere havde tjent i. Hans flytninger skyldtes altså næppe manglende tilpasningsevne, men snarere hans arbejdssituation.

Først i anden halvdel af 1800-tallet begyndte industrien i byerne for alvor at kunne optage landdistrikternes befolkningsoverskud, og i århundredets sidste årtier satte den store oversøiske udvandring ind.

Som det ses, antog den geografiske mobilitet mange forskellige former: Nogle var sæsonvandringer, andre længerevarende, og atter andre varede for hele livet; nogle vandringer gik over korte afstande og nogle over lange eller endog meget lange afstande; og nogle vandringer foregik efter et fast mønster, andre mere tilfældigt.

Vandringernes forskelligartede karakter gør det vanskeligt at beskrive dem i en systematisk form. En af de klassiske metoder til at undersøge vandringernes omfang er at undersøge befolkningen ved en bestemt folketælling og sammenholde deres opholdssted med det angivne fødested. Her fås et overordnet billede af vandringerne – i 1850 var 7% af københavnernes eksempelvis født i Jylland. Dette tal siger imidlertid ikke noget om, hvor hyppigt folk flyttede, hvilke stationer de kom forbi på vejen fra fødestedet til København, eller for den sags skyld om de efterfølgende blev i hovedstaden.⁷

Ikke desto mindre er denne type undersøgelser en af de bedste muligheder for at beskrive vandringer i fortiden. Den første folketælling, der indeholder oplysning om fødested, er fra 1845. Men der findes også en ældre kilde, der indeholder strukturerede oplysninger om føde- og opholdssteder: lægdsrullerne. De består af opgørelser over værnepligtige for hvert lægd og findes på nationalt plan fra cirka 1789 og fremefter.

Lægdsrullerne lider dog, i forhold til folketællingerne, af den svaghed, at de kun indeholder oplysninger om drenge og mænd – og kun indtil mændene opnår en vis alder eller af andre grunde ophører med at være værnepligtige. I det følgende skal vi se, hvad lægdsrullen fra 1792 til trods for disse svagheder kan oplyse om, hvordan og hvorfor de unge mænd fra Junget, Torum og Selde sogne vandrede.

Lægdsrullen 1789 – eller 1792?

I lægdsrullerne blev de værnepligtige fulgt år for år, uanset opholdssted. Da lægdsrullen ud over den værnepligtiges navn og opholdssted også viser hans fødested og alder samt hans faders navn, er der gode muligheder for faktisk at identificere de enkelte personer.

Den første lægdsrulle blev udarbejdet af ekstrasessionen efter stavnsbåndets ophævelse i 1788, hvor ansvaret for udskrivningsvæsenet overgik fra de private godsejere til staten. Ekstrasessionen drog land og rige rundt i perioden 1789-1792 for at optegne de værnepligtige unge mænd i rullen. Den første hovedrulle fra Skivehus amt er i Statens Arkiver registreret som udarbejdet i 1789, men en nærmere undersøgelse af indholdet viser, at den i virkeligheden er udarbejdet i efteråret 1792. Dette årstal stemmer også bedre overens med den rute rundt i landet, som ekstrasessionen fulgte.⁸ I det kommende vil jeg derfor omtale kilden

som lægdsrullen fra 1792, selv om dette kan give nogen forvirring i forhold til kildeangivelserne.

Hvor mange kan vi finde i lægdsrullen?

De tre sognes kirkebøger viser, at der i den 40-årige periode 1752-1791 blev født 606 drengbørn.⁹ Af tabel 2 fremgår, hvorledes disse børn fordeles sig på forskellige grupper.

Tabel 2. Fødte drengbørn 1752-1791 i Junget, Torum og Selde sogne

Fundet i sognenes begravelseslister 1752-1792	187	
Antagelig ligeledes døde i sognene 1752-1792 ¹⁰	19	
I alt døde (mindst)		206
Ikke værnepligtige ¹¹		18
Fundet i lægdsrullen 1792 i et af Sallings 37 sogne ¹²	308	
»Opdaget« efterfølgende og indført i lægdsrullen 1793 ¹³	15	
I alt i lægdsrullerne 1792/1793		323
Ikke fundet i lægdsrullen		59
I alt fødte drengbørn 1752-1791		606

Overordnet set befinder de 606 drengbørn sig altså i tre grupper:

- dem, der ikke skal være i lægdsrullen (224)
- dem, der er fundet i lægdsrullen (323)
- dem, der ikke er fundet i lægdsrullen (59)

Det er de sidste to grupper, der kan fortælle os noget om mobiliteten blandt landbobefolkningen i årene omkring stavnsbåndets ophævelse. De fundne skal fortælle os, hvor de opholdt sig, da de blev indskrevet i lægdsrullen. Og de ikke-fundne skal fortælle os, hvorfor de ikke er opført i lægdsrullen.

Hjemme hos far og mor eller ude at tjene?

Drengbørn skulle indtil midten af 1800-tallet indskrives i lægdsrullen fra fødslen og så ellers blive stående, til de blev udskrevet – som oftest når de var i slutningen af tyverne eller i trediverne. Da ekstrasessionen tog sin tre-årige runde 1789-1792 til alle landets hjørner for at optegne det værnepligtige mandskab, blev lokalbefolkningen tilsagt at møde et bestemt sted. Her blev hver enkelt dreng eller mand nu indskrevet i rullen med en række tilknyttede oplysninger.

Mandskabet blev indskrevet lægdsvis, hvilket som oftest var det samme som sognevis. Præcis efter hvilke retningslinjer, de enkelte personer blev knyttet til et sogn, er ikke umiddelbart gennemskuelige – i hvert fald ikke her i forbindelse med den første lægdsrulle. At Niels Hjardemaals to søn-

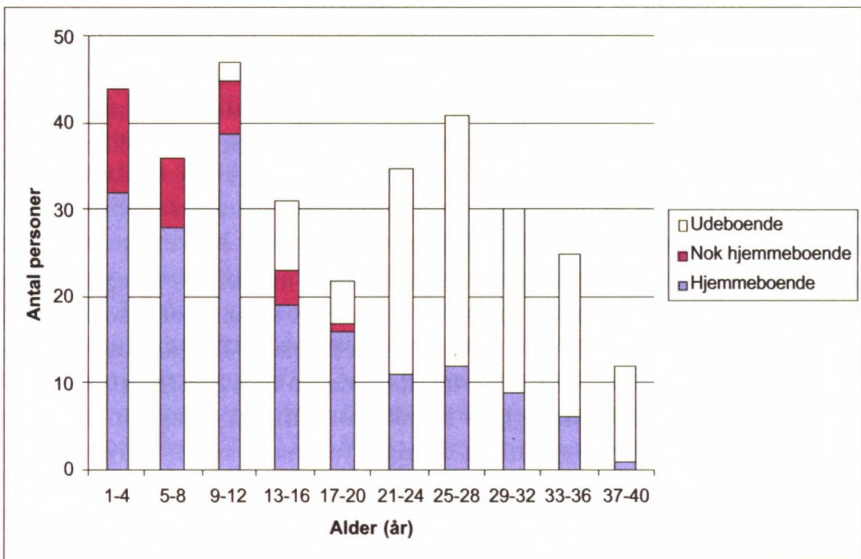

ner, 5-årige Søren og 3-årige Christen, blev opført under Selde sogn, skønt de boede med faderen i Aalborg, skyldes utvivlsomt, at de var født i Selde. Men det giver ikke umiddelbart nogen mening, at den 32-årige Christen Pedersen, der var født i Grinderslev sogn og opholdt sig i Lyby sogn, skulle indskrives i lægdsrullen for Torum sogn. Personen blev altså ikke nødvendigvis indført i lægdsrullen for et sogn, som han var født i, eller som han opholdt sig i på indskrivningstidspunktet. Sidenhen blev mandskabet som oftest indskrevet i lægdsrullen for opholdssognet.

I rubrikken »opholdssted« findes tre typer af angivelser: Et specifikt stednavn, ingenting eller »hjemme«. Særligt angivelsen »hjemme« blev benyttet ganske ofte. I figur 1 vises, hvor mange der fra de enkelte aldersgrupper angives at bo »hjemme« i forhold til andelen af udeboende.

Figuren må tolkes med et gran salt, fordi vi ikke kan vide, hvor konsekvent de fremmødte har angivet de unges opholdssted korrekt. Mente en bonde, at sessionen havde behov for at vide, om hans søn var ude at tjene på en gård i sognet, eller om han opholdt sig hjemme?

I figuren er endvidere indført kategorien »nok hjemmeboende«. Dette prædikat har jeg tildelt drengene i alderen 1-20 år, hvis jeg skønnede, at de boede hjemme, selv om der ikke stod »hjemme« som deres opholdssted. Niels Hjardemaals to drenge, der udtrykkeligt var flyttet med

Figur 1. Hjemme- og udeboende drenge/mænd fordelt på alder (født 1752-1791 i Junget, Torum og Selde sogne og identificerede i lægdsrullen 1792).

faderen til Aalborg, har jeg således kategoriseret som »nok hjemmeboende«. Dette gælder også i de tilfælde, hvor jeg har kunnet konstatere, at familien var flyttet fra drengens fødested til det sted, hvor han i lægdsrullen angives at opholde sig.

Trods usikkerhederne i kategoriseringen viser denne simple figur nogle grundlæggende træk i drengenes og de unge mænds liv. Det ses, at i hvert fald frem til 12-årsalderen opholdt det store flertal af drengene sig hjemme hos forældrene – kategorien »nok hjemmeboende« viser her sin berettigelse, idet den gør billedet meget tydeligere, end hvis vi blot slavisk havde vist, hvem der havde angivelsen »hjemme«.

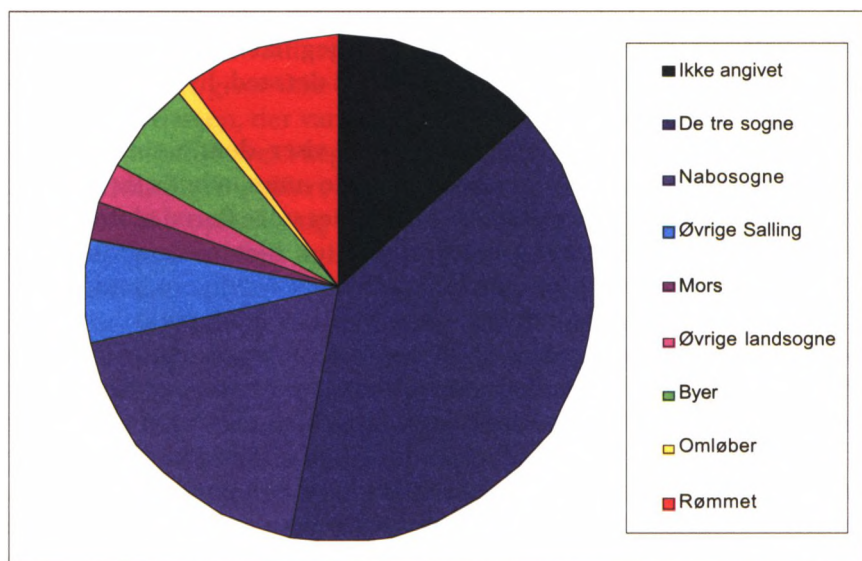
Men også en temmelig stor del af teenagerne synes faktisk at have boet hjemme. Først når de unge mænd kom op i tyverne, begyndte et klart flertal at opholde sig andre steder end i hjemmet, men en anelig part slog stadig sine folder hos forældrene. Rent kildekritisk bør det dog bemærkes, at jo nærmere den unge mand kom på den alder, hvor han faktisk kunne indkaldes som soldat, des klarere motiv havde faderen til at påstå, at han var en uvurderlig arbejdskraft i hjemmet. Det var nemlig fritagelsesgrund, hvis den unge mand var søn af »en gammel gårdmand« eller »en gårdbrugende enke«. ¹⁴

Af antallet af indskrevne personer i rullen kan vi yderligere se to fænomener. For det første et generelt fænomen: Antallet af indskrevne daler jævnt hen over de ældste aldersgrupper – når de unge mænd nåede slutningen af tyverne begyndte de at blive slettet fra lægdsrullerne, fordi de havde tjent deres tid, anskaffet sig en gård eller simpelt hen faldt for aldersgrænsen. For det andet afspejler kurven et helt specielt fænomen for de tre sogne: Der blev i første halvdel af 1770erne født rekordfå børn i de tre sogne – derfor ser vi et temmelig lavt antal indskrevne teenagere. Dette forklarer måske også, hvorfor så tilsyneladende få var ude at tjene i denne alder. Deres forældre holdt måske på dem, fordi efterspørgslen efter disse årgange var større end udbuddet.

Hvor var de unge mænd henne?

Men når de ikke var hjemme – hvor var de så? Om 119 af de unge mænd ved vi, at de ikke boede hjemme, da de blev indskrevet i lægdsrullen. De har altså enten været ude at tjene eller har haft egen selvstændig husstand i 1792.

Figur 2 viser de udeboendes opholdssteder i 1792. Det viser sig ikke overraskende, at en stor del af mandskabet stadig befandt sig i Salling, der repræsenteres af de blå nuancer. Det sorte område omfatter de personer, hvis opholdssted ikke blev angivet. Her var overvejende tale om mænd, der allerede havde etableret sig og boede i Salling. Lægges disse

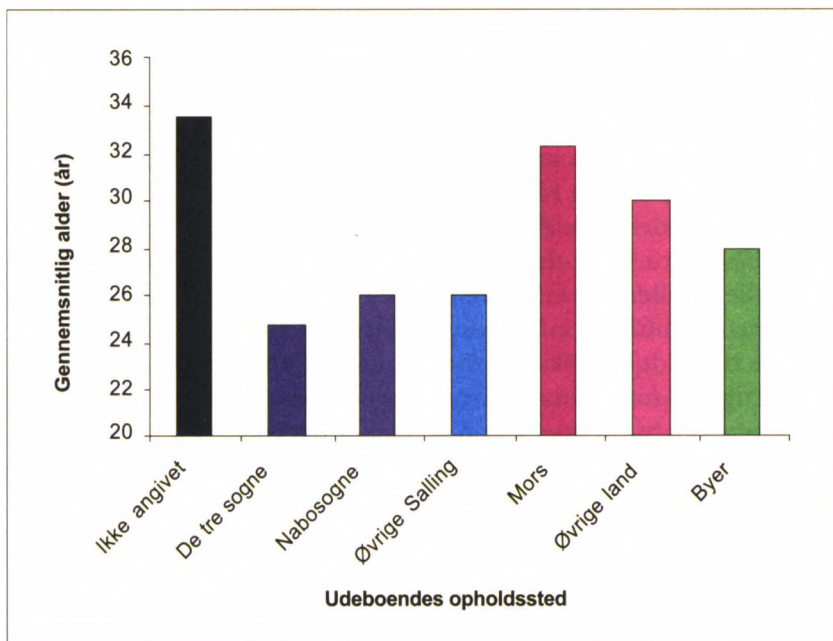
Figur 2. De 119 udeboendes opholdssteder 1792 (lægdsrullen 1792).

til dem, der eksplicit angives at opholde sig inden for Sallings trygge kyster, ser vi, at godt $\frac{3}{4}$ af de unge mænd, som ikke boede hjemme i 1792, trods alt stadig opholdt sig i Salling.

Omvendt betyder dette ligeledes, at næsten hver fjerde udeboende havde bevæget sig væk, ikke blot fra herredet, men fra hele halvøen. Af disse var op mod halvdelen rømmet – det vil sige stukket af fra det gods, som de tilhørte – mens den anden halvdel i 1792 boede et andet sted i landet. I de følgende afsnit skal vi se nærmere på disse to grupper.

Først skal vi dog lige kigge på de udeboendes aldersmæssige fordeling. I figur 3 er gennemsnitsalderen udregnet for hver gruppe. Det skal her straks understreges, at nogle af grupperne er så små, at det ikke giver nogen mening at tolke på de enkelte søjler i forhold til hinanden. Det overordnede billede synes imidlertid at fremgå temmelig klart: Jo længere væk hjemmefra, des ældre.

Ser vi bort fra den sorte søjle, der som tidligere nævnt primært indeholder de allerede etablerede husfædre og derfor naturligt må have en høj gennemsnitsalder, så viser figuren, at de, der opholdt sig i Salling (de blå søjler), var gennemsnitligt omtrent 5 år yngre end dem, der opholdt sig uden for Salling (de tre sidste søjler). Også inden for Salling var der forskel: De alleryngste boede stadig i et af de tre sogne.

Figur 3. De 119 udeboendes gennemsnitlige alder fordelt efter opholdssted (lægdsrullen 1792).

Dette billede af vandringernes længde kombineret med de vandrendes alder passer udmærket til det, som Kirsten Linde konstaterer omkring tjenestevandringerne i de vestjyske fiskersogne omtrent et halvt århundrede senere: Her tog man groft sagt tjeneste i nabosognene i alderen 14-18 år, mens de længere vandringer til Sønderjylland og Østjylland først indledtes herefter.¹⁵

Næste stop: købstaden

Ud af de i alt 323 identificerede drenge og mænd fra lægdsrullen 1792 angives de ni at bo i en købstad. To af dem – et brødrepår – var flyttet med faderen Niels Hjardemaal til Aalborg og er derfor registreret som hjemmeboende. Familiens baggrund var ikke som den almindelige bondebefolkning: Faderen var degnesøn og sønnesøn af en præst, han var uddannet skrædder og havde tidligere haft borgerskab i Nykøbing på Mors. Da han flyttede til Aalborg, var det endvidere for at tiltræde en stilling som konsumptionsbetjent. Der var altså tale om en familie med by- og embedstraditioner, og der var således ikke noget videre bemærkelsesværdigt ved, at den rykkede ind til staden.

De øvrige syv var selv taget til købstaden som unge mænd, og de stam-

mede alle fra den almindelige bondebefolkning. To boede i Skive, en i Holstebro, en i Nibe og en i Aalborg – alle byer, der lå inden for en radius af omtrent 50 kilometer fra de tre sogne i det nordvestlige Salling, og byer, som sallingboerne traditionelt havde ret udviklede handelsforbindelser med (måske på nær Holstebro). De to sidste havde taget ophold længere væk, nemlig i Århus og København.

Af disse syv kender vi de fires videre skæbne. Vi ved, at Mikkel Espersen, der i 1792 var i København, kom tilbage til Salling og blev møller i Rusted Mølle. Møllen lå i Grinderslev, der er et nabosogn til hans fødesogn Torum. Også Christen Jeppesen Thygesen og Niels Pedersen, der i 1792 begge opholdt sig i Skive, vendte tilbage til det nordlige Salling og blev jordbrugere i henholdsvis Torum og Grinderslev sogne.

Den eneste, om hvem vi ved, at han forblev i købstaden, er Jens Pedersen. Han blev født i 1770 i Hinderup i Torum sogn og var i 1792 i købmandslære i Aalborg. Han slog sig siden ned i Nibe, hvor han blev købmand og lod sig titulere 'hr. Hinderup'.

Om de sidste tre, der i 1792 boede i Nibe, Holstebro og Århus, ved vi ikke yderligere – bortset fra, at man i 1793 og 1795 ikke længere vidste, hvor Jens Andersen, der i 1792 skulle opholde sig i Århus, befandt sig henne. Under alle omstændigheder kan vi fastslå, at det gælder for dem alle tre, at de ikke vendte tilbage til deres fødesogne. Her er de nemlig ikke siden genfundet.

Det er ikke noget stort materiale at drage konklusioner på, men eet synes i hvert fald sikkert: At en ung mand i lægdsrullen blev angivet at være flyttet ind til byen betød ikke på dette tidspunkt, at han havde byttet en tilværelse på landet ud med en tilværelse i byen for resten af sin levetid. Ofte var der blot tale om en periode, hvor han formentlig var tjenestekarl i byen på nogenlunde samme vilkår, som han ville have haft, hvis han havde haft tjeneste på en gård eller en hovedgård ude på landet i stedet.

Rømningsmændene

I stavnsbåndets tid gjorde rømningsmændene sig skyldige i en forbrydelse. De stak af fra deres retmæssige »ejere« – godsejerne – og lod altså hånt om deres pligt til at tjene ham som fæster og landet som soldat. Deres rømning gjorde det umuligt for dem at vende tilbage til familien og hjemstavnen, så der var tale om et valg med store konsekvenser for den enkelte. I de tilfælde, hvor det trods konsekvenserne endte med en rømning, er der således tale om en tydelig besked til sam- og eftertiden om, at noget havde forårsaget dette drastiske skridt.

12 af de 119 identificerede »udeboende« var rømmet. Hvad der specifikt fik disse 12 unge mænd til at stikke af fra hjemstavnen, kan vi ikke

vide. Det er oplagt at kæde rømningerne sammen med stavnsbåndets snævre bindinger til godset – godsejeren kunne udskrive en ung mand til soldat, hvis han nægtede at tage imod det fæstebrev, han fik tilbudt. Måske fik han en dårlig gård, måske var han ikke interesseret i enken, der fulgte med gården, eller måske kunne han kun se frem til at fæste et hus? Uden stavnsbåndet havde en således frustreret ung mand i stedet kunnet vælge kortere vandringer eller at vente med at stifte bo.

Men der har nok også været andre faktorer, der skubbede til eller trak i de unge mænd. Ulykkelig kærlighed eller eventyrlyst, for nu at nævne de mere kulørte først. Lokale fjendskaber eller kriminelle aktiviteter kan også tænkes at have ansporet nogle til at skifte miljø. En af de vigtigste drivkræfter ved den oversøiske udvandring i slutningen af 1800-tallet, nemlig slægt eller venner, der lokkede, har utvivlsomt også haft indflydelse på denne periodes trods alt noget kortere vandringer – herunder rømningerne.¹⁶

Tabel 3. De 12 kendte rømningsmænd, som blev født mellem 1752 og 1791 i de tre sogne¹⁷

Navn	Rømt	Alder	Fra sogn
Christen Ulriksen	ca. 1775	22	Thise
Peder Sørensen	ca. 1777	24	Junget
Esper Jensen	1778	15	Torum
Eske Sørensen	1780	21	Junget
Esper Mehlsen	ca. 1781	24	Torum
Niels Espersen	1781-92	23-34	Junget
Christen Christensen Gadborg	ca. 1782	20	Torum
Christen Christensen Gadborg	ca. 1782	16	Torum
Jens Christensen Gadborg	ca. 1782	11	Torum
Anders Jensen Thye	ca. 1782	22	Torum
Christen Jensen Hinderup	ca. 1784	18	Selde
Niels Jeppesen	ca. 1787	23	Selde

Der findes faktisk blandt vore 12 rømningsmænd flere eksempler på en sådan afsmittende effekt. Et af dem er Gadborg-brødrene: Deres far, Christen Jensen Gadborg, blev i 1731 født i et hus i Lille Torum, Torum sogn. Huset havde et jordtilliggende på godt 2½ skæpper hartkorn. Han fæstede i 1753 huset efter sin far og købte det af godset Jungetgård i 1780. Foruden at dyrke jorden ernærede han sig som skrædder, og det må han have klaret hæderligt, for da han døde, endte skiftet efter ham med et overskud på godt 40 rigsdaler, skønt han og hustruen havde opfødt tre sønner og fire døtre.¹⁸ Christen døde i 1790 i det samme hus,

som han blev født i. Det var altså næppe eventyrlyst og rejsetrang, der prægede *hans* liv.

Anderledes forholdt det sig tilsyneladende med hans tre sønner: Christen, Christen og Jens. Mens alle de fire Gadborg-døtre giftede sig med Salling-bønder, blev ikke een af sønnerne på hjemstavnen: de rømte alle tre inden stavnsbåndets ophævelse, og man så dem ikke siden. Da der i 1781 blev udarbejdet en reserverulle for de lægder, som Jungetgård hovedgård var ansvarlig for, blev alle de tre sønner angivet at være hjemme hos faderen i Lille Torum. Da lægdsrullen 1792 blev udarbejdet, noterede sessionen ud for de tre brødre: »rømmet for 10 år [siden]«. De tre brødre rømte altså fra hjemstavnen ca. 1782, antagelig sammen – den ældste var da 20 år, den yngste blot 11.

I Gadborg-brødrenes tilfælde kunne man fristes til at tro, at en af de primære motivationer for at rømme var en gensidigt opbygget begejstring over muligheden for at drage ud i verden sammen. Ved skiftet efter faderen i 1790 havde de øvrige efterladte arvinger kun sparsomme oplysninger om de bortrejste: Den ældre Christen skal da befinde sig i Holsten, og den yngre Christen »farer til skibs«. Jens, den yngste, nævnes slet ikke og tildeles ikke som sine ældre, fraværende brødre en arveportion – han er sandsynligvis død ude i det fremmede. Han optræder ikke desto mindre i lægdsrullerne i årene efter, så ingen har følt sig forpligtet til at dokumentere dødsfaldet over for udskrivningsmyndighederne. Eller også har de ikke kunnet, fordi de ikke selv har kendt til detaljerne.

Blandt rømningerne fra de tre sogne er der flere sæt af brødre, som enkeltvis eller i flok stikker af fra hjemstavnen. Anders Jensen og hans bror Jens var tre og seks år gamle, da deres far Jens Thye døde i en ung alder i 1763. Gården blev fæstet bort til en ny familie – hvad der derefter skete med Jens Thyens enke og de to børn, ved vi ikke, bortset fra, at de ikke siden optræder i de tre sogne. Men vi ved, at brødrene rømte cirka 1782, angiveligt til Holsten.

Et andet eksempel er Søren Laursens tre sønner Laurs, Peder og Eske. Her synes motivet endvidere at være ganske klart gennemskueligt, i hvert fald for Laurs og Eske. Den midterste bror, Peder, havde allerede forladt egnen i 1770erne. Man vidste, at han cirka 1777 tjente i Viborg, men derefter hørte man ikke mere til ham. Da faderen døde i 1779, oplyste de øvrige arvinger, at der ikke havde været kontakt til Peder »i mange år«, og en efterlysning af den fraværende arving i 'Den Viborger Samler' gav ikke noget resultat.

Det er i det hele taget faderen Søren Laursens dødsfald, der er omdrejningspunkt for de to andre brødres bortrømning. Han døde i slut-

Herved tilkiendegives, at Gaardmand Søren Laursen, som bode i Skove udi Junget Sogn paa Jungetgaards Gods, er ved Døden afgangne, og der efter ham er holden Registering og Burdering betimelig, hvilket meldes til Eftersretning for den udeblevne Arving, sc. en Søn Peder Sørensen, som efter al Formodning skal tiene i Viborg, som endnu ikke ved de foretagne Samlinger hører meldt sig; altsaa indkaldes benævnte Peder Sørensen at møde i Steroboen udi Skove førstkommende 16 Febr., da Skiftet igien vorder foretaget, for at opagte eders Ret, og tillige angive om eder med Arv og Giæld vil befatte, samt at anhøre Skiftets Udfald og Endskab. Jungetgaard den 27 Januarii 1780.
 Claus Niemann,
 Fuldmægtig.

Figur 4. Da der i 1780 blev afholdt skifte efter Søren Laursen fra Skove i Junget sogn, efterlyste skifteforvalteren – den fuldmægtige på Jungetgård gods – arvingen Peder Sørensen, som var udeblevet. Efterlysningen blev trykt i 'Den Viborger Samler' tre uger i træk. Den viste efterlysning blev trykt 7. februar 1780 (Tillæg til den Viborger Samler, 1780/6, s. 2).

ningen af november 1779, og ved skiftet, der påbegyndtes ved nytåret 1779-1780, var sønnerne Laurs og Eske hjemme hos moderen. Men i løbet af 1780 forsvandt de begge. Skiftet efter faderen indeholder forklaringen. Faderen havde været gårdfæster under Jungetgård på en relativt stor gård i Skove by, og han havde i sin tid giftet sig med en pige fra en af de førende selvejerfamilier i Salling. Men noget gik galt. Måske var det forholdet til godsejeren, borgmester Bornemann, der havde problemer med såvel familielivet som psyken og økonomien.¹⁹ Måske var Søren Laursen ikke nogen videre talentfuld bonde. Faktum er, at skiftedokumenterne viser, at såvel Søren Laursen som hans efterladte arvinger havde et meget anstrengt forhold til herskabet. En retssag om restancer var på vej igennem retssystemet – og godsforvalteren skændtes i løbet af skifteforretningen bravt med enken og hendes værger, der nægtede at anerkende, at godsejeren havde over 300 rigsdaler til gode i boet.²⁰

I denne situation har sønnerne Laurs og Eske ikke set nogen fremtid på godset – de kunne ikke på daværende tidspunkt vide, at den problematiske godsejer skulle dø i efteråret 1780. Under alle omstændigheder har det formentlig været det rette tidspunkt at stikke af på, nu hvor godsadministrationen – såvel i tiden *op til* som *efter* godsejerens død – havde fuldt op at gøre med at redde godsets økonomi.

De øvrige seks identificerede rømningsmænd stak alle af enkeltvis:

- Christen Ulriksen (f. 1753), der forsvandt ca. 1775, var søn af en falleret gårdmand, der nu fristede en tilværelse som jordløs husmand i et af nabosognene.
- Esper Mehlsen (f. 1757), der rømte ca. 1781, var søn af en fæster af en lille gård. Faderen døde forgældet i 1786, og gården blev i løbet af det følgende tiår nedlagt og inddraget under en selvejergård. Moderen døde i 1799 som almisselem.
- Niels Espersen (f. 1758) rømte efter 1781, hvor han tjente på Mors. Han var også søn af en falleret gårdmand, der døde, mens Niels var dreng, to år efter at have måttet forlade sin fæstegård. I 1779 døde moderen, og Niels havde nu kun sin egen fremtid at tænke på.
- Esper Jensen (f. 1763) rømte 1778, kun 15 år gammel. Han var blevet forældreløs som 9-årig, men hans dengang 18-årige bror – der efter faderens død overtog fæstet på gården – formåede kun at beholde gården til 1777, hvor den blev overdraget til en anden familie. Søskendeflokken blev herefter antagelig spredt for alle vinde, og Esper mistede da sit hjem.
- Niels Jeppesen (f. 1764) rømte ca. 1787 og skrev cirka to år senere et brev hjem fra Flensborg, hvor han arbejdede på et »sukkerhus«. Niels var søn af en fæster på en mindre gård, hvis levned ikke giver os nogen umiddelbar grund til at mistænke Niels' sociale eller familiemæssige baggrund for at være årsag til hans rømning.
- Christen Jensen Hinderup (f. 1766) rømte ca. 1784 og befandt sig ca. 1787 i Altona. Også han var søn af en fæster på en mindre gård og kom fra en tilsyneladende ulastelig baggrund.

Der er næppe nogen tvivl om, at det altoverskyggende motiv til rømningerne var, at de unge mænd ikke så nogen reel mulighed for at opnå en tålelig position på hjemstavnen – primært fordi de kom fra hjem, der på den ene eller anden måde var belastede, enten af gedigen fattigdom eller af et anstrengt forhold til godsejeren; eller vel ofte af begge dele.

Fælles for de fleste rømningsmænd ovenfor er endvidere deres relativt lave alder ved rømningen. De tre Gadborg-brødre på 11, 16 og 20 år er omtalt ovenfor. De øvrige, hvis rømningstidspunkt vi kender, var 15, 18, 21, 22, 23 og 24 år. De tre sidste, hvis nøjagtige rømningstidspunkt ikke angives, var formentlig alle midt i tyverne, da de stak af. Det var altså unge mænd med en del af ungdommen foran sig. De så en trøstesløs ung- og manddom for sig i det nordsallingske, og de havde gåpåmod og håb om at skabe sig et bedre liv i det fremmede – tilsyneladende ofte i hertugdømmerne eller det nordtyske.²¹ Kom man for højt op i alderen, var det åbenbart for sent at rømme.

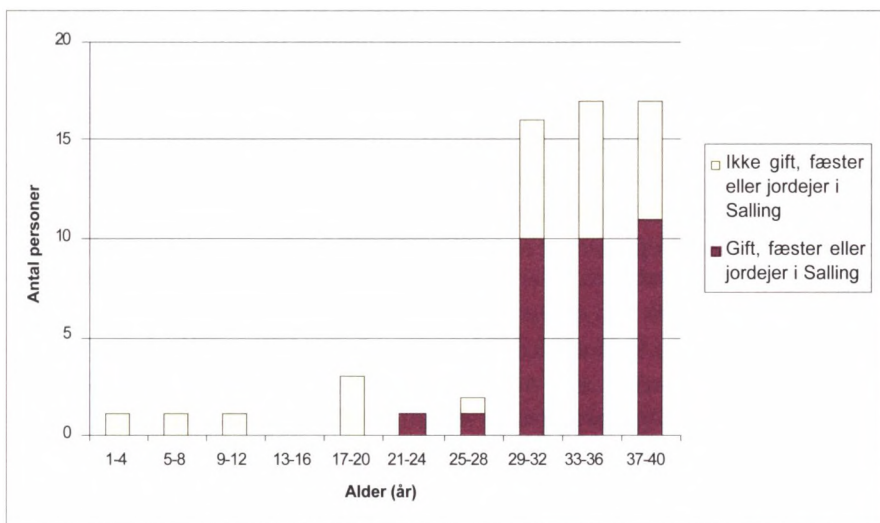
Hvorfor var nogle ikke i lægdsrullen?

Jeg skal nu koncentrere mig om den gruppe på 59 personer (se tabel 2 ovenfor), som jeg ikke har genfundet i lægdsrullerne for 1792 og 1793 fra Salling, selv om de blev født i de tre sogne 1752-1791 – og som ikke umiddelbart synes at være døde i sognene inden 1792. Et første øjekast giver altså ikke nogen forklaring på, hvorfor de ikke optræder i sessionslisterne.

Ser man nærmere på, hvem de 59 personer var, viser der sig imidlertid hurtigt et mønster. I figur 4 viser de enkelte søjlers højde, at langt de fleste af de 59 var granvoksne mænd i deres bedste alder, da lægdsrullen 1792 blev udarbejdet.

Den mørke del af søjlerne i figur 4 viser, hvor mange af mændene der i 1792 boede i Salling – og var gift, fæster eller jordejere. Foruden at de havde opnået en anelig alder, var disse mænd i 1792 selvstændige husstandsoverhoveder, og dette har formentlig været tilstrækkeligt til ikke at bekymre sig videre om at få dem ind i lægdsrullen. Dette forklarer 33 af de 59 udeladelser.

Af de sidste 26 kan de 11 formentlig forklares med, at de ikke længere boede i Salling. En var søn af et omvandrende par, der tilfældigt kom forbi Nordsalling, da konen skulle føde, en anden havde fripas, en boede i Odense, tre var i København, to på Mors, to var som børn flyttet bort med forældrene, uden at vi kender bestemmelsesstedet – og en var

Figur 5. Aldersfordeling og status 1792 for de 59 drenge/mænd, der ikke er fundet i lægdsrullerne 1792/1793 for Salling.

decideret rømmet. For så vidt det var relevant, må disse 11 forventes at være opført på lægdsrullerne for de steder, hvor de opholdt sig.

Yderligere 10 af de nu resterende 15 er antagelig forklarlige. De var sandsynligvis døde inden 1792 – selv om deres dødsfald ikke optræder i kirkebogen – og bør således lægges til de 19, som vi tidligere har defineret som døde trods manglende dødsindførsler (se tabel 2). Disse 10 er mindre sikre, men det virker påfaldende, at de overhovedet ikke ses optræde i de samtidige kilder fra området ud over i forbindelse med deres fødsel. De havde ikke yngre brødre, så senere opkaldelser giver ikke noget fingerpeg om deres eventuelle dødsfald, og der blev ikke afholdt skifter efter deres forældre, så vi kan ikke se, om de da blev nævnt som arvinger. Da vi imidlertid ved, at der var mangler i sognenes dødslistes, så må vi regne med, at der også er et antal ukendte spædbørns- eller drengedødsfald, som ikke kan sandsynliggøres ad andre kanaler end simpelt hen ved at mangle i senere kilder.

De sidste fem er sværere at forklare. De var 29, 33, 34, 35 og 39 år gamle, så de befandt sig under alle omstændigheder aldersmæssigt i den absolut sidste fase af den periode, hvor de kunne tænkes at skulle aftjene deres værnepligt. Det forhindrede ikke, at andre i samme alder faktisk blev optegnet i lægdsrullen; men vi må gå ud fra, at sessionens nidkærlighed var særligt rettet mod de unge mænd og drenge, som der faktisk var udsigt til at få gavn af som soldater. En mulig årsag til udeladelsen kunne være, at de simpelt hen i 1792 havde aftjent deres værnepligt i aktiv tjeneste.

Når man undersøger de udeladte drenge og mænd nærmere, synes der altså at være rimelige forklaringer på, hvorfor de ikke blev optegnet i lægdsrullen i 1792. Det betyder med andre ord, at man med rimelighed kan forvente at finde de relevante drenge og mænd i lægdsrullen. Det var ikke mange, der blev overset – og dem, der blev, blev som regel opdaget et af de følgende år. Man skal blot ikke forvente, at de ældre årgange er fuldt repræsenterede. Her havde mange nemlig lovligt forfald.

Omfanget af den sallingske rejsetrang

Ovenfor er det konstateret, at et vist antal af de unge mænd i 1792 befandt sig langt fra hjemstavnen – enten fordi de var rømmet før stavnsbåndets ophævelse i 1788, eller fordi de var draget afsted med lovligt pas. I alt 23 drenge eller unge mænd befandt sig i 1792 med stor sikkerhed uden for Salling, flere i København, men en del også på Mors eller i de mere nærliggende købstæder. Disse 23 skal ses i forhold til en samlet masse på omtrent 372 værnepligtige mænd og drenge, der blev født i

Junget, Torum og Selde sogne op til 40 år før 1792, og som ikke døde inden dette år. Omtrent 6% af de overlevende på 1-40 år vides altså at have opholdt sig uden for Salling i 1792. Tallet er formentlig et minimumstal, da vi for flere af de fødte ikke kender deres opholdssted i 1792. Der er altså snarere tale om op mod 10%.

Disse 10% må endvidere forventes at være en dynamisk andel af mandskabet fra år til år. Det er jo langt fra sikkert, at det i 1794 var de samme 10%, der boede uden for Salling, som i 1792 eller 1793. I den alder, hvor de unge var tjenestekarle, skiftede de relativt ofte husbond og dermed også tjenestested. Vi har da også set, at der langt fra var tale om en endelig bortvandring for alles vedkommende.

Endelig skal de 10% ses i forhold til, at de 100% også omfatter alle drengebørn fra 1 år og opefter. Næsten halvdelen var 15 år eller derunder. Disse store aldersgrupper bidrog jo stort set ikke til mobiliteten – og slet ikke til den over større afstande.

Sluttelig skal det nævnes, at 13 personer vides at være rømmet fra sognene i løbet af 1770'erne og '80'erne. Denne gruppe er ikke dynamisk som gruppen af lovlige vandrere; men den har alligevel sat sit præg på mobiliteten i området. Og det er formentlig disse personer, der af alle er kommet længst bort hjemmefra i løbet af livet.

Det synes med andre ord at være en temmelig stor del af de unge mænd, som på et eller andet tidspunkt i livet befandt sig et stykke tid på en egn, der var et betragteligt stykke fra den nærmeste hjemegn. Men er 1792 det rigtige tidspunkt at måle den slags på? Stavnsbåndet var blevet ophævet nogle få år tidligere, så måske havde den nyvundne frihed sat gang i en mobilitetsekspllosion, nu hvor låget var røget af gryden? Det er næppe tilfældet alene af den grund, at de fleste af de nævnte 23 personer i 1792 stadig var underlagt stavnsbåndet. Stavnsbåndet blev godt nok ophævet ved forordning af 20. juni 1788, men først med fuld virkning fra 1. januar 1800. Alle, der i 1788 var over 14 år gamle, var bundet til godserne frem til århundredeskiftet.

At der var en betydelig mobilitet i stavnsbåndstiden passer også godt med de konklusioner, som Hans Chr. Johansen når frem til. I en undersøgelse af de 165 personer, der 1750-1769 blev født i Fodslette sogn på Fyn, når han frem til, at omtrent 2/3 af dem, der overlever de første barneår, ender med at bosætte sig uden for fødesognet – en andel, der stemmer fint overens med de resultater, hans undersøgelse af befolkningen i et større antal danske landsogne antyder.²²

Konklusioner

Denne undersøgelse af den første statslige lægdsrulle fra sognene Jungget, Torum og Selde i Salling har ført til en række konklusioner undervejs.

For det første er det konstateret, at udskrivningsmyndighederne stort set har fået alle med i lægdsrullen, såfremt de burde være der. Det har altså ikke været let at dukke sig i håb om ikke at blive set. Og så måtte man som Christen Sørensen, der er nævnt i indledningen til artiklen, forsøge at finde andre metoder til at undgå militærtjenesten.

For det andet betyder analysen af rullernes indhold, at vi kan opstille et normalforløb for drengbørnenes barn-, ung- og tidlig manddom. Langt de fleste boede hjemme til 12-årsalderen. Herefter kom en del ud at tjene, men først efter teenage-årene var flertallet flyttet hjemmefra. De yngre årgange tjente nærmest hjemmet, og først i de senere tjeneår flyttede man eventuelt længere væk hjemmefra. De, der tjente i Salling, var således gennemsnitligt ca. 25 år, mens de, der tjente uden for Salling, var op imod 30 år gennemsnitligt. Til gengæld var selv lange vandringer ofte midlertidige. Mange kom hjem igen og bosatte sig i Salling.

Nogle, der til gengæld *aldrig* kom hjem igen, var rømningsmændene. De synes primært at være draget mod hertugdømmerne og det nordtyske område. Når man ser nærmere på deres baggrunde, viser det sig, at de oftest tog bort fra yderst fattige sociale kår, selv om også andre forhold vides at have spillet ind.

For det tredje har det vist sig, at en temmelig stor del af de unge mænd på et eller andet tidspunkt i løbet af ungdommen opholdt sig ikke blot uden for fødesognet, men sågar helt uden for Salling – de har altså bevæget sig over mindst to herredsgrænser, ofte flere. Selv om mange af dem vendte tilbage til hjemegnen, da de stiftede deres eget hjem, har mange sallingboer altså haft en videre horisont end de fire herreder.

Salling var formentlig – overordnet set – et afvandingsområde, idet vandringsbevægelserne primært gik fra vest mod øst (fra Jylland til øerne) og fra nord mod syd (fra Jylland til hertugdømmerne). Disse bevægelser ses da også i lægdsrullen 1792. Ikke desto mindre må den almindelige rejsetrang – der også dokumenteres af Hans Chr. Johansens undersøgelser – i stavnsbåndperiodens tre Salling-sogne anses for at være nogenlunde repræsentativ også for de øvrige landsdeles landsogne.

Noter

1. LAK (Landsarkivet i København): Hovedrulle 1789 for Skivehus amt (gruppe 6, bd. 2), Junget sogn (lægtd 17), løbenummer 59.
2. Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*, Odense 1988, s. 173-178.
3. Løgstrup, s. 174-177.
4. Kirsten Linde: *–Afgået til Ribe marked for at søge tjeneste–*, Hardsyssels Årbog 1996, 2. rk., bd. 30, s. 61-76, og *–Afgået til Slesvig–. Træk af unges sæsonbetonede arbejdsvandring fra Vestjylland i forrige århundrede*, Bol og By 1999:1, s. 102-133.
5. Hans Chr. Johansen: *Danish Population History 1600-1939*, Odense 2002, s. 119-121. Johannes Møllgaard: *Skive 1660-1800, i Skive kommunes historie*, Skive 2001, s. 270-272.
6. Opholdsstederne kendes fra lægdsrullerne og fra kirkebøgernes til- og afgangslister.
7. Se for eksempel Hans Chr. Johansen: *Geografisk mobilitet i det 18. århundrede belyst ved eksempler fra Langeland*, i *Studier i dansk befolkningshistorie 1750-1890*, Odense 1976, s. 189-212.
8. Løgstrup, s. 161. Se i øvrigt Jørgen Mikkelsens omtale af sessionsprotokollerne på s. 262-269 i Ole Degn (red.): *Vor grænst tilforn. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1500-1750*, København 2007.
9. Blandt disse er ikke medtalt 53 fødsler, hvor barnets køn ikke blev angivet. Bortset fra to uklare tilfælde drejer det sig om børn, der enten var dødfødte eller døde som helt spæde – og som altså aldrig nåede at blive geografisk mobile.
10. Kirkebogsføreren har formentlig glemt at indføre dødsfaldene i kirkebogen. Ved flere af fødslerne er tilføjet »død», uden at der findes en tilsvarende indførsel i begravelselisten. I andre tilfælde fremgår dødsfaldet af, at yngre søskende har fået samme fornavn ved døben uden at forældrene siden ses at have to børn med samme navn. I enkelte tilfælde er vurderingen foretaget på baggrund af andre forhold.
11. Godsejer-, præste-, forvalter- og degnesønner var ikke omfattet af landbougdommens generelle værnepligt.
12. Herunder en enkelt, der er opsporet uden for Salling (Daugbjerg sogn i Fjends herred).
13. Der er ikke opført nyopdagne i de følgende årgange af lægdsrullerne.
14. Forordning af 20. juni 1788 om Stavnsbaandets Løsning fra Godserne for Bondestandens Mandkøn i Danmark, §22.
15. Linde (1996), s. 71.
16. Kristian Hvidt: *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*, Århus 1971, s. 340.
17. I teksten nævnes også andre rønningsmænd. Disse er født før 1752 og er derfor ikke med i denne oversigt og i de statistiske beregninger.
18. Boets overskud skyldtes dog formentlig primært de stigende jordpriser. Da Christen Gadborgs hustru døde i 1781, blev husmandsstedet vurderet til 48 rigsdaler, mens det i 1790 blev solgt for godt 200 rigsdaler. Boet blev sikkert vurderet for lavt ved skiftet i 1781, da Christen Gadborg året forinden havde købt stedet for 80 rigsdaler. Prisstigningen fra 80 til 200 rigsdaler i perioden 1781-1790 skyldes snarere de almindelige konjunkturer end stedets forbedring. LAV (Landsarkivet i Viborg), Skivehus Amt, skifteprotokoller 1774-1789 (B 3 A-15), s. 144, og 1789-1796 (B 3 A-16), s. 111.
19. LAV, Skivehus amt, skifteprotokol 1774-1789 (B 3 A-15), skifte efter Johannes Bornemann. LAV, Viborg Landsting, skøde- og panteprotokol 1776-1779 (B 24-706), s. 493b-494a, separationsbevilling til Johannes Bornemanns hustru, Anne Marie Hastrup. Johannes Møllgaard: *Højere stand – i en dansk egn 1660-1790*. Utrykt manuskript.
20. LAV, Jungetgård gods, skifteprotokol 1768-1851 (G 187-2), s. 76.
21. Løgstrup, s. 175.
22. Johansen 1976, s. 205.

Asbjørn Romvig Thomsen, født 1974, arkivar ved Rigsarkivet 2001-2007 og ph.d.-stipendiat ved Københavns Universitet (Saxo-instituttet) og Statens Arkiver fra 2007. Har særligt arbejdet med socialhistorie og livsskæbner i landbosamfundet 1750-1850 og foruden forskellige artikler skrevet bogen *Uagte børn og ugifte forældre – udstøtte eller integrerede?* fra 2005. Kontaktadresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. E-mail: a@ra.sa.dk.

Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn

– en stærk sønderjysk ane, 2. del

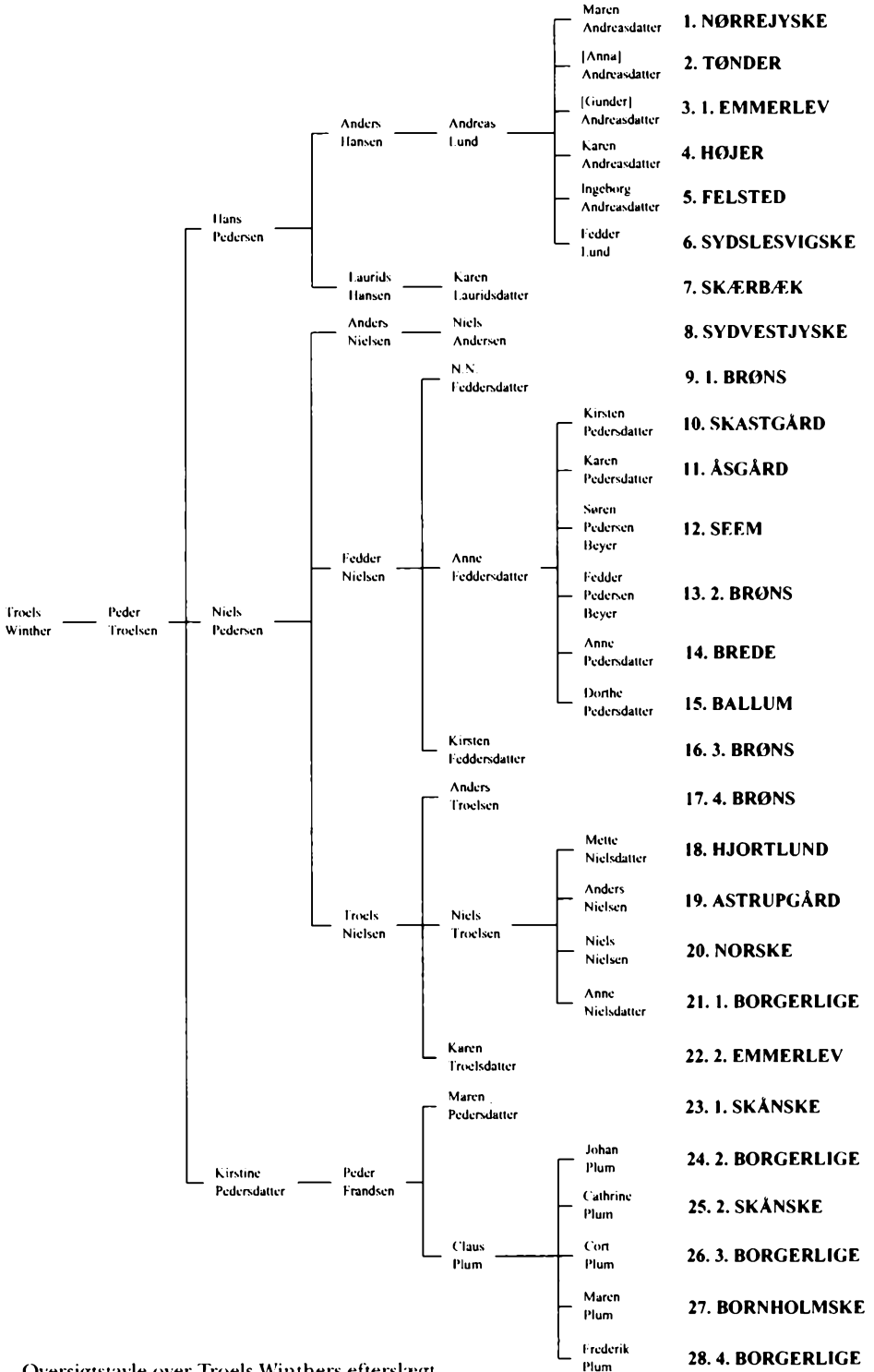
Af Svend Jacobsen

I 1. del af artiklen om Troels Winther, som blev bragt i Personalthistorisk Tidsskrift 2007:1, blev der gjort rede for hans efterkommere i de første 5 slægtled, og hovedpunktet var en omhyggelig dokumentation for de tidligste forgreninger af hans efterslægt. Denne efterslægt fortsætter i 28 linier, hver med en proband i 5. eller 6. slægtled, og det er disse 28 linier, der skal gøres rede for i denne artikel, der har karakter af en fortællende efterslægts-tavle. Den viser slægtens enorme udbredelse med efterkommere overalt i Danmark og inden for alle samfundslag.

Indledning

Den grundige behandling af Troels Winthers efterslægt i 1. del af artiklen sluttede med 5. slægtled, nemlig hans tipoldebørn, der var født fra ca. 1570 til ca. 1615. De personer i dette slægtled, der igen har efterkommere, betragtedes som stamfædre eller -mødre til en linie af efterslægten. I visse tilfælde, hvor en person i 5. slægtled har flere børn med et betydeligt antal efterkommere, forekom det naturligt at lade hvert af disse børn være stamfar eller stammor til en linie. På denne måde kan Troels Winthers efterslægt følges i 28 linier med udspring i én person i 5. eller 6. slægtled, og en summarisk gennemgang af disse 28 linier er emnet for denne artikel. En oversigt over opdelingen i linier ses på oversigtstavlen.

Der er naturligvis stor forskel på linierne, både med hensyn til omfang, men også med hensyn til, i hvor høj grad der er lavet grundige undersøgelser af efterslægten. Til og med 10. slægtled er der forsket nogenlunde lige meget i alle linierne i forbindelse med min og Hans-Ole Mørks udgivelse af »10 generationer med rod i marsken«. I de efterfølgende slægtled er det mere forskelligt, hvor grundige undersøgelser der er foretaget. De generelle betragtninger, jeg anstiller over den enkelte linies udbredelse, bygger selvfølgelig på de indtil nu foretagne undersøgelser og kan derfor i visse tilfælde skulle revideres siden hen.

Oversigtstavle over Troels Winthers efterslægt.

Af de 28 linier lever de 27 med sikkerhed i vore dage, de fleste med tusindvis af nulevende efterkommere. Kun hvad linie 25 angår, kendes efterslægten ikke længere end til 1800-tallet, hvilket skyldes, at specielt denne linie ikke er særlig godt undersøgt. Overvejelser om slægtens aktuelle udbredelse følger i det afsluttende afsnit.

Linie 1: Den NØRREJYSKE linie

Efterkommerne efter Maren Andreasdatter, g.m. rådmand Hans Lydiksen i Højer.

Denne kolossale linie er den mest omfattende af dem alle og burde egentlig opdeles i fem afdelinger efter stammoderens fem børn:

- A) Fedder Hansen Høyer (ca. 1626-1706), borgmester i Skagen.
- B) Karen Hansdatter Høyer (o. 1630/35-), g. 1. m. Axel Jacobsen Steenberg og g. 2. m. Kjeld Mouridsen Borchhorst, begge sognepræster i Tornby-Vidstrup.¹
- C) Mouritz Hansen Høyer (1636-1722), ejer af Rask Hovedgård.
- D) Boye Hansen Høyer (ca. 1644-1703), byfoged i Skagen.
- E) Maren Hansdatter (o. 1625/30-tidligst 1704), g. m. Hans Gundesen, bartskær i Tønder, senere Højer.

Baggrunden for at benytte »Den nørrejyske linie« som fællesbetegnelse er, at 4 af disse børn, selv om de var født i Højer i Jyllands sydvestligste hjørne, bosatte sig langt mod nord, A) og D) endda i Skagen, B) i Vendsyssel, C) i Østjylland, og E), der som den eneste blev i Sønderjylland, havde en søn Anders Hansen Høyer, der kom til Østergård i Salling og blev stamfar til endnu en omfattende nørrejysk gren.

Fælles for alle fem grene er, at der er mange efterkommere med navnet Høyer, hovedsageligt i Jylland, men i de senere slægtled efterhånden spredt over hele landet.

Bemærkninger om efterkommerne efter A. Fedder Høyer

Hans efterslægt, som er den mindst omfattende af de fem grene, består for langt størstedelens vedkommende af embedsmænd, købmænd og præster. Han var selv først tolder i Skagen, og pudsigt nok er der specielt mange af hans embedsmands-efterkommere, der har været ansat i toldvæsenet. Et par generationer efter Fedder Høyer forsvinder slægten fra Skagen, men bliver dog i høj grad i Jylland nord for Limfjorden; senere breder den sig til Vestjylland og København.

Fedder Høyers efterkommere udspringer fra to af hans børn: Christian Feddersen Høyer (1685-1724), sognepræst i Junget-Torum, og Margrethe Høyer (1692-1727), g. m. Christoffer Christiansen Ferslev, tolder,

by- og rådstueskriver i Skagen. I den førstnævntes slægt optræder navne som Lillelund og Weibel (i Lemvig), herunder hører også forfatteren Jane Aamund,² og i den sidstnævntes – udover Ferslev³ – optræder f.eks. Brorson⁴ og Lybecker.⁵

Bemærkninger om efterkommerne efter B. Karen Høyer

Et tipoldebarn af hende, Birgitte Regine Thielo (1754-1828), var gift med kaptajnløjtnant Elias Tuxen, og fra dem stammer hele militærslægten Tuxen.⁶ Derfor er militærpersoner dominerende i denne gren sammen med ingeniører, læger og skolefolk. Slægten bliver i løbet af få slægtled spredt over hele landet, og mange anselige grene etablerer sig i udlandet, ikke mindst i USA, Sydamerika og Australien.

Hele Karen Høyers kendte efterslægt stammer fra sønnen Hans Axelsen Steenberg (1662-1698), forpagter, sidst på Tårupgård ved Viborg, og videre fra hans to sønner Axel Nicolai Steenberg (ca. 1691-), skolemester i Holbæk, og Jacob Hansen Steenberg (ca. 1692-1756), degn i Østerlars.

- Fra sidstnævnte søn stammer udover en lang række personer med navnet Steenberg⁷ også en væsentlig del af slægterne Tørsleff og Vilstrup,⁸ bl.a. portrætmaleren August V. Tørsleff (1884-1968).
- I efterslægten efter den første søn Axel N. Steenberg optræder navne som Balslev,⁹ Bilfeldt,¹⁰ Hoffmeyer¹¹ og Lichtenberg.¹² En specielt omfattende del af hans efterslægt består af den ovenfor nævnte slægt Tuxen. Den kan deles i fem undergrene, udspringende fra hver af Elias Tuxens fem »militær«-sønner: 1) Kommandørkaptajn Peder Mandrup Tuxen (1783-1838), 2) kommandørkaptajn Nicolai Henrik Tuxen (1785-1844), 3) kommandør Søren Ludvig Tuxen (1790-1856), 4) major Johan Georg Tuxen (1792-1839) og 5) major Christian Frederik August Tuxen (1797-1850). Talrige militærpersoner med navnet Tuxen hører til her, men også f.eks. maleren Laurits R. Tuxen (1853-1927), professor i indisk filologi Poul Tuxen (1880-1955) og kapelmester Erik Tuxen (1902-1957). Dele af mange andre slægter hænger på her, som f.eks. Cloëtta (bl.a. chokoladefabrikant Fritz B. Cloëtta (1867-1950)), Fogtmann, Meyer, Scharling og Waagensen, og af enkeltpersoner kan nævnes musikeren Kaspar Winding og chefredaktør Kaj Dorph-Petersen (1924-2005).¹³

Bemærkninger om efterkommerne efter C. Mouritz Høyer

Denne har en kolossal efterslægt spredt over hele landet, selv om jyderne er i overtal. Det er, i hvert fald for de ældste slægtleds vedkommende, i ret høj grad en præsteslægt, selv om der allerede tidligt udskiller sig

nogle grene, hvor efterkommerne er bønder. Således udspringer der store østjyske bondeslægter fra Mouritz Høyers datter Anne (o. 1669/70-1730), g. m. Christen Jensen på Højgård i Grejs sogn, og fra hans sønnesøn Jørgen Offersen Høyer (ca. 1698-1775),¹⁴ gårdmand i Kalhave i Hornborg sogn. Et par mindre, men noget specielle, landmandsgrene skal også omtales:

- Fra et tipoldebarn af Mouritz Høyer: Eva Margrethe Høyer (1781-1853), g. m. Jens Sønderup,¹⁵ gårdmand sidst i Øster Kippinge, stammer en landmandsslægt, hovedsageligt koncentreret på Nordfalster, et helt nyt geografisk islæt i denne linie.
- Fra et oldebarn Offer Bang (1738-1818), sognepræst i Skibet, stammer en anden lille gren af landmænd, hjemmehørende på egnen syd for Ribe. Hertil hører en søskendeflok fra Enderup i Hviding sogn med 10 drenge, hvoraf de 9 deltog i 1. verdenskrig – 4 faldt på slagmarken og 3 døde af følgesygdomme.¹⁶

Dele af talrige slægter hører under denne gren, som jeg for overskuelighedens skyld vil opdele i fem underafdelinger efter de fem af Mouritz Høyers børn, der har haft flest efterkommere:¹⁷

- Til efterslægten efter ovennævnte Anne Høyer hører en ret stor slægt Bang og herunder også navne som Buhl, Heilmann og Mørch/Mørk.¹⁸
- Til efterslægten efter Mouritz Høyers ældste søn Offer Mouritzen Høyer (ca. 1670-ca. 1728), sognepræst i Uldum-Langskov, hører navne som Blichert (herunder en gren af den ikke-adelige linie af slægten Estrup),¹⁹ Lillienkjold (godsejerslægt),²⁰ Obel,²¹ Scheel,²² Sünckenberg²³ og Wolder²⁴ (flere slægtled af håndværkere, hovedsagelig smede og skomagere, i Rudkøbing).
- Mouritz Høyers anden søn, Mouritz Mouritzen Høyer (1678-1750), har blandt sine efterkommere også en stor slægt Bang²⁵ (en anden end den ovenfor nævnte). Hertil hører en del af slægten Pontoppidan (herunder Thyssen, bl.a. kirkehistorikeren, professor A.P. Thyssen samt skibsrederne Lauritzen),²⁶ og en del af en slægt Buchholtz.²⁷
- Mouritz Høyers næstældste datter Maren (o. 1672/73-) var gift med Christian Fischer, ejer af Lavengård i Linå sogn. Herfra stammer en stor slægt Fischer,²⁸ herunder også Bendixsen²⁹ (fra Randers), Balslev,³⁰ Lützhøft,³¹ Malling (bl.a. genealogen Holger Malling),³² Mygind (hertil hører også bl.a. kommandørkaptajn Aage Topsøe-Jensen (1900-1986))³³ og Mønsted.³⁴
- Til efterslægten efter Mouritz Høyers datter Edel (o. 1679/80-1759), g. m. købmand Jørgen Mandix i Horsens, hører bl.a. B.S. Ingemanns kone Lucie Marie Mandix (1792-1868). Andre optrædende navne er

f.eks. Benzon (apoteker- og fabrikantslægten, herunder hører også fabrikanterne Bergsøe og forfatteren Finn Søeborg (1916-1992)) og Biering.³⁵

Bemærkninger om efterkommerne efter D. Boye Høyer

Boye Høyers efterslægt adskiller sig på flere punkter fra hans søskendes. For det første er det den af grenene, der er mest trofast over for stamfaderens hjemsted. I selve Skagen har der altid boet talrige efterkommere, og det gør der endnu i vore dage, 300 år efter Boye Høyers død, ligesom langt den største del af denne grens medlemmer er blevet i Vendsyssel i hvert fald til slutningen af 1800-tallet. For det andet fordeler størstedelen af efterslægten sig på følgende to grupper, som ikke har været særlig rigt repræsenterede i afdeling A), B) og C):

- Fisker-, landhåndværker- og husmandsslægter, primært i selve Skagen, men også på Hirtsholmene, på Læsø, i Bangsbostrand ved Frederikshavn, i Hals og i mange sogne i det østlige og centrale Vendsyssel. De optrædende navne er hovedsagelig sen-navne, enkelte andre nævnes nedenfor.
- Hele godsejerslægten Scavenius³⁶ med tilhørende dele af andre gods-ejer/adelsslægter som f.eks. Estrup³⁷ (bl.a. konseilspræsident Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1825-1913)), Ahlefeldt-Laurvig, Blixen-Finecke, Castenskjold, Juel, de Neergaard, Scheel og Wedell-Wedellsborg.³⁸ Stamfaderen, etatsråd Jacob Brønnum Scavenius (1749-1820) var en dattersøn af Boye Høyers ældste datter Ingeborg (1671-1759), g. m. Jeb/Ib Christensen, købmand i Skagen.

Boye Høyer havde 14 børn, men langt de fleste af hans efterkommere stammer fra fire af dem, nemlig:

1) den nævnte ældste datter Ingeborg, som udover de adelige efterkommere også har en del Skagen-skipperer i efterslægten, bl.a. med navne som Brønnum/Brøndum og Gaihede.³⁹

2) Den ældste søn Hans Boyesen Høyer (1672-1727), købmand i Skagen, i hvis efterslægt der optræder navne som Cortsen,⁴⁰ Hass,⁴¹ Lau-lund,⁴² Milling, Obel og Vadum.⁴³ Fra hans datter Margrethe (1701-1738), g. m. købmand Jacob Pedersen Holst i Skagen, stammer de ovenfor nævnte fiskerfamilier fra Læsø, Bangsbostrand og Hals⁴⁴ samt den omfattende håndværker- og landmandsslægt Michaelsen⁴⁵ fra Vendsyssel.

3) Fra hans næstældste søn Laurids Boyesen Høyer stammer dels de mange efterkommere på Hirtsholmene,⁴⁶ dels en del skipperer og fiskere i Skagen⁴⁷ og dels en gårdmands- og husmandsslægt koncentreret om Tolne sogn i Vendsyssel.⁴⁸

4) Endelig blev hans datter Anne Boyesdatter Høyer (1681-1766) i to

Ill. 1. Troels Winther har haft talrige efterkommere boende i de gamle Skagenshuse, men de har tidligere set noget anderledes ud end de smukke gulkalkede, vi kender i vore dage. Tidligere tiders fiskerhuse har været med bindingsværk eller beklædt med sorttjærede planker.

ægteskaber med skipperne Hans Henriksen Holst og Mads Jensen stammer til en meget omfattende række af fiskere i Skagen. Af de mange sen-navne, der optræder i hendes slægt, er specielt Henriksen og Madsen hyppige.

Bemærkninger om efterkommerne efter E. Maren Hansdatter

Hendes efterslægt falder naturligt i 2 hovedafdelinger. Som nævnt havde hun sønnen Anders eller Andreas Hansen Høyer (1655-1727), der blev forpagter på Østergård i Salling, og som i 3 ægteskaber havde 20 børn, hvorfra der breder sig en stor, hovedsagelig nørrejysk slægt.⁴⁹ Af 9 sønner og 6 døtre, der blev voksne, var 5 af sønnerne præster og 2 af døtrene præstekoner, og i det hele taget er efterslægten i de følgende mange generationer domineret af præster og præstehustruer i hovedsagelig Viborg, Randers og Aalborg Amter. Andreas Høyers søn, Hans Andersen Høyer (1693-1744), sognepræst i Tise, havde en sønndatter Maren Høyer (1765-1815), som blev gift med sognepræst Niels Lassen Holm på Nørre Strøømø, og dette ægtepar har en betydelig efterslægt på

Færøerne.⁵⁰ Udover talrige personer med navnet Høyer forekommer bl.a. følgende navne i denne gren: Bagger,⁵¹ Engelstoft (bl.a. redaktøren af Dansk Biografisk Leksikon, historikeren Povl Engelstoft (1876-1961)), herunder også noget af slægten Langkilde,⁵² og Søltoft.⁵³

Den anden hovedafdeling består af efterkommerne efter Maren Hansdatters tre øvrige børn: Gøddert Hansen, Hinrich Hansen og Anna Cathrine Hansdatter, som i modsætning til broderen Andreas blev boende i Sønderjylland og har mange sønderjyske efterkommere. De skal kort omtales hver for sig.

- Gøddert Hansen (ca. 1650/51-1739), forpagter på Kogsbøl og Søndergårde i Emmerlev Sogn, har mange sønderjyske præster og skolefolk blandt efterkommerne, bl.a. fra slægter som Lindbæk⁵⁴ (fra Vester Vedsted Sogn, bl.a. højskoleforstander Jannik Lindbæk (1862-1909) og historikeren Johannes Lindbæk (1872-1919)), Riis, Schmidt og Zoëga, der alle stammer fra Gøddert Hansens sønnedøtre Catharina Hansen (1734-1777), g. m. Jørgen Frederik Riis, sognepræst i Daler, og Marie Elisabeth Hansen (1736-1821), g. m. Johannes Gottlieb Schmidt, sognepræst i Ravsted.⁵⁵ En datterdatter Karen Lytken (ca. 1712-1805) var gift med den særprægede præst og læge Andreas Agerbeck,⁵⁶ og fra dem stammer en stor bornholmsk slægt med navne som Koefoed⁵⁷ og Sonne⁵⁸ med talrige udløbere til det øvrige land, bl.a. en del af slægten Hasselbalch.⁵⁹
- Hinrich Hansen (1661-1747), forpagter på Kogsbøl Mølle, har talrige efterkommere i storbondeslægter i den sydlige del af Sønderjylland samt i Slesvig-Holsten. Store dele af kendte slægter i Højer som Detlefsen, Feddersen, Hinrichsen, Høeg, Roll, Sønnichsen og Todsén hænger på her⁶⁰ og ligeså hele den store gårdmandsslægt Clausen,⁶¹ hovedsagelig udbredt i Brede og Emmerlev Sogne.
- Anna Cathrine Hansdatter (1652-), gift med digeføged Christen Bosen i Højer, har en meget broget efterslægt med efterkommere fordelt ud over hele landet og på mange forskellige erhverv. Markant er det f.eks., at store dele af slægterne Boas og Freuchen (bl.a. polarforskeren Peter Freuchen (1886-1957), zoologen Johan E. V. Boas (1855-1935) og landsdommer Harald Boas) hører til her.⁶² Mange af disse efterkommere har boet på Lolland og Falster og giver dermed et nyt geografisk islæt til denne linie. Også erhvervsmæssigt indeholder denne gren noget nyt, idet der blandt efterkommerne er usædvanligt mange skovridere. Til denne del af slægten hører også størstedelen af familien Radoor,⁶³ oprindelig en sønderjysk præsteslægt, men en gren breder sig ud til en omfattende slægt af lærere, landarbejdere og håndværkere på Nordfyn,⁶⁴ et andet nyt geografisk område. Endelig

skal det nævnes, at en hel del efterkommere i denne gren sluttede sig til Brødremenigheden i Christiansfeld.⁶⁵

Maren Andreasdatter havde flere børn end disse fem, bl.a. kom endnu en søn til Skagen, nemlig rådmand Hans Hansen Høyer (ca. 1645-1707), men hans efterslægt uddør med hans børn.

Ill. 2. Fedder P. Hinrichsens over 200 år gamle købmandsgård i Højer, stadig ejet af efterkommere af Troels Winther.

Det er muligt, at linien indeholder endnu flere efterkommere, idet stammoderen muligvis også havde en søn Christoffer Høyer i Horsens, om hvem intet vides udover, at en mand af det navn må være far til Jochum Jørgen Christoffersen Høyer (o. 1660-1731), sognepræst på Fur.⁶⁶ Denne synes at have været beslægtet med Høyer'ne i linie 1 af følgende grunde: For det første er hr. Jochum fadder til et barn af ovennævnte Andreas Høyer på Østergård. For det andet er hr. Fedder Høyer, sognepræst til Junget-Torum, medunderskriver af en erklæring fra Jochum Høyers dattersøn, sr. Jochum Jørgen Arrøe i København, om, at han har fået udbetalt sin arv efter moderen Magdalene Cathrine Høyer, hr. Jochums datter.⁶⁷

En søn af Christoffer Høyer kan muligvis være en Fedder Christoffersen Høyer, der omkring 1700 nævnes som fæster af gården Høbbet i Brahetrolleborg sogn på Fyn.⁶⁸ Da Fedder ikke er et fynsk drengenavn, kunne noget tyde på, at han stammer fra de jyske Høyer'e, hvor Fedder var et populært navn.

Linie 2: TØNDER-linien

Efterkommerne efter [Anna] Andreasdatter, g. m. apoteker Andreas Lorentzen i Tønder.

Denne ganske omfattende linie indeholder mange borgere, embedsmænd og præster. Adskillige grene går til Slesvig-Holsten og videre ned i Tyskland.

De fleste kendte efterkommere i de følgende slægtled bliver i Tønder, hvor slægten indgår ægteskaber med medlemmer af andre store Tønder-slægter, f.eks. Tychsen, Richtsen, Arends m.fl. Endnu omkring år 1900 bor der stadig adskillige efterkommere i byen.

Efterslægten, der både omfatter en lang række medlemmer af store Tønder-slægter og dele af slægter i det øvrige land, kan deles i fem hver for sig karakteristiske hovedgrupper:

- Slægten Langheim, som i flere generationer drev Store Apotek (Hauptapotheke) i Tønder.⁶⁹ Første mand var Peter Langheim (ca. 1631-1697), der var gift med stammoderens datter Maricke Lorentzen (o. 1630/35-1683). Dette ægtepars sønnesøns datter Anna Langheim (1741-1792) blev i ægteskab med Laurids Christensen (1714-1792), krigsråd og amtsforvalter i Ribe, farmor til politikeren Balthazar Matthias Christensen (1802-1881), sagfører i København og ejer af gården Grøndal på Frederiksberg, som i to ægteskaber var far til 21 børn og derigennem stamfar til en stor københavnsk borgerslægt.⁷⁰
- Slægten Henningsen, hovedsagelig købmænd og kniplingshandlere,

primært stammende fra købmand Hinrich Henningsen (1671-1717), hvis hustru Catharina Lorentzen var en sønne­datter af stammode­ren. En anden gren stammer fra Hinrich Henningsens bror Peter Henningsen (1672-), hvis hustru Anna Roost var en datterdatter af stammode­ren.⁷¹ De har en omfattende efterslægt, bl.a. en stor del af godsejerslægten Valentiner⁷² (mange i Slesvig-Holsten, hertil også medlemmer af adelsslægter som Moltke og Sehestedt Juul). Af enkelt­personer, der hører til her, kan nævnes folkemindeforskeren, profes­sor Axel Olrik⁷³ (1864-1917) og zoologen Johan Christian Fabricius⁷⁴ (1745-1808).

- Slægten Schmidt, stammende fra rådmand i Tønder Baltzer Schmidt (1692-1770), hvis hustru Anna Henningsen var en datter af ovennævnte Hinrich Henningsen. En sønne­datter af dem, Christina Schmidt (1760-1797), blev i ægteskab med købmand i Aabenraa Jürgen Bertelsen (ca. 1759-1804), stammor til en omfattende Aabenraa-slægt, som blandt mange navne indeholder Paulsen,⁷⁵ Bruhn og Callesen.⁷⁶
- Ovennævnte ægtepar Baltzer Schmidt og Anna Henningsen havde en søn Casparus Schmidt (1727-1787), som i første ægteskab med Maria Tychsen havde en søn Baltzer (1750-1826), der antog navnet Schmidt-Tychsen. Fra ham stammer en stor slægt med dette navn med en mængde efterkommere i Sydslesvig, herunder medlemmer af slægter som von Andersen og Joldrichsen.⁷⁷ Fra sidstnævnte slægt flyttede 3 søskende sidst i 1800-tallet til USA og grundlagde i staten Kansas en hurtigt blomstrende slægt.⁷⁸ Karakteristisk for denne amerikanske gren er mange teenage-ægteskaber og deraf følgende tidlige børne­fødsler, så det er herfra, vi kender efterkommere i 20. og 21. slægtled. En stor landmandsslægt Lind,⁷⁹ primært fra Østjylland og Fyn, hører også til denne gren.
- En sønne­datter af stammode­ren, Anna Christine Lorentzdatter (1679-), var gift med Peter Hoyer, sognepræst i Hellevad-Egvad. Efter et par generationer af præster bliver deres efterslægt til en omfatten­de slægt af sønderjyske landmænd. Oprædende navne er f.eks. Carstensen (i Møgeltønder og Ravsted sogne), Handler (fra Daler Sogn) og Low.⁸⁰

Linie 3: Første EMMERLEV-linie

Efterkommerne efter [Gunder Andreasdatter], g. m. gårdmand Laust Laustsen i Kærgård, Emmerlev Sogn.

Denne linie er – som den eneste – noget hypotetisk i den forstand, at stammode­ren ikke kendes fra nogen kilder. Men hendes formodede

søn, den yngre Laust Laustsen (o. 1630/35-1682), gårdmand i Kærgård, fik fire børn, og af de tyve faddere til disse børn var de otte Andreas Lunds børn eller børnebørn, hvilket tyder på et ret nært slægtskab mellem forældrene og herredsfoged Andreas Lunds slægt. Det er ikke den yngre Laust Laustsens kone, hvis nærmeste familie er rimeligt godt kendt,⁸¹ der hører til Andreas Lunds familie, så det må være Laust Laustsen selv. Den her viste antagelse om, at det er hans mor, der er Andreas Lunds datter, er den simpleste måde at forklare slægtskabet på. Den yngre Laust Laustsens ældste datter hed Gunder, og da hans kones mor hed Kirsten, må det antages, at hans egen mor hed Gunder. Det er også rimeligt at antage, at Andreas Lund har haft en datter med dette navn, da hans kones mor hed sådan.

I de nærmeste fire generationer efter stammoderen bevægede efterlægten i denne linie sig ikke uden for Emmerlev Sogn, og først i 13. slægtled, hvor Jef Thygesen (1841-1930) fra Kærgård bliver dyrlæge i Hadsten, rykker linien uden for Sønderjylland. Fra 13. slægtled og derefter breder linien sig talstærkt ud i de vestlige sogne Emmerlev, Abild, Brede m.fl.⁸²

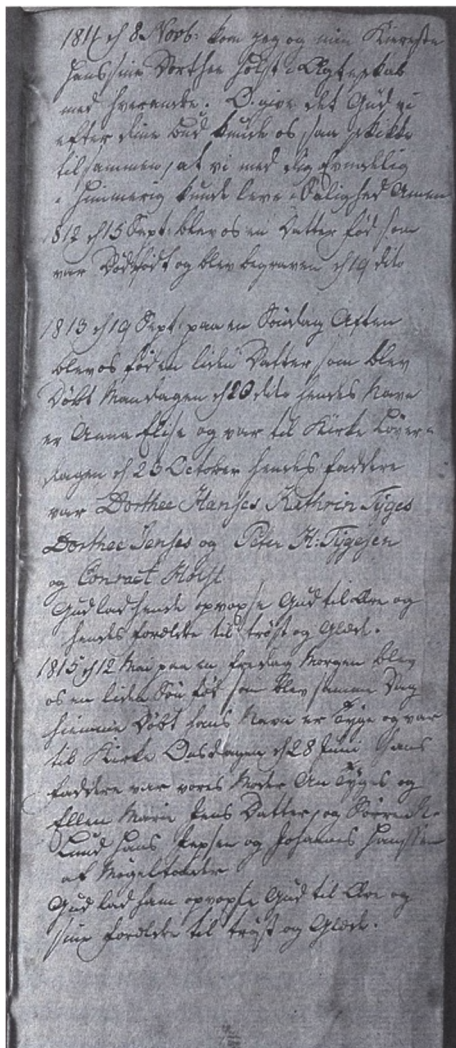
Til linien hører gårdmand Jef Thygesen i Kærgård (1776-1825), efter hvem der er bevaret en dag- og regnskabsbog⁸³ (ill. 3), ført i hans fædrene slægt i flere generationer. Den giver et godt indblik i en sønderjysk storbondes økonomiske forhold.

Linie 4: HØJER-linien

Efterkommerne efter Karen Andreasdatter, g. m. digefoged Nis Thomsen i Højer.

Af stammoderen til denne linie kendes med sikkerhed kun to børn: Helene Nisdatter, g. m. Jens Nissen (ca. 1637-1685), gårdmand, digefoged og rådmand i Højer, og Anne Nisdatter, g. m. skipper og rådmand Boe Andersen (ca. 1638-1686) i Højer, men der har givetvis været flere, idet andre folk på Højer-egnen synes at være beslægtet med de nævnte.⁸⁴ Denne linie er derfor en af dem, der sandsynligvis allerede fra 7.-8. slægtled er betydeligt mere forgrenet end, hvad vi i øjeblikket ved.

I de nærmeste slægtled efter stammoderen holder alle efterkommere sig til Højer, og slægten blomstrede endnu i 1800-tallet i flækken og omliggende sogne. Fra ovennævnte Jens Nissens ældste datter Anne Jensdatter (o. 1660/65-), der var g. 1. m. Mads Bossen og g. 2. m. Josias Lytken, begge gårdmænd i Hemgårde i Emmerlev sogn, stammer en betydelig del af Carstensen-slægten fra gården Vester Anflod ved Møgeltønder⁸⁵ (ill. 4), en slægt, der har besiddet mange store marskgårde

Ill. 3. Side fra Jef Tygesens dag- og regnskabsbog, hvor han skriver om sit bryllup og sine første børns fødsel.

i det sydligste Sønderjylland. Fra Jens Nissens yngste datter Helene (1680-), g. m. gårdmand og rådmænd Jef Hansen i Højer stammer bl.a. slægten Johnsen fra Daler sogn⁸⁶ og hele den store slægt Matthiesen fra Højer.⁸⁷

Ovennævnte Anne Nisdatters yngste datter Anna Margrethe Boesdatter (1683-1764) var gift med skomager Mathias Lyddesen eller Lydichsen i Højer, hvis efterkommere var skomagere i Højer i flere generationer, bl.a. hører en del af slægten Kamp⁸⁸ til her.

Ill. 4. 13 store, spredtliggende gårde, beliggende på hvert sit værft i marsken mellem Tønder og Rudbøl, udgør den særprægede »landsby« Ved Åen i Møgeltønder sogn. Flere af disse gårde har tilhørt Troels Winthers efterkommere. Gården på billedet, Vester Anflod, var i efterslægtens besiddelse til 1905.

Linie 5: FELSTED-linien

Efterkommerne efter Ingeborg Andreasdatter, g. m. birkefoged Peder Jensen i Møgeltønder.

Denne meget omfattende linie indeholder en broget skare af præster, embedsmænd, borgere og landmænd, langt de fleste i Sønderjylland, men med mange grene til Sydslesvig, Holsten og det øvrige Nordtyskland.

Stammoderen havde mindst seks børn, bl.a. sønnen Andreas Pedersen eller Andreas Petræus (ca. 1645–1726), som blev sognepræst i Felsted, til hvis gren der hører dele af mange andre slægter. Til efterslægten efter sønnen Andreas Petræus (ca. 1693–1782), der blev faderens efterfølger som sognepræst i Felsted, hører f.eks. Ohlsen⁸⁹ (forpagtere på diverse sønderjyske godser) og Posselt⁹⁰ (hovedsagelig i Holsten, godsforvaltere, embedsmænd og præster). Datteren Ingeborg Petræus (ca. 1698–1789), g. m. provst Johannes Joachim Arends i Tønder, har i sin efterslægt personer med navne som f.eks. Groth⁹¹ og Tscherning⁹² (i begge slægter flere generationer af apotekere). Og endelig har datteren Kirstine Margrethe Petræus (1706–1781), g. m. sognepræst Otto Hinrich Lytsen i Nibøl, blandt sine efterkommere en stor del af slægten Krebs⁹³ (bl.a. skolemanden og -stifteren Conrad Krebs (1809–1880)), herunder også Bergsøe, Ingerslev og Pontoppidan.⁹⁴

To berygtede brødre hører også til denne linie, nemlig Andreas og Sønnich Ludwig Petersen, i folkemunde kaldet henholdsvis »gale Petersen« og »den gale kaptajn«, om hvilke der i flere generationer blev fortalt talrige historier blandt bønderne⁹⁵ på grund af deres vilde liv og brutale opførsel. De var sønner af Hans Petersen (ca. 1690-1775), forpagter på Gammelgård på Als, senere Grøngrøft og Ladegård i Kværs sogn. Han var søn af ovennævnte sognepræst Andreas Petræus i Felsted.

Andreas Petræus' gren forsvinder hurtigt fra Felsted Sogn (de nævnte to generationer var præster her), men afløses i sognet af en anden gren, idet en datter af stammoderen, Anne Pedersdatter, i første ægteskab med sognepræst i Daler, Ægidius Nielsen Brøns, havde en datter Ancke (1667-1828), der var gift med Peter Petersen, degn i Felsted. Fra dette ægtepar breder efterslægten sig kraftigt ud i gårdmandsslægterne i Felsted og de omliggende sogne, hvor talrige efterkommere stadig lever. Optrædende slægtsnavne er f.eks. Bunde, Eschelsen/Eskildsen (bl.a. seminarielærer Claus Eskildsen (1881-1947), kendt som historisk skribent og foredragsholder), Hissel, Hinrichsen i Bolderslev, Johansen i Nørballe, Juhler, Loff, Thaysen i Rinkenæs Sogn og Thaysen i Uge Sogn.⁹⁶

Til en af de få grene uden for Sønderjylland hører bl.a. forfatteren Harald Kidde (1878-1918).⁹⁷

Linie 6: SYDSLESVIG-linien

Efterkommerne efter herredsfoged Fedder Lund i Højer.

Denne linie, der ikke er særlig godt undersøgt, er den eneste, hvor der er klar overvægt af efterkommere syd for den nuværende grænse.

Fedder Lund havde 10 børn,⁹⁸ men kun et af dem synes at have haft en større efterslægt, nemlig datteren Helene (1663-), der var gift med landfoged og kogsinspektør Bendix Heseler i Christian Albrechts Kog. Fra deres søn Bendix Heseler (ca. 1697-1741) fører en gren, bl.a. bosat i Tønder, navnet Heseler op imod vore dage. Til denne gren hører også en del af den store gårdmandsslægt Volquardsen,⁹⁹ herunder en gren af en slægt Winding/Vinding, bl.a. forfatteren Ole Vinding (1906-1985).¹⁰⁰

Linie 7: SKÆRBÆK-linien

Efterkommerne efter Karen Lauridsdatter, g. m. gårdmand Peder Lassen i Gjesing.

Denne linie er en af de mest omfattende i Troels Winthers efterslægt og er en udpræget sønderjysk storbondeslægt, koncentreret først og fremmest om Skærbæk Sogn. De fire kendte børn af stammoderen boede

alle i sognet, oven i købet på fire gårde i den samme landsby, Gjesing.¹⁰¹ Denne kolossale slægt har efterhånden bredt sig til alle de vestlige sogne, og tusindvis af nulevende sønderjyder tilhører denne linie. Først i 10. slægtled optræder der personer uden for det egentlige Sønderjylland (i Ribe Amt), og først fra 11. slægtled rykker linien uden for Jylland (USA og Ærø!).

Dele af mange andre store sønderjyske bondeslægter hører til denne linie:

- Stammoderens eneste kendte søn Las Pedersen (ca. 1632-1710), gårdmand i Gjesing, havde i hvert fald 9 børn, af hvilke specielt de 4 havde mange efterkommere.
  - 1) Fra sønnen Peder Lassen (ca. 1667-1748), gårdmand i Gjesing, stammer slægten Hansen fra Mjolden og Randerup sogne, hvor mange slægtsmedlemmer var aktive i det nationale arbejde,¹⁰² desuden Hørlyck og Schack¹⁰³ (i Branderup sogn), Hage og Stehr¹⁰⁴ (i Tønder) og Beyer¹⁰⁵ (i Skærbæk sogn).
  - 2) Fra datteren Maren (ca. 1680-1746), g. m. gårdmand Jens Nielsen Mahler i Drenghed i Døstrup sogn, stammer den vidt udbredte slægt Mahler samt Keller¹⁰⁶ (i Roager sogn).
  - 3) Fra datteren Ingeborg (o. 1680/85-ca. 1723/24), g. m. gårdmand Ock Eriksen i Misthusum stammer store Skærbæk-slægter som Ocken/Oksen og Timmermann.¹⁰⁷ Hertil hører bl.a. H. C. Andersens unge ven, sognepræst Erik Lassen Oksen¹⁰⁸ (1849-1924) i Herfølge-Sædder, malerinden Eva Weis Bentzon¹⁰⁹ samt »Skærbæk sogns danske konge« Peter Timmermann (1846-1911).¹¹⁰
  - 4) Fra sønnen Hans Lassen (ca. 1686-1756), gårdmand i Gjesing, stammer »vesteregns rigeste pige« Gyde Marie Oksen¹¹¹ (1806-1884), som blev gift med godsejer Knud L. Knudsen på Trøjborg, en efterkommer fra linie 16.
- Stammoderens datter Maren Pedersdatter (o. 1630/35-) var gift med gårdmand Hans Oksen i Gjesing. Fra deres datter Karen, g. m. gårdmand Niels Andersen i Gjesing, stammer en stor slægt Oksen¹¹² i Skærbæk sogn (en anden end den ovenfor nævnte) samt Gram¹¹³ (i Ballum sogn), og fra datteren Kirsten (ca. 1663-1740), g. 1. m. Hans Lauridsen, g. 2. m. Jes Pedersen, begge gårdmænd i Gånsager i Vodder sogn, stammer slægter som Barsbøl/Barsballe¹¹⁴ (i Vodder sogn), Lindberg¹¹⁵ (i Vester Vedsted sogn) og, uden for Sønderjylland, højskoleslægten Appel.¹¹⁶
- Stammoderens datter Anne Pedersdatter (ca. 1639-1709) var gift med gårdmand Niels Nissen i Gjesing. Fra dem stammer f.eks. den navnlig i Brøns og Skærbæk sogne vidt udbredte gårdmandsslægt Degn.¹¹⁷

- Stammerens datter Mette Pedersdatter (o. 1645/50-) var gift med gårdmand Peder Nielsen i Gjesing. De havde bl.a. to døtre Gunder (ca. 1672-1746) og Karen (ca. 1675-1743), der var gift med to brødre Jep Nielsen og Hans Nielsen, begge gårdmænd i Gjesing og begge med tilnavnet Thygesen/Thyssen. Fra dem stammer den store Skærbæk-slægt Thyssen¹¹⁸ samt slægten Port,¹¹⁹ udbredt i flere af de sydligere sogne.

Linie 8: Den SYDVESTJYSKE linie

Efterkommerne efter gårdmand Niels Andersen på St. Hebo.

En uhyre omfattende linie, der afviger fra de foregående ved at indeholde næsten udelukkende borgerlige efterkommere og ved at være den første linie med overvægt af ikke-jyske efterkommere, selv om generationerne nærmest stamfaderen bliver i det sydvestjyske, hovedsageligt Varde-egnen.

En meget dominerende gren af denne linie udspringer fra stamfaderens søn, gårdmand på Store Hebo Niels Nielsen Hebo¹²⁰ (o. 1625/30-1667) og igen fra dennes datter Anne Nielsdatter Hebo (ca. 1661/63-1700), som var gift med Hans Nielsen Kjær eller Paludan (ca. 1650/52-1709), sognepræst i Ål, provst i V. Horne Herred. Fra dette ægtepar, som havde tolv børn, af hvilke de syv igen fik børn, stammer hele den yngre slægt Paludan.¹²¹ Geografisk er grenen mest udbredt på Sjælland, men der er også mange efterkommere i Norge.

III. 5. Ål kirke, hvor Paludan-slægtens stamfar Hans Nielsen Paludan var præst 1673-1709.

Efterkommerne i denne gren kan for overskuelighedens skyld deles i en række grupper:

- Paludan og Paludan-Müller. Personer, som stammer fra ovennævnte ægtepars sønner Peder Paludan (1687-1753), sognepræst, sidst i Kalundborg, og Jens Paludan (1697-1782), sognepræst i Thorslunde-Ishøj. Fra den første stammer f.eks. forfatteren Jacob Paludan (1896-1975) og fra den sidste f.eks. arkitekten Hother A. Paludan (1871-1956) og haveeksperten, professor Hother K. Paludan (1889-1994). Jens Paludans datter Anna (1740-1805) havde i ægteskab med godsforvalter ved Sorø Akademi Caspar Peter Müller bl.a. sønnen Jens Paludan Müller (1771-1845), biskop i Århus, stamfar til slægten Paludan-Müller,¹²² f.eks. digteren Frederik Paludan-Müller (1809-1876).
- Utallige andre navne forekommer i denne slægt, hidrørende fra mænd, gift med kvindelige Paludan'er. Kun et mindre udpluk af de mest dominerende navne skal nævnes.
  - 1) Fra Peder Paludan stammer f.eks. større dele af slægter som Lønborg (hertil også Crone og Beyer/Bajer, bl.a. politikeren Frederik Bajer (1837-1922),¹²³ With (herunder With-Seidelin),¹²⁴ Bull (bl.a. udenrigsminister Edvard Bull (1881-1932) og professor Francis Bull (1887-1974))¹²⁵ samt Torm (bl.a. skibsrederne).¹²⁶
  - 2) Fra Jens Paludans datter Helene Margrethe (1738-1793), g. m. professor ved Sorø Akademi Laurits Laurberg Kongslev, stammer f.eks. slægten Tryde¹²⁷ samt billedhuggeren Max Meden¹²⁸ (1882-1946). Og fra den nævnte datter Anna, gift Müller, stammer Selmer¹²⁹ (bl.a. sindsygelægen Harald Selmer (1814-1879)), Lange (bl.a. kunsthistorikeren, professor Julius Lange og forfatterne Sven, Ib og Per Lange),¹³⁰ Oldenburg og Rothe¹³¹ (bl.a. skuespilleren Bent Rothe (1921-1989)).
- Den ældste søn af Hans Paludan og Anne Hebo, som ikke kaldte sig Paludan, var Niels Hansen Lunde (1680-1734), borgmester i Roskilde. Fra ham stammer dele af slægterne Hansteen og Reiersen,¹³² herunder også noget af den ældre slægt Pontoppidan¹³³ samt genealogen Paul Hennings (1875-1927),¹³⁴ redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift 1910-1927.
- Den næstældste søn af Hans Paludan og Anne Hebo kaldte sig heller ikke Paludan. Det var Niels Hansen Heebo (1682-1724), sognepræst i Bredsten. Hans eneste barn var Anne Nielsdatter Heebo (ca. 1712-1754), som var gift med Hans Wandal Pedersen Ahrensberg, sognepræst i Hvejsel-Givskud. Fra dem stammer en stor, hovedsagelig københavnsk, slægt Ahrensberg, hvortil der bl.a. hører en del af slægten Kauffeldt.¹³⁵
- En del af præsteslægten Friis¹³⁶ (efterkommerne efter Hans Hansen

Friis, sognepræst i Grimstrup-Årre, g. m. Paludan-Hebo-ægtesparrets ældste datter Maren (1679-1729)), som efter et par generationer af præster og degne bliver til en bondeslægt i Ribe Amt. Det er en af de få landmandsgrene i denne linie og en af de få grene, der bliver i Sydvestjylland helt op til vore dage.

- Ovennævnte ægtepars datter Ingeborg Paludan (1699-) havde i ægteskab med Henrik Smidt, konsumptionsforpagter i Vordingborg, sønnen Hans Paludan Smidt (1731-1782), amtsforvalter i Larvik, fra hvem en omfattende norsk slægt stammer.¹³⁷ Dele af norske slægter som Bøchmann, Eide, Irgens og Otto hører til denne gren.¹³⁸

Niels Nielsen Hebo havde udover den nævnte datter Anne, gift Paludan, også datteren Maren (ca. 1664-1750), g. m. Hans Sørensen Winther, sognepræst i Janderup-Billum. Også dette ægtepar har en ganske stor efterslægt, bl.a. omfattende tre generationer af præster på Samsø og navne som f.eks. Bille og Heegaard.¹³⁹

Tre andre børn af stamfaderen har også en betydelig efterslægt. Det drejer sig om:

- Anders Nielsen Hebo (ca. 1620-1692), sognepræst i Thisted-Tilsted. Det var ham, som hos provst Astrup »bestilte« de slægtsoptegnelser, der er omtalt og refereret i 1. del af artiklen.¹⁴⁰ Hans datter Else (1661-ca. 1731), g. 1. m. Christen Poulsen (Holst), forpagter på Estvadgård, og g. 2. m. kaptajnløjtnant Hans Leth, forpagter sidst på Voldborg, har en meget omfattende efterslægt, som er usædvanlig blandet, såvel erhvervmæssigt som geografisk. Som eksempler skal 3 store og forskelligartede grupper af efterkommere nævnes:
  - 1) En datter af 1. ægteskab bliver gift med vintapper Sivert Harck i Viborg, og en søn af dem flytter til Flensborg-egnen, hvor efterkommerne i flere generationer var kobbersmede ved Kobbermøllen (navne Harck og Laban).¹⁴¹
  - 2) Fra en søn af 1. ægteskab stammer den norske præste- og politiker-slægt Holst, som er meget lidt undersøgt.¹⁴²
  - 3) En datter af 2. ægteskab bliver gift med købmand i Kristiania Johan Pohlmann. Fra dem stammer bl.a. præsteslægten Mathiesen,¹⁴³ herunder også væsentlige grene af andre slægter, f.eks. læge- og højskoleslægten Begtrup (hvortil også hører forfatterne og socialrådgiverne Tine Bryld og Lena Vedel-Petersen),¹⁴⁴ Faber, Gade og Simony.¹⁴⁵
- Maren Nielsdatter (o. 1615/20-1659), g. m. borgmester Stephan Nielsen i Varde, havde bl.a. en datter Anne Stephansdatter, g. m. provstiskriver Niels Nielsen til Endrupholm og Hennegård. I deres efterslægt, der både omfatter godsejere, præster, håndværkere og husmænd, forekommer navne som Endorph,¹⁴⁶ Klagenberg¹⁴⁷ (efter et par præ-

ster ender slægten som en husmandsslægt i Ribe Amt) og Outzen¹⁴⁸ (i og ved Ringkøbing).

- Ingeborg Nielsdatter, g. m. Niels Hansen Ahrensberg, sognepræst ved Sct. Jacobi i Varde. Fra deres datter Margrethe (o. 1660/65-), g. m. Peder Thomsen Tøxen, sognepræst ved Sct. Nicolai i Varde, stammer en stor og broget slægt Tøxen (bl.a. forfatteren og litteraten Jørgen Karstens Blok Tøxen (1776-1848)) med præster og skoleholdere i Jylland, senere Sydsjælland, samt borgere i Køge.¹⁴⁹

Linie 9: Første BRØNS-linie

Efterkommerne efter NN Feddersdatter, g. m. gårdmand Broder Lauridsen Beyerholm i Astrup.

Dette er en udpræget sønderjysk gårdmandslinie, hvor hovedparten af efterkommerne bor i de vestsønderjyske sogne, flest i Brøns, Skærbæk og Hjerpsted.

Optrædende slægtsnavne:

- Stammoderens ældste datter Kirsten Brodersdatter (ca. 1627-1704) var gift med Jens Lassen, der overtog svigerforældrenes gård i Astrup. Fra deres søn Laurids Jensen (ca. 1655-1705) stammer en slægt, der blev vidt udbredt i Ribe og sognene lige syd for (Vester Vedsted og Hviding), og hvor navnene Moltesen, Schmidt, Østergård¹⁵⁰ samt Okholm¹⁵¹ florerede. Hertil hører bl.a. udenrigsminister Laust J. Moltesen (1865-1950) og malerinden Agnes Smidt (1874-1952).¹⁵² Fra den anden søn Broder Jensen (1668-1721) stammer en slægt, hvor mange antog navnet Krog,¹⁵³ og som i stort tal bosatte sig i det lille Hjerpsted sogn nord for Højer. I midten af 1800-tallet tilhørte husfaderen eller -moderen på over halvdelen af gårdene i sognet denne gren af slægten. Også navnene Bergmann og Heitmann optræder.¹⁵⁴
- Stammoderens anden datter Anne Brodersdatter (o. 1630/35-ca. 1674) var gift med gårdmand Niels Nielsen i Gjesing. I deres efterslægt forekommer navne som Brøns,¹⁵⁵ Mærsk¹⁵⁶ og Timmermann.¹⁵⁷ Ægteparrets datter Mette Nielsdatter (o. 1670/74-) var gift med smed Jacob Clausen, og efter ham følger fire generationer af smede i Gjesing og en udbredt slægt Smidt.¹⁵⁸ Blandt efterkommerne her er bl.a. forfatteren Lise Nørgård.¹⁵⁹
- Stammoderens yngste datter Karen Brodersdatter (ca. 1640-1686) var gift med gårdmand Anders Madsen i Søndernæs i Brøns sogn. I deres efterslægt optræder navne som Degn og Staal¹⁶⁰ (i Skærbæk sogn) samt Præst og Block¹⁶¹ (i Døstrup sogn).

Linie 10: SKASTGÅRD-linien

Efterkommerne efter Kirsten Pedersdatter (Beyer), g. m. gårdmand Anders Pedersen i Borrig.

Linien har fået navn efter én af de markante efterkommere i den følgende generation, nemlig stammoderens søn Peder Andersen Beyer (1656-1722), der giftede sig ind på den anselige Skastgård¹⁶² (ill. 6) og førte en betydelig og noget usædvanlig handelsvirksomhed. Som andre af egnens storbønder udskibede han okser til Holland, men han hjemkøbte samtidig varer, som han solgte videre til både bønder, præster o.a. på hjemegnen. Hans kundekreds var betydelig, hvilket fremgår af hans omhyggeligt førte regnskabsbog, der endnu er bevaret.¹⁶³ Skastgård forblev i øvrigt i slægtens besiddelse helt til 1939.¹⁶⁴

Linien falder groft sagt i to meget omfattende dele, der er meget forskellige. Den ene del er efterslægten efter ovennævnte Peder Beyer. Af hans 12 børn blev de 9 gift og fik selv børn, så alene hans efterslægt er særdeles omfangsrig. Den består i udpræget grad af personer, beskæftiget ved landbruget (gårdmænd, husmænd, indsiddere) og langt de fleste med bopæl i Sønderjylland, i de senere generationer med afstikkere til Vestjylland (Varde-egnen, Ølgod-egnen) og Sjælland (København fra 10. slægtled).

Navne på slægter og enkeltpersoner hørende til denne del af linien:

- Fra Peder Beyers ældste datter Kirstine (1687-), g. m. gårdmand Anders Iversen i Sønder Vollum i Brede sogn, stammer bl.a. dele af slægterne Keller¹⁶⁵ (Døstrup og Mjolden sogne), Hostrup¹⁶⁶ (Høgsbrogård), Schack¹⁶⁷ (Brøns, Døstrup og Roager sogne) og Pahas¹⁶⁸ (Rejsby sogn), udprægede sønderjyske gårdmandsslægter. Af enkeltpersoner kan nævnes amtsskolekonsulent Nicolai Th. Svendsen (1873-1966) i Tønder¹⁶⁹ og gårdmand Hans Jessen Beyer (1804-1878) i Rejsby, der deltog i landstormen ved Brøns.¹⁷⁰ Uden for Sønderjylland omfatter denne gren akademikerslægten Bjerrum i København,¹⁷¹ herunder fysikeren Kirstine Meyer,¹⁷² samt noget af proprietærslægten Alsted fra Vejle-egnen.¹⁷³
- Fra Peder Beyers søn Andreas (ca. 1697-1777), gårdmand på Bosholm i Brede sogn, stammer en lang række personer med navnet Beyer, bl.a. sognepræst Peter Andersen Beyer¹⁷⁴ (1802-1876) i Tinglev, endvidere en del af slægten Sørup i Branderup sogn.¹⁷⁵
- Peder Beyers datter Ancke (ca. 1699-1758) havde i ægteskab med gårdmand Peder Andersen i Bønderby i Møgeltønder sogn en datter Anne (1734-1800), g. m. gårdmand og kniplingshandler Iver Andersen i Bjerndrup i Nørre Løgum sogn. Fra dette ægtepar stammer en omfattende slægt Iversen, herunder hører bl.a. afdøde landsarkivar

Peter Kristjan Iversen (1914-2000), Aabenraa, og lokalhistorikeren Cornelius Schmidt¹⁷⁶ (1891-1971).

- Fra Peder Beyers søn Peder (ca. 1701-1778) stammer f.eks. dele af slægten Boesen¹⁷⁷ i Mjolden sogn, samt apoteker/militær-slægten Augsburg, bl.a. kommandørkaptajn Henrik Vilhelm Augsburg¹⁷⁸ (1885-1967).
- Fra Peder Beyers yngste søn Peter Tychsen Beyer (ca. 1705-), møller i Ballum, stammer bl.a. en del af den store slægt Nicolaisen¹⁷⁹ fra Ballum-egnen.
- Fra Peder Beyers yngste datter Elsabe (ca. 1715-1777), g. m. gårdmand og sandemand Nis Petersen i Starup ved Løgumkloster, stammer dele af slægter som Brodersen¹⁸⁰ i Ellum i Løgumkloster sogn, Saldern¹⁸¹ i Aabenraa og Terp¹⁸² i Hellevad sogn. Til sidstnævnte hører også slægten Jessen fra Vellerup i Agerskov sogn, bl.a. amtsborgmester Erik Jessen (1919-2002), Aabenraa.¹⁸³

Den anden, ligeså omfattende del, udspringer fra stammoderens datter Anne Andersdatter (ca. 1652-1705), g. m. kgl. søkaptajn Sønnick Nielsen Møller¹⁸⁴ (o. 1645/55-ca. 1732), gårdmand i Østerende-Ballum, og videre fra deres datter Ester Marie Sønnicksdatter (1682-ca. 1717), g. m. Detlef Hinrichsen, gårdmand i Vesterende-Ballum, birkeskriver og Schackenborgsk delefoged i Ballum Birk, fra hvem en udbredt slægt Detlefsen stammer.¹⁸⁵

En speciel omfangsrig gren stammer fra sidstnævnte ægtepars oldebarn Caroline Thamsen¹⁸⁶ (1783-1873) i ægteskab med justitsråd Berend Feddersen, godsinspektør på Schackenborg.¹⁸⁷ Det er en langt mere broget skare af efterkommere end Peder Beyers gren, og udover landmænd omfatter den præster, læger, advokater, ingeniører, forretningsfolk og mange andre borgerlige erhverv. Også geografisk er denne gren mere spredt og forekommer i det meste af landet, også med mange slægtsmedlemmer i Tyskland.

Udover talrige personer med familienavnet Feddersen optræder også navne som f.eks. Angel,¹⁸⁸ Bachmann,¹⁸⁹ Koch (bl.a. professor Hal Koch (1904-1963) og den sønderjyske forfatterinde Lucie Hørlyck (1870-1912))¹⁹⁰ og Winding.¹⁹¹

Linie 11: ÅSGÅRD-linien

Efterkommerne efter Karen Pedersdatter (Beyer), g. m. gårdmand Christen Madsen i Aas.

En af de »tyndere« linier, hvis hovedgren blev siddende på gården i Aas. I slutningen af 1700-tallet blev de tre gårde i Aas slået sammen til én

Ill. 6. Skastgård (øverst) og Åsgård (nederst), to eksempler på de statelige marskgårde, som har været i Troels Winthers efterslægts besiddelse i flere århundreder.

gård, som fik navnet Åsgård (ill. 6), og som stadigvæk er i slægtens besiddelse, nu ejet af et tip(6)-oldebarn af stammoderen.¹⁹²

Et tip(3)-oldebarn af stammoderen, Kirstine Hansen, f. Beyer (1860-1933) har i en lille bog givet et stemningsfuldt billede af livet på Åsgård i slutningen af 1800-tallet.¹⁹³

En anden betydelig gren af denne linie udspringer fra Niels Nielsen Schack, som var gift med stammoderens oldebarn Ancke Beyer (1749-1808). Med dem kom linien til Nordjylland, idet Niels Schack købte gårdene Ørumgård og Bækmark i Thy. Ud over Schack optræder navne som Aagaard,¹⁹⁴ Eyber¹⁹⁵ og Skibbye¹⁹⁶ i denne gren.

Linie 12: SEEM-linien

Efterkommerne efter gårdmand Søren Pedersen Beyer i Skast.

Linien navn skyldes, at to af stamfaderens døtre bliver gift i Seem Sogn sydøst for Ribe, nemlig Herlig Sørensdatter Beyer (ca. 1680-1744) med Michel Hansen på Seemgård og Anne Sørensdatter Beyer (ca. 1691-1774) med Iver Jensen på Staunager. Sidstnævnte gård var i efterslægtens besiddelse til 1997.¹⁹⁷

Linien er en udpræget sønderjysk gårdmandsslægt fra de vestlige sogne med masser af ægteskaber med medlemmer fra de andre linier. Efter 10. slægtled sker der dog en ret betydelig spredning til f.eks. Haderslev Amt, det øvrige Jylland og Sjælland, bl.a. København.

I denne linie støder vi også for første gang på det fænomen, at et slægtsnavn – her Beyer – dukker op mange steder i efterslægten, også i kvindelige grene (Søren Beyers mandlige efterslægt dør hurtigt ud), ofte efter at have sprunget et par generationer over, et forhold, der er karakteristisk for Sønderjylland.¹⁹⁸

Ud over en mængde personer med navnet Beyer ses i denne linie bl.a. følgende slægtsnavne:

- I efterslægten efter Michel Hansen og Herlig Beyer på Seemgård optræder bl.a. Bjerrum,¹⁹⁹ en stor slægt i primært Seem sogn, der tog navn efter en af Bjerrum-gårdene i udkanten af Ribe, som en dattersøn Hans Christian Hansen (1762-1823) af ovennævnte ægtepar ejede.
- I efterslægten efter Iver Jensen og Anne Beyer på Staunager optræder Lund²⁰⁰ (i Agerskov sogn), Aaskov,²⁰¹ Blume,²⁰² Böttcher,²⁰³ Frandsen,²⁰⁴ Outzen²⁰⁵ (i Ribe) og Warming,²⁰⁶ bl.a. botanikeren Eugen Warming (1841-1924).
- Stamfaderen havde endnu en datter, Anne Sørensdatter Beyer, der var gift med Anders Bonnicksen i Højer. I deres efterslægt dukker bl.a. navne som Nicolaisen i Ballum og Volquardsen i Højer, som også op-

træder i nogle af de foregående linier, op med andre grene.²⁰⁷ Også en københavnsk borger-slægt Petersen hører til her.²⁰⁸

Gården Beyerholm i Skast Sogn, som stamfaderen overtog efter sin far, gik hurtigt ud af liniens besiddelse, idet den først gik til en svigersøn Christian Pedersen Beyer (fra linie 11) og derefter til dennes 2. hustru 2. ægtemand, som ikke hører til efterkommerne.

Linie 13: Anden BRØNS-linie

Efterkommerne efter gårdmand Fedder Pedersen Beyer på Astrupgård.

Denne linie fortsætter slægten på den vestlige del af Astrupgård, men gården fortsætter kun i den direkte linies besiddelse i yderligere ét led med Fedder Beyers søn Niels Feddersen Beyer (1665-1710). Dernæst følger hans enkes anden mand Iver Lauridsen (ca. 1680-1731) og derefter dennes svigersøn Peder Bjørn (1700-1758), som er ham, der lader en række gamle dokumenter tinglyse i 1741.²⁰⁹ Hans søn Johannes Nicolai Bjørn (1751-1786), der overtog gården, gik fallit. Derefter kom der nye folk ind på gården,²¹⁰ hvoraf nogle godt nok hørte til Troels Winthers efterslægt i andre linier, men i 1786 ophørte rækken af indbyrdes beslægtede eller besvogrede ejere af den vestlige Astrupgård. Peder Bjørns anden hustru hører til linie 18, og hans efterslægt af dette ægteskab er derfor medregnet dér.

Linien, som er meget omfattende, er igen en udpræget gårdmands-slægt, som er mest udbredt i de vestsønderjyske sogne med Brøns Sogn som centrum. Stamfaderens søn Hans Feddersen Beyer (1668-1723) giftede sig til den østlige Astrupgård (se under linie 17) og havde to døtre, der blev gift med to brødre af slægten Schack,²¹¹ og hans datter Karen Feddersdatter (1678-1747) blev gift med degn og organist Peder Ewald i Brøns.²¹² Disse personer har en meget stor efterslægt i Brøns Sogn, hvor navnene Beyer, Schack og Ewald flourer kraftigt, også i de kvindelige grene og ofte, som beskrevet under den foregående linie, med overspringelse af et eller to slægtled. Går man i dag en tur rundt på Brøns Kirkegård, passerer man til stadighed familiegravsteder, hvor de tre navne optræder.

Navne og personer i denne linie:

- Til Ewald-slægten hører også den store gårdmandsslægt Rostgaard Ewald²¹³ i Arrild Sogn, og endvidere optræder også her en slægt Bjerrum²¹⁴ (i Vodder sogn, bl.a. sprogprofessoren Anders Bjerrum (1903-1984)).
- Schack-slægten sender i 1700-tallet en gren til sognene nord for Ribe, hvor den udbreder sig kraftigt.²¹⁵ Til denne gren hører præsten Nicolai Schack (1781-1844) ved Vor Frelsers Kirke i København, far til for-

Ill. 7. Gravsten i Brøns kirkes tårnrum over degnen Peder Ewald og hustru Karen Feddersdatter Beyer. Da stenen blev lavet, formentlig da konen var død i 1746, har ingen åbenbart mere kunnet huske, hvad det første barn hed, eller hvor gammel vedkommende var. Men det var sønnen Evaldt Ewald (!), født 1707, død 1722.

fatteren Hans Egede Schack (1820-1859). I denne gren optræder også navne som Barfod, Rostrup og Rovsing²¹⁶ (bl.a. legatstifteren Tagea Brandt, f. Rovsing (1847-1882), samt skuespillerinden Ellen Rovsing (1889-1960), g. m. sceneinstruktøren Egill Rostrup).

- Ovennævnte brødre Anders og Niels Hansen Schack²¹⁷ købte i 1740 sognets anden store gård, den flere gange omtalte Havervadgård,²¹⁸ der senere overtoges af Anders Schacks søn Hans Feddersen Schack (1738-1781) og derefter af hans søn Hans Schack (1777-1852). Han gik imidlertid fallit i 1822 og døde som fattiglem i Brøns. Alt i alt må man sige, at Astrup-slægtens forhold til Havervadgård ikke har været succesrigt.²¹⁹ Til denne gren hører også slægts- og lokalhistorikeren Svend Bejer Troelsen (1919-2006).²²⁰

III. 8. Et par eksempler på de mange velholdte gravsteder på Brøns kirkegård for Troels Winther-efterkommere, hørende til slægterne Beier og Schack.

Linie 14: BREDE-linien

Efterkommerne efter Anne Pedersdatter, g. m. gårdmand Iver Andersen i Sønder Vollum.

En ret spinkel linie, i høj grad begrænset til Brede og omliggende sogne. Der er talrige ægteskaber mellem denne linies medlemmer og personer fra andre linier, hvorfor mange af efterkommerne her er medregnet andetsteds.

Gården i Sønder Vollum blev overtaget af sønnen Anders Iversen (o. 1665/70-), der var gift med en datter af Peder Beyer på Skastgård, hørende til linie 10, hvor Anders Iversens efterslægt derfor er medregnet.

En datter af stammoderen, Maren Iversdatter (o. 1670/75-),²²¹ blev gift med gårdmand Anders Andersen i Nørre Vollum. Dette ægtepar havde bl.a. en søn Iver, der overtog gården og blev gift med en kusine fra Sønder Vollum, en datter Kirsten, der blev gift på en anden gård i Nørre Vollum, og en datter Herlig, der blev gift på en gård i Sønder Vollum. I løbet af de følgende generationer rykkede efterslægten ind på de fleste af gårdene i de to landsbyer, hvor slægterne i forvejen var stærkt sammengiftede.²²²

Linie 15: BALLUM-linien

Efterkommerne efter Dorthe Pedersdatter, g. m. gårdmand Tyge Jonsen i Buntje.

Det er en lille, ikke særlig velundersøgt linie, domineret af styrmænd, skippere og andre søfarende i Ballum Sogn.

Efterslægten udspringer fra to af stammoderens børn: Karen Tygesdatter (ca. 1679-), g. m. Niels Bennedsen, der havde en af de andre gårde i Buntje, og Peder Tygesen (ca. 1681-ca. 1713), der overtog faderens gård.

Optrædende navne er: Aas og Lønne²²³ (i Ballum sogn), der hører til Peder Tygesens gren, og Lund²²⁴ (i Emmerlev og Ballum sogne), som hører til Karen Tygesdatters gren.

Linie 16: Tredje BRØNS-linie

Efterkommerne efter Kirsten Feddersdatter, g. m. gårdmand Laurids Jensen i Havervad.

En meget omfangsrig linie, hvor mange personer bliver gift ind i de tidligere omtalte linier. Af de mange sønderjyske landmandslinier har denne den nordligste udbredelse med mange efterkommere i den nordlige

del af Sønderjylland (mange i Hviding og Rejsby sogne) og den sydlige del af Ribe Amt (mange i Vester Vedsted og Seem sogne).

En særlig personlig gren udspringer fra stammoderens oldebarn, gårdmand Willads Michelsen (1713-1784) på Havedgård i Rejsby sogn. Af hans mange efterkommere skal nævnes følgende, der alle stammer fra hans datter Botilla (1756-1788), g. m. gårdmand, sognefoged og kirkevæрге Jens Lassen i Rejsby:

- Slægten Knudsen (oprindelig fra Rejsby sogn), hvortil bl.a. hører godsejer Knud Laustsen Knudsen (1806-1866), der købte slottet Trøjborg og blev gift med »vesteregnsens rigeste pige« (som også var en af Troels Winthers efterkommere, se linie 7), og forfatteren Jakob Knudsen (1858-1917).²²⁵
- Købmandsslægten Olufsen fra Tønder²²⁶ (også oprindelig fra Rejsby sogn), hvortil også hører ingeniør Svend Olufsen (1897-1949), én af stifterne af firmaet Bang & Olufsen.
- En del efterkommere tog navnet Schack, i visse grene stavet Skak. En dattersøn af Willads Michelsen, Niels Schack Jensen (1780-1845), der købte herregården Udstrup i Sønder Nisum Sogn og var gift med en Windfeld, har en lang række efterkommere med navne som Windfeld Jensen og Schack/Skak Jensen.²²⁷ Til denne undergren hører også i nyere tid en del af slægten Billeskov Jansen, bl.a. professor Frederik Julius Billeskov Jansen²²⁸ (1907-2002).
- Af andre enkeltpersoner i denne gren kan nævnes balletinstruktør og solodanser Adam Lüders,²²⁹ programchef i Danmarks Radio Jørgen Vedel-Petersen²³⁰ (1918-1984) og museumsmanden Peter Dragsbo.²³¹
- En efterkommer af Niels Schack Jensen²³² var gift med direktør Peter Bang fra Bang & Olufsen, så begge parter i dette firma hører altså pudsigt nok til denne linie.

Ovennævnte Willads Michelsen var sønnesøn af stammoderens ældste datter Kirsten Lauridsdatter (ca. 1637-1714), g. m. gårdmand Hans Michelsen i Vester Åbølling i Brøns sogn. I deres kolossale efterslægt optræder bl.a. navne som Pinborg²³³ (i Brøns og Vester Vedsted sogne), Schmidt²³⁴ (oprindelig Brøns sogn, siden hen flyttet til Esbjerg-egnen) og Thyssen²³⁵ (primært i Vodder sogn).

Stammoderens yngste datter Maren Lauridsdatter (ca. 1643-1707) har i sit 2. ægteskab med gårdmand Jens Jepsen i Søndernæs også en meget omfattende efterslægt af sønderjyske gårdmænd. Ovennævnte slægt Thyssen hører til denne gren²³⁶ sammen med f.eks. slægter som Wodder²³⁷ (i Hviding og Seem sogne) og Obling/Aabling (bl.a. Brøns sogns slægts- og lokalhistoriker Peter Obeling Andersen (1878-1962)).²³⁸

Linie 17: Fjerde BRØNS-linie

Efterkommerne efter gårdmand Anders Troelsen i Astrup.

Denne sidste linie med hovedsagelig sønderjyske bønder med udgangspunkt i Brøns Sogn er knap så omfattende som nogle af de foregående og heller ikke så godt undersøgt, ligesom de ældste slægtled her er be hæftet med en vis usikkerhed.²³⁹

Langt de fleste efterkommere i denne linie er efter stamfaderens datter Anne Andersdatter (ca. 1626-1696), g. 1. m. Anders Johansen, og g. 2. m. Hans Michelsen, begge gårdmænd i Astrup.

Optrædende navne er f.eks. Freudendal²⁴⁰ (i Rejsby sogn), Gram²⁴¹ (i Brøns og Mjolden sogne) og Schade²⁴² (i Brøns og Ballum sogne).

Linie 18: HJORTLUND-linien

Efterkommerne efter Mette Nielsdatter, g. m. sognepræst Anders Mikelsen Hoe i Verst.

Der kendes kun ét barn af stammoderen, nemlig Maren Andersdatter (ca. 1680-), der blev gift med Niels Christensen Teilmann (1677-1713), sognepræst i Hjortlund-Kalvslund.²⁴³ Han havde 3 børn,²⁴⁴ hvis efterslægt synes at uddø i løbet af et par generationer.²⁴⁵ Imidlertid havde han givetvis et fjerde barn, en søn Niels Nielsen Teilmann (1713-1766), antagelig født efter faderens død, hvorfor han har fået hans navn.²⁴⁶ Han fæster en gård i Hedegårde i Hjortlund sogn, og i de følgende generationer breder hans efterslægt sig som en gårdmandsslægt i sognene omkring Ribe.

Linie 19: ASTRUPGÅRD-linien

Efterkommerne efter gårdmand Anders Nielsen på Astrupgård.

Denne linie fortsætter slægten på den østlige Astrupgård, idet gården efter Anders Nielsen kom til hans datter Marie Andersdatter (1686-1758), g. 1. m. sin fætter Hans Feddersen Beyer fra den vestlige gård (se under linie 13) og derefter g. 2. m. Niels Hansen Kramer. Gården blev derefter overtaget af svigersønnen Christian Luffe (1724-1766) og senere af endnu en svigersøn Banned Lauridsen Warming, g. m. Mette Marie Luffe. Ved hendes død i 1801 ophørte den ubrudte slægtslinie på denne gård. Banned Warming giftede sig 2. gang med Mette Pedersdatter, som ikke er en efterkommer af Troels Winther. Men deres svigersøn Peder Obbing (1804-1892), der derefter fik gården, er en efterkommer fra linie 16, og derefter er gården gået fra far til søn i fem led. Denne halvdel af

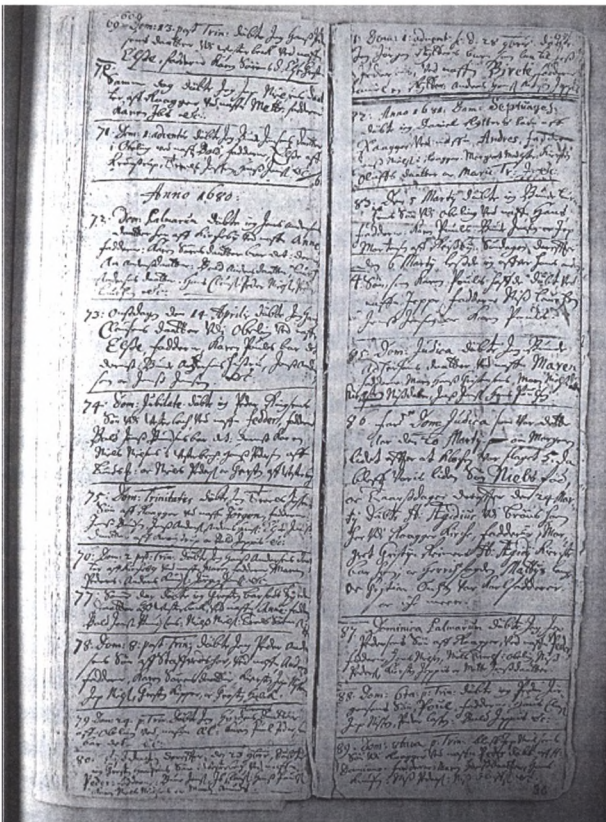
Astrupgård har altså altid været i Troels Winthers efterslægts besiddelse på nær en kort periode under Banned Warming.

Linien er i øvrigt ikke særlig godt undersøgt. Sognefoged Peder Bjørn, som havde den vestlige del af gården (se under linie 13), var g. 2. m. en datter af ovennævnte Niels Hansen Kramer, så hans efterslægt af dette ægteskab hører altså til denne linie, bl.a. den fallerede søn Johannes Nicolai Bjørn (se linie 13). Udover forskellige personer med navnet Bjørn hører også farver/kroejerslægten Lorenzen²⁴⁷ i Gram til denne linie.

Linie 20: Den NORSKE linie

Efterkommerne efter provst Niels Nielsen Astrup i Roager.

Denne linie domineres totalt af efterslægten efter stamfaderens søn Niels Nielsen Astrup (1681-1743), kaldt Nicolai Astrup, foged på Sundmøre i Norge, fra hvem hele den norske slægt Astrup stammer, og som

III. 9. Provst Niels Nielsen Astrup, som forfattede de gamle slægtsoptegnelser (gengivet i 1. del af artiklen), havde en ganske nydelig håndskrift, som her ses fra Roager kirkebog 1680. På højre side, indførelse nr. 86, 4. linie, står: »bleff voris liden søn Niels fød«. Det er den norske slægts stamfar.

er gjort til genstand for nærmere undersøgelser i de i artiklens 1. del nævnte bøger fra 1905 og 1955.²⁴⁸ Disse fremstillinger behandler kun den mandlige efterslægt, men de kvindelige Astrup'er er selvfølgelig blevet gift ind i andre norske slægter, som dermed delvis også kommer til at høre med til denne linie. Blandt sådanne slægter kan nævnes Borckgrevinck, Leganger og Synnestvedt, der stammer fra Nicolai Astrups søn Niels Astrup²⁴⁹ (1717-1792), sognepræst i Ørskog, samt Fleischer (også med grene i Danmark) og Jersin, som stammer fra Nicolai Astrups søn Hans Astrup²⁵⁰ (1719-1767), residerende kapellan i Os.

Som noget specielt ved denne linie skal det nævnes, at det er den eneste, hvor man kan føre Troels Winthers efterslægt op til vore dage gennem udelukkende mandlige led.

Stamfaderen, provst Astrup, havde flere børn, bl.a. datteren Margrethe (1675-1735), g. m. faderens efterfølger som sognepræst i Roager Nissenius Pedersen Hygum, efter hvem slægten breder sig noget ud i Danmark. De fleste grene dør dog hurtigt ud igen.²⁵¹ En enkelt gren fortsætter op mod vor tid i håndværkerslægten Roager i Varde.²⁵²

Linie 21: Første BØRGERLIGE linie

Efterkommerne efter Anne Nielsdatter, g.m. borger Niels Bertelsen Skade i Ribe.

Linien består faktisk kun af en del af slægten Collin, nemlig efterslægten efter H. C. Andersen-velgøreren, gehejmekonferensråd Jonas Collin (1776-1861), stammoderens eneste oldebarn.²⁵³ Hans efterkommere består naturligvis af talrige Collin'er og derudover af dele af slægter som f.eks. Drewsen, Stampe og Dompierre de Jonquiere.²⁵⁴

Af enkeltpersoner i denne linie kan nævnes en række kunstnere som f.eks. sangeren Kaj Bendix²⁵⁵ (1883-1919), skuespillerinden Lillian Ellis²⁵⁶ (1907-1951), solodanserinden Ellen Price (1878-1968) og instruktøren Tavs Neiiendam (1898-1968).²⁵⁷

Linie 22: Anden EMMERLEV-linie

Efterkommerne efter Karen Troelsdatter, g. m. gårdmand Knud Tolsen i Kærgård.

Dette er en af de mindre linier, hvor de fleste efterkommere i de første slægtled efter stammoderen bliver gift med personer fra de andre linier.

Datteren Karen Knudsdatter (1660-1732) var g. 1. m. Godske Iversen

(ca. 1655/60–1700) og g. 2. m. Laust Laustsen (1668–1731) fra linie 3, begge gårdmænd i Kærgård i Emmerlev sogn. Fra første ægteskab stammer bl.a. en del af den i sognene Emmerlev og Hjerpsted udbredte landmandsslægt Engel,²⁵⁸ og fra 2. ægteskab stammer bl.a. en københavnsk borgerslægt Lorentzen,²⁵⁹ hvortil også hører en gren af slægten Krebs.²⁶⁰

Linie 23: Første SKÅNSKE linie

Efterkommerne efter Maren Pedersdatter, g. m. professor Herman Nielsen i København.

Begge børn af stammoderen, Peder Hermansen²⁶¹ (1610-1666), rektor i Malmø, og Dorthea Hermansdatter (o. 1625-1653), g. m. sognepræst Jørgen Jensen Faxe til Skabersjö-Törringe, boede i Skåne, og kun svenske efterkommere kendes. Linien er i øvrigt ikke undersøgt særlig godt, og de kendte efterkommere er alle nogle, der kan findes i trykte kilder.²⁶²

Blandt Faxe-efterkommerne er en del præster, bl.a. fra slægterne Appelgreen, Lundius og Wulff.²⁶³

Rektor Peder Hermansen har en omfangsrig efterslægt, som udspringer fra hans to døtre 1) Birgitte (o. 1640-1692), g. 1. m. Anders Poulsen, og g. 2. m. Paul Fischer, begge sognepræster i Mellangrevie-Åkarp, og 2) Lucie (o. 1660/62-), g. m. Sven Hansson Munthe, sognepræst i Bösarp-Simlinge. Fra Birgitte stammer bl.a. størsteparten af slægten Fischer/Fischerstrøm.²⁶⁴ Herunder hører dele af de svenske adelslægter Gustafssköld, Lagerberg, Leijonhufvud og von Heidenstam m.fl.²⁶⁵ Fra Lucie stammer dele af mange præsteslægter. Det gælder f. eks. Adrian, Aulin, Darin, Munthe og Wählin.²⁶⁶

Linie 24: Anden BORGERLIGE linie

Efterkommerne efter generalkirkeinspektør Johan Plum i København.

Dette er en uhyre omfangsrig linie indeholdende en broget skare af efterkommere, hovedsageligt erhvervsfolk og embedsmænd, men også en del militærpersoner og kunstnere. Linien er spredt over det meste af landet, idet der dog er overvægt af efterkommere på Sjælland, ikke mindst i København.

Stamfaderen havde kun ét barn, der med sikkerhed selv havde efterkommere,²⁶⁷ nemlig sognepræst Claus Plum (1669-1739) i Veterslev-Høm. Linien efter ham deles for overskuelighedens skyld i en række markante underafdelinger:

- En sønneatter af Claus Plum, Anna Plum (1743-1833), var gift med amtsforvalter i Frederiksborg og Kronborg Amter Frederik Christian Brammer. Dette ægtepar har i sig selv en meget stor efterslægt,²⁶⁸ som ud over Brammer bl.a. indeholder store dele af slægter som Arctander, Bernstorff-Gyldensteen, Kayser (herunder en jysk landmandsslægt Monrad med en del emigranter til USA), (von) Lerche (herunder du Plessis de Richelieu)²⁶⁹ og Brüel (startende med flere generationer af skovridere og i nyere tid flere generationer af kunstnere).²⁷⁰ Endvidere kan det nævnes, at skuespillerinden Clara Pontoppidan, f. Rasmussen²⁷¹ (1883-1975) hører til denne gren.
- En anden sønneatter, Anna Agnete Plum (1752-1805), var gift med provst i Holbæk Troels Smith. Også dette ægtepars efterslægt er omfattende. En del hedder naturligvis Smith, og i en gren antog man dobbelt-navnet Troels-Smith efter stamfaderen. En datter Petra Otilie Smith (1778-1847) var gift med mekaniker Nikolaj Jacob Marstrand, og herfra stammer hele den danske del af slægten Marstrand,²⁷² bl.a. sønnen, maleren Wilhelm Marstrand (1810-1873), og sønnesønnen, industrimanden Troels Marstrand (1854-1929, fra Glud & Marstrand), endvidere lægen Povel Vilhelm Pontoppidan²⁷³ (1889-1953), som var gift med ovennævnte skuespillerinde Clara Pontoppidan, som han altså var beslægtet med. Videre en del af slægten Trier²⁷⁴ med mange kunstnere, bl.a. forfatteren Dea Trier Mørch (1941-2001) og sangeren Troels Trier,²⁷⁵ som i mange år optrådte sammen med sangerinden Rebecca Brüel, der hører til den ovenfor omtalte gren og altså er Troels Triers slægtning. Også historikeren Søren Mørch og generalkonsul Troels Fink²⁷⁶ (1912-1999) hører til her. Andre navne i denne gren er la Cour og Zacho.²⁷⁷ Fra en anden datter af Troels Smith og Anna Agnete Plum stammer en stor del af militær- og akademikerslægten Prytz.²⁷⁸
- En speciel stor og fremtrædende gren af den forrige udspringer fra Troels Smiths datter Frederikke Agnete Smith (1792-1858), g. m. etatsråd Lauritz Foss.²⁷⁹ Denne gren omfatter industrifamilien Foss,²⁸⁰ en del af slægten Cold (bl.a. sangeren Ulrik Cold og filminstruktøren Nils Malmros),²⁸¹ en del af ingeniør-slægten Christiani²⁸² (Christiani & Nielsen), et lille hjørne af slægten Gad,²⁸³ samt komponisten Rud Laggård²⁸⁴ (1893-1952).
- I de øvrige grene af Claus Plums efterslægt er der selvfølgelig mange bærere af navnet Plum, men der forekommer også navne som Petri,²⁸⁵ Svendsen (musikere og skuespillere, bl.a. sceneinstruktøren Torben Anton Svendsen (1904-1980)) og Brünniche,²⁸⁶ Sonne (diverse kunstnere),²⁸⁷ Bruhn (militærslægt, herunder kontreadmiral Christian F.

Scheller (1849-1917) og komponisten Hakon Børresen (1876-1954),²⁸⁸ Garde²⁸⁹ (bl.a. kontreadmiral Hans Georg Friboe Garde (1825-1885)) og Monberg²⁹⁰ (ingeniørslægten fra Monberg & Thorsen).

Linie 25: Anden SKÅNSKE linie

Efterkommerne efter Cathrine Plum, g.m. professor Niels Wichmann i Lund.

Denne linie er spinkel og er meget lidt undersøgt. Kun personer, som er nævnt i trykte kilder, kendes.

Efterkommere kendes kun efter stammoderens datter Karen, g. m. sognepræst Johan Olofsen Bagger i Trelleborg-Maglarp. En del præster hører til deres efterslægt, f.eks. slægterne Bagger og Bring.²⁹¹

Linie 26: Tredje BORGERLIGE linie

Efterkommerne efter borgmester Cort Plum i Køge.

Linien er ret dårligt undersøgt, men langt de fleste efterkommere kendes efter stamfaderens datter Anna Margrethe Cortsdatter Plum (1669-), g. m. sognepræst Knud Hansen i Reerslev, og igen efter dennes sønnesøn, regimentsskriver Claus Plum (1741-1776) i Hillerød, der atter kun har ét barn, datteren Marie Cathrine Plum (1776-1856), g. m. provst, sognepræst Johan Peter Vedel (1768-1840) i Helsingør. Først derefter breder efterslægten sig kraftigt ud og indeholder foruden en gren af slægten Vedel, noget af slægten Rieper,²⁹² herunder også en slægt Schiøtz, bl.a. sangeren Axel Schiøtz (1906-1975).²⁹³

Linie 27: Den BORNHOLMSKE linie

Efterkommerne efter Maren Plum, g. m. borger og handelsmand Johan Alpen i København.

Af stammoderen kendes kun ét barn, Dorthea Alpen (o. 1670/80-1748), som i sit første ægteskab med sognepræst Claus Clausen Flyng i Åkirkeby havde fire børn, af hvilke tre blev voksne og gift. Herefter spaltes linien faktisk op i to vidt forskellige dele, der begge er ganske omfangsrige:

1) Sønnen Claus Flyng (1709-1762), der var sognepræst i Middelfart-Kauslunde, havde kun ét barn, som nåede voksenalderen, nemlig datteren Dorthe Kirstine Flyng (1744-1778), g. m. købmand og postmester i Middelfart Jens Brandt. Derefter falder efterslægten i tre hver for sig store grene, udspringende fra ægteparrets tre døtre: Søster Clausine Brandt (1767-1848), g. m. stadsfysikus sidst i Ribe Daniel Høffding (1749-1810),

Anna Brandt (1771–1805), g. m. landinspektør i Præstø Amt Lars Christian Nyholm (1758–1824), og Karen Basse Brandt (1777-), g. m. klædefabrikant i Fredericia Isak Koch (1785–1838). Af de utallige slægtsnavne, der optræder i disse tre grene, nævnes kun et lille udpluk:

- I den første datters gren: godsejer/proprietær-slægten Hastrup²⁹⁴ (adskillige på Langeland), herunder også dele af slægter som Bojesen, Plesner og Schulin²⁹⁵ samt Finsen.²⁹⁶
- I den anden datters gren: godsejer/proprietær-slægten Nyholm,²⁹⁷ hovedsagelig udbredt på Fyn, Lolland-Falster og Sjælland. Herunder hører også navne som Marcher²⁹⁸ (på Sjælland og Lolland) og Kruuse²⁹⁹ (bl.a. forfatteren Jens Kruuse (1908-1978), som også er en efterkommer under linie 24 og linie 1).³⁰⁰
- I den sidste datters gren: Udover Koch også en del af slægten Oxholm.³⁰¹

2) De to andre børn blev på Bornholm, nemlig skipper Frederik Plum Flyng (1707-ca. 1743) i Svaneke og Dorthe Claudia Flyng, g. m. Hans Hansen Koefoed til Eskildsgård i Pedersker Sogn. De havde begge et betydeligt antal efterkommere, hovedsagelig bornholmske gårdmænd, der efterhånden bredte sig over hele øen og fra 12. slægtled også til det øvrige land samt Sverige og USA.³⁰² Selv om enkelte andre bornholmske slægtsnavne dukker op, er Kofod i forskellige stavemåder det altdominerende navn i efterslægten.

Linie 28: Fjerde BORGERLIGE linie

Efterkommerne efter sognepræst Frederik Plum i Gentofte.

En efterhånden ganske omfattende linie, hvor langt de fleste efterkommere udspringer fra stamfaderens søn Claus Plum (1686-ca. 1742), ejer af Øresø Mølle i Jorløse sogn ved Jyderup, og igen fra dennes søn, sognepræst Claus Plum (1721-1781) i Korsør, hvorefter slægten breder sig mere ud. Den største efterslægt har sønnen, biskop Frederik Plum i Odense (1760-1834), bl.a. en mængde personer med navnet Plum og dobbeltnavnene Munk Plum og Bretteville Plum.³⁰³ Til efterslægten hører også en stor del af købmandsslægten Bruun fra Assens.³⁰⁴

Fra diverse kvindelige Plum'er i denne linie udspringer mindre grene, hvoraf jeg kun skal nævne kunstnerslægten Rosenberg, bl.a. skuespillerinden Soffy Walleen, f. Rosenberg (1861-1940) og skuespilleren og maleren William Rosenberg.³⁰⁵

Afslutning

Den i den foregående del af artiklen foretagne gennemgang af Troels Winthers efterslægt bygger på kendskabet til næsten 40.000 forskellige efterkommere af ham, hvoraf størsteparten er afdøde. Ved arbejdet med en så stor slægt melder et spørgsmål sig naturligt, nemlig hvor mange nulevende efterkommere han har. Det er naturligvis en umulig opgave at løse, og at foretage et kvalificeret skøn er også meget vanskeligt. Men lad mig alligevel forsøge at anstille nogle enkelte betragtninger uden at fortabe mig i alt for mange matematiske udregninger.

Ill. 10. En af Astrupgård-slægtens gamle gravsten, lagt over Troels Winthers søn Peder Troelsen, som døde 1560. Stenen må være en af Danmarks ældste bondegravsten og er efterhånden noget medtaget af vind og vejr, men teksten kan dog stadigvæk lige akkurat læses. Formentlig er Peder Troelsen en fjern forfader til omkring 100.000 nulevende danskere, og de har dermed mulighed for at se dette minde over deres fjerne forfader. Derfor må man håbe, at der gøres en indsats for at bevare stenen. (Foto: Adam Lindgreen)

Som nævnt tidligere er der forsket grundigt og lige meget i alle linier til og med 10. slægtled i forbindelse med udarbejdelsen af »10 generationer med rod i marsken«. ³⁰⁶ Hvis vi ser på 7. slægtled, som er det første, hvor der kendes et større antal personer, nemlig 222, så bliver de til 552 personer i 8. slægtled, hvilket giver en vækstfaktor på 2,5. Disse bliver så til 1370 personer i 9. slægtled, som også svarer til en vækstfaktor på 2,5. Imidlertid er der påfaldende mange af 9. slægtleds personer, der dør uden børn, og mange efterkommere gifter sig med hinanden, så fakto-

ren 2,5 holder ikke én gang til. I 10. slægtled kendes 2448 personer, svarende til en vækstfaktor på 1,8.

Efter 10. slægtled har jeg ikke systematisk udforsket samtlige grene (endnu), og derfor kan vi ikke sætte præcise tal på det videre forløb. Spørgsmålet er, hvordan vækstfaktoren vil udvikle sig. Man kan anføre nogle argumenter for, at den nok vil aftage i de følgende slægtled: 1) Der bliver flere og flere ægteskaber mellem to efterkommere (markant allerede fra 9. slægtled), 2) børneflokkene bliver mindre, og 3) flere og flere personer har ikke nået »forældrealderen« (de sidste to gælder typisk først fra omkring 15.-16. slægtled). Modsat trækker så, at børnedødeligheden mindskes.

Det næste spørgsmål er: Hvor stor en procentdel af de enkelte slægt-

Ill. 11. Brøns kirkes indre rum, hvor tusindvis af Troels Winthers efterkommere har siddet i over 500 år. Af inventar ses altertavlen fra o. 1630, prædikestolen fra 1605 og foran korbuen en crucifiksgruppe fra 1400-tallet. Til venstre (på nordvæggen) ses kalkmalerier fra reformationstiden, givetvis malet på Peder Troelsens tid. Det kirkerum, Troels Winther har siddet i, har været anderledes bart. På hans tid blev vel crucifiksgruppen sat op, og det må have været en stor begivenhed. Han har heller ikke siddet ned, når han var i kirke, højst på en stenbænk langs væggen. De smukke stolestader, der ses på billedet, er fra 1730.

leds personer lever i dag? Hvis vi for simpelhedens skyld siger, at alle efterkommere til og med 13. slægtled er døde, 25 % af 14. slægtleds personer lever, 65 % af 15. slægtleds, 95 % af 16. slægtleds, og at alle efterkommere derefter lever, tror jeg, at det passer rimelig godt.³⁰⁷

Under forudsætning af: 1) Et udgangspunkt på 2450 personer i 10. slægtled, og 2) at antallet af efterkommere vokser (vækstfaktor > 1) til 15. slægtled, holder sig konstant (vækstfaktor = 1) til 16. slægtled og derefter aftager (vækstfaktor < 1), har jeg regnet løst på følgende 3 modeller:

- Model I: Vækstfaktoren aftager hele tiden.
- Model II: Vækstfaktoren holder sig konstant på 1,8 til 15. slægtled.
- Model III: Vækstfaktoren vokser til 2 i 12., 13. og 14. slægtled.³⁰⁸

Uden at fortabe mig i tekniske og beregningsmæssige detaljer, giver en sådan beregning i meget afrundede tal ca. 50.000 nulevende efterkommere efter model I, ca. 140.000 efter model II og ca. 190.000 efter model III. Yderpunkterne er nok urealistiske, og hvis vi indregner, at nogle tusind efterkommere bor i udlandet, kan vi vel tillade os samlet at sige, at omkring 1,5–3 % af Danmarks nulevende befolkning stammer fra Troels Winther.

Noter

Noterne til denne afdeling af artiklen er for de flestes vedkommende en udbygning af teksten. Hvor jeg har anvendt trykte slægtsbøger eller anden litteratur til dette, er det angivet i noterne, som regel med sidetal på de for efterslægten relevante sider. Hvor der ikke er angivet en litteraturhenvisning eller en anden reference (f.eks. til en anden forsker eller til en hjemmeside på internettet), skyldes oplysningerne enten egne arkivundersøgelser, hovedsageligt baseret på kirkebøger, folketællinger og skifteprotokoller, eller opslag i Nygaards Sedler (RA).

En lang række trykte kilder, først og fremmest almindelige opslagsværker, er benyttet mange gange. For simpelhedens skyld bruges følgende forkortelser ved henvisninger til disse:

DAÅ: *Danmarks Adels Årbog*.

DBI: Engelstoft & Dahl (red.): *Dansk Biografisk Lexicon*, 1933-44.

DKBI: *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, 1-3, 2000.

DBM: *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis 1451-1513 (Danmarks Breve fra Middelalderen)*, 2. rk., udg. af William Christensen, 1928-39.

F.C.S.: F.C. Sommer og Louis Bobé: *Slægten Astrup fra Astrupgård i Nordslævig gennem femhundrede år*, Kbh. 1905.

K.D.: O. Nielsen (udg.): *Kjøbenhavns Diplomatarium*, bd. 1-8, Kbh. 1872-87.

P.T.: *Personalthistorisk Tidsskrift*.

SÅrb: *Sønderjyske årbøger*, specielt

SÅrbF: *Festskrift til H.P.Hanssen på hans 70 års dag*, 1932.

Trap: J. P. Trap: *Danmark*, 5. udg., red. af Niels Nielsen, Peter Skautrup og Poul Engelstoft, 1958-72.

Wib.: S. V. Wiberg: *Personalthistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, 1870-73, genoptrykt 1959-60.

1. Wib., bd. III, s. 357, har hende kun gift med Kjeld Mouridsen Borchorst og lader alle Axel J. Steenbergs børn være født i hans første ægteskab med Else Sørensdatter Galskyt. Dette kan imidlertid ikke være rigtigt, thi i et skifte i 1688 efter den barnløse Karen Thomasdatter Galskyt, g. m. Peder Christensen Grindsted, sognepræst i Tømmerby-Lild, nævnes blandt arvingerne hendes broderdatter Else Sørensdatter Galskyt. Hun er død og efterlader kun en datter Elne. Derfor må Axel Steenbergs sønner Hans og Jacob være født i et andet ægteskab. Den her valgte fremstilling, at hans anden hustru var Karen Hansdatter Høyer, følges af A. Fibiger i bogen om Steenberg-slægten (se note 7) og af Klitgaard i bogen om Vendsyssel-præsterne (se nedenfor). Rigtigheden af dette underbygges af det faktum, at Hans Axelsen Steenberg står fader i andre grene af Høyer-slægten og af, at han kalder en søn Fedder, det særprægede, men hyppigt anvendte drengenavn i denne slægt. C. Klitgaard: *Vendsyssliske præstefamilier*, 1945, s. 308f. Skiftet er refereret i C. Klitgaard: *Optegnelser om familien Galskyt fra Hammer*, P.T. 1913, s. 173f.
2. Efterslægten efter købmand Hans Laursen Lillelund (ca. 1754-1836) i Lemvig, hvis hustru Kirstine Birgitte Høyer var en sønne-datter af Christian F. Høyer. Deres datter Barbara Marie Lillelund (1790-1871) var gift med købmand Johannes Weibel i Lemvig. Et tipoldebarn af dem er forfatteren Jane Aamund.
3. Anna Levin: *Ferslev-slægten fra Skagen*, 1927, s. 49ff.
4. Efterslægten efter birkedommer Rasmus Bundesen Brorson (1761-1846) i Aalborg, hvis hustru Cathrine Marie Ferslev var en sønne-datter af Margrethe Høyer, gift Ferslev.
5. Efterslægten efter toldinspektør, sidst i Varde, Johan Georg Lybecker (ca. 1768-1831), hvis hustru Regina Ferslev var en søster til ovennævnte Cathrine M. Ferslev.
6. Henning Bernhoft: *Kommandørkaptajn Peder Mandrup Tuxen og hans efterkommere*, 1985. Samme forfatter: *Kaptajnlojtnant Elias Tuxen og hans efterkommere*, 1988.
7. Amalie Fibiger: *Steenberg, Himmerlandsslægten*, Næstved 1942, s. 24ff.
8. Efterslægten efter kgl. translator Lauritz Christian Tørsleff (1802-1865), hvis hustru Severine Hansine Petrine Steenberg var en datterdatters sønne-datter af degnen Jacob H. Steenberg. En datter af dem var gift med Christian Johan Lodberg Vilstrup (1817-1891), sognepræst, sidst i Barløse. Torkil Baumgarten: *Familien Tørsleff*, Århus 1913, s. 21-29.
9. Efterslægten efter sognepræst, sidst i Borup, Christian Frederik Balslev (1844-1923), hvis hustru Sophie Kirstine Hoffmeyer var en sønne-datter af nedennævnte (note 11) Niels West Hoffmeyer. Lars Chr. Balslev og Birgitte Balslev: *Stamtavle over Haarslevgrenen af slægten Balslev*, Odense 1939, s. 197-207.
10. Efterslægten efter værtshusholder Hans Mathiesen Bilfeldt (1716-1797) i København, hvis hustru Mette Margrethe var en datter af Axel N. Steenberg. Otto Bilfeldt: *Træk af slægten Bilfeldts historie*, dupl. 1965, s. 6-97.
11. To søstre: Juliane Jensine Emilie (1806-1841) og Arcadia Sophie Emilie Bilfeldt (1814-1865) var gift med oberst og ægyptolog Andreas Brock Hoffmeyer, og en tredje søster Sophie Margrethe Augusta Bilfeldt (1799-1874) var gift med byfoged, sidst i Skagen, Niels West Hoffmeyer. De tre søstre var sønne-døtre af ovennævnte (note 10) Hans M. Bilfeldt. Henning Bernhoft: *Sognegeden i S. Kirkeby-Horbelev Henrik Hoffmeyer og efterkommere*, 1986, s. 15-45 og 58-65.
12. Efterslægten efter civilingeniør Frants Lichtenberg (1874-1957), hvis hustru Asta Marie Hoffmeyer var en sønne-datter af ovennævnte (note 11) Andreas B. Hoffmeyer. Hoffmeyer-bogen (se ovf.), s. 61-64.
13. For alle de her nævnte slægter eller enkeltpersoner henvises til de i note 6 nævnte bøger, som medtager alle grene, også de kvindelige, af Tuxen-slægten.
14. En del af hans efterslægt kan ses i *En slægt Therkelsen fra Hornborg Sogn*, udg. af Nordisk Slægtsforskning, 1974.
15. En del af deres efterslægt kan ses i *Anetavle for Carl Ludvig Sønderup, født 1820 i Horrebj Sogn, og Ane Jacobsdatter, født 1816 i Øster Kippinge Sogn*, udg. af Dansk Slægtshistorie, 1966.
16. Oliva Jensen: *Krigen kostede syv brødre livet*, Sønderjysk Månedsskrift 1978, s. 322.
17. Kendskabet til forgreningerne af Mouritz Høyers efterslægt skyldes bl.a. et skifte efter hans sønnesøn, den ugifte købmand Hans Friderich Høyer (ca. 1707-1777) i Horsens (LAV: Horsens byfogedarkiv, skifteprotokol 1780-91, skifte afsluttet 3/7 1782). De fleste af hans søskende var døde, hvorfor deres børn nævnes i skiftet.
18. Efterslægten efter Laurids Jørgensen Bang (ca. 1731-1788), gårdmand, sidst i Hem i Voerladedgård sogn, som var gift med Inger Sofie Johannesdatter, en sønne-datter af Anne Høyer. Hans datter Maren Bang var gift med Hans Buhl (1763-1822), sognepræst i Pjedsted-Gårslev, en datterdatter Kirsten Bang Steenberg var gift med Hans Jacob Mørch (1799-1869), sidst gårdmand og herredsskriver i Gantrup i Voerladedgård sogn (herfra stammer min morfætter til »10 generationer med rod i marsken« Hans-Ole Mørk), og en sønnesøns datter Magdalene Elise Bang var gift med Lorentz Christian Ditlev Heilmann (1825-1895), sognepræst sidst i Åby-Bjergsted.

19. De tre brødre Peter Arild Blichert, sognepræst i Kolding, Hans Blichert, købmand i Randers og Peter Daniel Blichert, købmand i Randers, var gift med fire søstre Limschou: Anna Elisabeth, Dorthea Cathrine, Larsine Knudine og Christiane Wilhelmine (de to sidste var begge gift med Peter D. Blichert), hvis mormor Anne Wolder (ca. 1739-1780), g. m. kateket og kordegn Lauritz Wisbech i Kolding, var en datter af nedennævnte (note 24) Sophie Dorthe Høyer, gift Wolder. Peter Arild Blichert havde en datter Larsine Knudine Blichert (1825-1854), g. m. hospitalsforstander Laurits Carl Constantin Estrup. Jon Monrad Møller: *Postmester Limschous familiehøiudt.* i P.T. 1984, s. 15-28.
20. Efterslægten efter Hans Gustav Lillienkjold (1800-1876), ejer af Sophienberg, hvis 1. hustru Jensine Christiane Sophie Høyer var datter af Nicolai Høyer (1767-1805), sognepræst i Tvede-Linde, en sønnesøns søn af Offer Høyer. En del af hans efterslægt er dog af hans 2. ægteskab med Dorothea Hansen (1805-1883), som imidlertid også er en Troels Winther-efterkommer, tilhørende linie 13 (hendes morbror er den dér omtalte præst Nicolai Schack). DAÅ 1956-57, s. 37ff.
21. Efterslægten efter Oluf Frederik Obel (1757-1831), sognepræst sidst i Dronninglund, hvis hustru Christine Thura var en sønnefatters datter af Offer Høyer. J.J. Jensen: *Slægten Obel*, Ålborg 1976, s. 29-30 og 37ff.
22. Efterslægten efter Albrecht Henrik Scheel (1757-1841), forvalter af grevskabet Langeland, hvis hustru Christine Wisbech var en datter af ovennævnte (note 19) Anne Wolder, gift Wisbech.
23. Efterslægten efter Johan Christian Sünckenberg (ca. 1751-1806), islandsk købmand i København, hvis hustru Christence Høyer var en sønnesøns datter af Offer Høyer. J. Bähr: *Stamtavle over familien Sünckenberg*, 1885.
24. Efterslægten efter Marcus Wolder (o. 1690/95-o. 1745), prokurator i Uldum, hvis hustru Sophie Dorthe var en datter af Offer Høyer. Se også note 19.
25. Efterslægten efter Jørgen Hansen Bang (1693-1781), sognepræst sidst i Dejbjerg-Hanning, hvis hustru Anna var en datter af Mouritz Høyer. F.E. Hunderup: *Stamtavle over Oluf Bangs efterkommere på sværdsiden*, Kbh. 1875, s. 83-85.
26. Efterslægten efter Ditlev Blangsted Pontoppidan (1780-1840), sognepræst sidst i Hviding, hvis hustru Anna Eleonora Bang var en sønnefatters datter af ovennævnte (note 25) Anna Høyer. En datter af dem, Mathilde Rosine Pontoppidan (1817-1877), var gift med møller Hans Peter Thyssen på Fanø (farfars far til professor A.P. Thyssen), og en anden datter Frederikke Sophie Pontoppidan (1831-1917) var gift med tømrermester Jørgen Lauritzen i Ribe, hvis sønnesønner var skibsrederne Iver (1900-1974) og Knud Lauritzen (1904-1978). Den nævnte møller Hans P. Thyssen (1822-1891) er i øvrigt selv en Troels Winther-efterkommer fra linie 7, hørende til den dér nævnte slægt Thyssen (note 118). E.P. Pontoppidan: *Slægten Pontoppidan*, Nykøbing F., 1905, s. 34 og 40-44. Supplement 2002.
27. Efterslægten efter Otto Christian Buchholtz (ca. 1735-1796), forpagter på Klitgård ved Ålborg, hvis hustru Edel Høyer var en sønnefatters datter af Mouritz Høyer.
28. H. Friis-Petersen: *Slægten Fischer fra Silkeborg*, P.T. 1953, s. 58ff.
29. Efterslægten efter rådmand Eske Bendixsen (1769-1819) i Randers, hvis hustru Maria Elisabeth Fischer var en datter af overkrigskommissær Christian Fischer (1755-1822), en sønnesøn af Maren Høyer, gift Fischer. Tak til genealoger Steen Thomsen, selv en efterkommer af dette par, for et betydeligt bidrag til oplysningerne om denne gren.
30. Efterslægten efter landinspektør Carl Andreas Balslev (1858-1937) i Ribe, hvis hustru Julie Mathilde Fischer var datter af adjunkt Jean Arnold Fischer (1783-1863), brodersøn af ovennævnte (note 29) Maria E. Fischer. C. A. Balslev var fætter til den i note 9 nævnte C. F. Balslev. *Slægten Balslev* (note 9), s. 176-182.
31. Efterslægten efter købmand Hans Ditlev Lützhøft (1798-1858) i Thisted, hvis hustru Marie Elisabeth Bendixsen var en datter af ovennævnte (note 29) Eske Bendixsen. Hans Holten Lützhøft: *Slægten Lützhøft*, 2. udg. 1962-70.
32. Efterslægten efter etatsråd, grosserer i København William Theodor Malling (1830-1913), hvis hustru Christine Antoinette Bendixsen var en sønnefatters datter af ovennævnte (note 29) Marie Elisabeth Fischer, g. Bendixsen. Deres søn var overretssagfører Holger Malling (1869-1937), der på det genealogiske område er mest kendt for *Vielser i danske landsogne*.
33. Efterslægten efter provst og sognepræst, sidst i Gosmer-Halling Hellen Theodor Mygind (1805-1891), hvis hustru Frederikke Arnoldine Marie Fischer var en broderdatter af ovennævnte Christian Fischer (note 29). En sønnefatters datter Inge Margrethe Mygind var gift med koncerthof Johannes Frederik Topsøe-Jensen (1866-1947), hvis søn er kommandørkaptajn Aage Gottlieb Topsøe-Jensen. Cai Mygind: *Mygind-slægter fra Mygindgård ved Assens*, 1967, s. 134-139.
34. Efterslægten efter proprietær på Fæveje ved Grenå Peder Mørch Mønsted (1797-1864), hvis hustru Bolette Christine Dahl var en dat-

- terdatter af ovennævnte (note 29) Christian Fischer.
35. Efterslægten efter købmand og postmester i Stubbekøbing Niels Benzon (1747-1803), hvis hustru Eva Kirstine Mandix var en sønnedatter af Edel Høyer, gift Mandix. To døtre af dem: Abigael Benzon (1786-1861) og Dortha Benedicte Benzon (1787-1863) var gift med henholdsvis postmester Christian Adolph Biering i Stubbekøbing og sognepræst i Vig-Asmindrup Johan Frederik Biering, og en søn Lorenz Jacob Benzon (1790-1864), købmand i Stubbekøbing, havde dels en datterdatter Margrethe Kirstine Smidth (1844-1922), g. m. forfatteren Jørgen Wilhelm Bergsøe (fra hvem fabrikkerne Bergsøe stammer), og dels en søn Valdemar Benzon (1828-1912), grosserer i København, hvis datterdattersøn var forfatteren Finn Søeborg. Wilhelm von Antoniewitz: *Danske patricierslægter II*, Kbh. 1979, s. 46ff.
  36. DAÅ 1979-81, s. 451.
  37. Efterslægten efter etatsråd, rektor ved Sorø Akademi Hector Frederik Janson Estrup (1794-1846), hvis 2 hustruer Jacobine og Anne Christine begge var døtre af Jacob Brønnum Scavenius. Hector og Jacobines søn var ministeren Jacob Brønnum Scavenius Estrup. Dennes totale efterslægt findes i Jesper Thomsen (udarb.): *Familien Estrup*, Odense 2002, tillæg II, s. 82ff.
  38. For alle de nævnte adelslægter henvises til de pågældende slægters tavler i DAÅ.
  39. Jacob Scavenius' søster Ingeborg (1742-1815) havde i ægteskab med skipper Jens Simonsen Holmboe en søn Peder Jensen Brøndum (1774-1844), strandfoged i Skagen, hvis datter Ingeborg (1803-1849) var gift med fisker Peder Jensen Gaihede.
  40. Efterslægten efter Sixtus Nicolai Cortsen (1730-1775), ejer af Linderumgård i Ugilt sogn, hvis hustru Anne Helvig Høyer var en sønnedatter af Hans Boyesen Høyer.
  41. Efterslægten efter købmand i Ålborg Hans Hass (1774-1847), hvis hustru Sophie Charlotte Aspach Cortsen var en datter af ovennævnte Sixtus N. Cortsen.
  42. Efterslægten efter Christian Frederik Laulund (1758-1808), sognepræst i Ørum-Daugård, hvis hustru Anne Marie Høyer var en søster til ovennævnte Anne Helvig Høyer.
  43. Efterslægten efter købmand i Kalundborg Iver Milling, hvis hustru Marie Sophie Høyer var endnu en søster til de to ovennævnte. En datter var gift med Oluf Frederik Obel (1764-1807, fætter til den Oluf Frederik Obel, der nævnes i note 21), gårdmand i Levring, og en anden datter var gift med Claus Vadum (1751-1821), sognepræst i Mosbjerg-Hørneste. *Slægten Obel* (note 21), s. 24 og 32ff.
  44. De stammer alle fra Jacob P. Holsts søn Fed-der Jacobsen Holst (1735-1809), gårdmand sidst i Slettingen i Hellum Sogn, der bl.a. havde sønnerne Jacob Feddersen Holst (1759-1833), husmand og matros i Hals, og Thomas Feddersen Holst (1774-) i Byrum på Læsø, samt datteren Karen Marie (1781-1846), g. m. Rasmus Andersen, fisker i Bangsbostrand.
  45. *Slægtsbog for efterkommerne efter Michael Jacobsen Sindahl*, udg. af Dansk Slægtsforskning, 1981. Michael Jacobsen var gift med Ursula Cathrine Holst, en sønnedatter af ovennævnte Fed-der Jacobsen Holst.
  46. Fra sønnen Boye Lauridsen Høyer (1709-), der dels boede i Skagen, dels på Hirtsholmene.
  47. Fra sønnen købmand Thomas Lauridsen Høyer (1706-1776) og datteren Anne Margrethe Høyer (1720-1777), g. m. skipper Niels Pedersen Skrifer. En del af Boye Høyers efterkommere blandt fiskerne i Skagen er omtalt i Jens Tønnesen: *Gamle Skagensfiskere fortæller*, 1934, og samme forl.: *Det svundne Skagen fortæller*, 1945.
  48. Fra sønnen Mouritz Lauridsen Høyer (1711-1791), husmand i Tolne. Meddelt af genealogen Kaj Ahlburg, som selv er blandt efterkommerne.
  49. Kendskabet til hans omfattende børneflokk og dennes videre skæbne skyldes bl.a. et skifte efter hans barnløse søn Christian Nicolai Høyer (1707-1743), sognepræst i Tisted-Binderup. IAV: Gislum Herreds gejstlige skifteprotokol 1706-81, skifte 3/3 1743.
  50. Ifl. efterslægtstavle modtaget af genealogen Georg Agerby.
  51. Efterslægten efter brødrene Ludvig Hemmer Bagger (1749-1820), provst og sognepræst i Linå-Dallerup, og Caspar August Bagger (1753-1817), sognepræst i Ølstykke, hvis hustruer Birgitte Marie Grønbech og Helene Johanne Sofie Grønbech var søstre og sønne-døtre af Andreas Høyers ældste datter Karen (1687-1724), g. m. sognepræst Jens Ottesen Grønbech i Roslev-Rybjerg.
  52. Efterslægten efter Christian Thorning, adoperet Engelstoft (1805-1889), biskop i Odense, hvis farmor Kirstine Birgitte Høyer (1739-1791) var en datter af Andreas Høyers søn Peder Andersen Høyer (1692-1760), præst i Hammer-Horsens. En datter af biskoppen var gift med etatsråd Hans Peter Egeløkke Langkilde (1836-1924) til Juulskov, og en sønnesøn var redaktør Poul Engelstoft.
  53. Efterslægten efter Jørgen Christopher Søltøft (1757-1820), sognepræst i Vejerslev-Blidstrup, hvis hustru var en sønnedatter af ovennævnte Peder A. Høyer.
  54. Svend Beier Troelsen: *V. Vedsted sogns slægts- og ejendoms historie*, bd. III, s. 43ff.
  55. J.Fr. Riis havde en datterdatter Cathrine Bor-

- rig (1802-1882), g. m. sognefoged Jannik Sørensens Lindbæk i Sønder Farup, hvis sønnesønner var de omtalte Jannik Lindbæk (DBL, bd. XIV, s. 374) og Johannes P. Lindbæk (DBL, bd. XIV, s. 375f). J.G. Schmidt havde datteren Christine Johanne Schmidt (1777-1833), g. m. Johannes Martensen Zoëga, sognepræst sidst i Tinglev. Carl Langholz: *To slægter Zoëga*, P.T. 1988, s. 66.
56. DBL, bd. I, s. 145ff.
57. Efterslægten efter kaptajn Mads Koefoed (1742-1820) til Simblegård, hvis hustru var en datter af Andreas Agerbeck. Julius Bidstrup: *Stamtavle over Familien Koefoed*, 1886-87, afd. B, s. 98-105.
58. Efterslægten efter fajancefabrikant i Rønne Evan Sonne (1815-1881), hvis hustru var en sønnedatter af ovennævnte Mads Koefoed.
59. Efterslægten efter købmand i Blokhus, senere gårdmand i Sønder Saltum Severin Lange Hasselbalch (1815-1858), hvis hustru også var en sønnedatter af Mads Koefoed. Th. Hauch-Fausbøll: *Slægten Hasselbalch*, 1930, å jourført 1984 af Dansk Slægtsforskning, s. 143, 186-200, 257-277 og 362-379.
60. Hinrich Hansens søn Sønrich Hinrichsen (1720-1799), ejer af Kogsbøl Mølle, havde: 1) sønnen Hinrich Hansen Sønnichsen (1754-1828) på Kogsbøl Mølle, hvis dattersøn Sønrich Sønnichsen (1812-1877), slakter i Højer, havde 10 børn, hvoraf en datter blev gift Detlefsen, og en datter blev gift Høeg, og 2) datteren Ottilie Dorothea Sønnichsen (1763-1846), som i 2. ægteskab med Rasmus Hinrichsen på Højergård havde en datter gift Todsén og en datter gift Feddersen samt en sønnedatter gift Roll. I øvrigt var alle disse slægter meget stærkt sammengiftede.
61. Efterslægten efter Claus Michelsen (1764-1836), gårdmand på Bosholm i Brede sogn, hvis hustru Helene Sønnichsen også var en datter af ovennævnte Sønrich Hinrichsen. *Slægtsbog for efterkommerne efter Claus Mikkelsen, gdr. i Bosholm, og hustru Helene Sønnicksdatter, deres forfædre og efterkommere*. Udg. af Dansk Slægtsforskning 1974.
62. Stammoderen Anna C. Høyer havde en datterdatter Christine Petersdatter (ca. 1726-1791), g. m. Nicolai Freuchen, sognepræst i Ensted. Dennes datterdatter Nicoline Sibbers (1797-1859) var gift med Johan Eric Boas (1782-1853), godsforvalter sidst på Kærstrup, Fuglse sogn på Lolland. *Familien Boas i Danmark*, hefte I-XXII, 1986-93. En række småhefter med diverse bidrag fra slægtens medlemmer.
63. Efterslægten efter sognepræst i Rejsby Andreas Pedersen Radoor (1718-1794), hvis hustru Christiane Høyer var en sønnedatter af Anna Cathrine Hansdatter og Christen Bossen.
64. Efterslægten efter ovennævnte ægtepars søn Peder Radoor (1763-1832), der blev degn i Rørup-Gelsted sogne på Fyn. *Slægten Radoor* på Internettet: www.radoor.net/, sidst besøgt 2/2 2008.
65. Bl.a. 4 børn og et par børnebørn af sognepræst på Vesterland, Sild, senere i Bjert Ebbe Ebsen (1729-1784), hvis hustru Christine Marie Petersdatter var en datterdatter af Anne Cathrine Hansdatter og Christen Bossen.
66. Wib., bd. I, s. 405.
67. LAV: Harre Herreds gejstlige skifteprotokol 1740-1814, erklæring af 15/6 1761. Den nævnte Fedder Høyer var en sønnesøn af gren A)s stamfar, borgmester Fedder Høyer.
68. P.T. 1972, s. 181.
69. Dam og Schæffler: *De danske Apotekers Historie*, Kbh. 1925-47. Apotekerne i Tønder er behandlet s. 270-304.
70. Nogle af efterkommerne antog efter stamfaderen dobbeltnavnet Balthazar-Christensen som slægtsnavn, f.eks. sønnen Torben Volmer Balthazar-Christensen (1868-1955), dommer i Haderslev, og sønnesønnen Eggert Balthazar-Christensen (1885-1951), direktør for Klasselotteriet.
71. Fra Anna Roosts søster Catharina Roost (1673-1708), g. m. sognepræst Johannes Boëthius i Medelby, stammer en ret omfatende slægt med dette navn, bl.a. en københavnsk borger-slægt, der udspringer fra deres søn Jacob Boëthius (1698-1782), brygger i København.
72. Efterslægten efter kancelliråd Hinrich Christian Valentiner (1722-1782), ejer af godset Svensby i Angeln, hvis hustru Anna Catharina Henningsen var en sønnedatter af Anna Roost. Louise Valentiner: *Stamtavle over Familien Valentiner*, 1888.
73. Hans far, billedhuggeren Ole H.B. Olrik var gift med Hermina Valentiner (1839-1917), en sønnesøns datter af ovennævnte Hinrich Chr. Valentiner. Hans Olrik: *Familien Olikers slægtsbog*, 2.udg., Kbh. 1901, s. 24ff.
74. Hans far, overmedicus i København Johan Christian Fabricius (1705-1775), var gift med Anna Henningsen, en datter af Anna Roost. F.B. Fabricius og L.P. Fabricius: *Danske slægter Fabricius VII-XII*, Kbh. 1966, s. 54.
75. Efterslægten efter skibsbygmester Jacob Paulsen (1781-1847) i Aabenraa, hvis hustru Catharina Bertelsen var en datter af Christina Schmidt, gift Bertelsen.
76. Efterslægten efter de to Aabenraa-brødre, skipper Joachim Adolph Bruhn (1818-) og skibskaptajn Ingvar Windfeld Bruhn (1824-1875), begge sønner af den kendte agent og skibsreder Jørgen Bruhn (1781-1858) i Aabenraa. De var gift med to søstre, Christine og Maria Catharina Paulsen, døtre af ovennævnte Jacob Paulsen. En datter af sidstnævnte

- te søster var gift med murermester Peter Callesen i Aabenraa. Noget af efterslægten omtales i Mary Windfeldt Kaiser: *Slægten Windfeldt*, København 1979, s. 60.
77. Efterslægten efter Momme von Andersen (1808-1882), gårdmand i Christian Albrechts Kog, og Joldrich Sønnichsen Joldrichsen (1807-1875), gårdmand i Uphusum, der begge var gift med sønnedøtre af Baltzer Schmidt-Tychsen.
  78. Oversigt over denne meddelt mig af Donald Derr, en af efterkommerne, i brev af 17/1 1996.
  79. Efterslægten efter købmand Rasmus Lind (1804-1850) i Flensborg, hvis hustru Eleonora Charlotte Wilhelmine Tychsen også var en sønnedatter af Baltzer Schmidt-Tychsen.
  80. Peter Hoyer og Anna Christine Lorenzdaters datterdatter var Anna Christine Lohmann (1725-1799), g. m. Johan Hansen Low, sognepræst i Bylderup. Deres datter Hedevig Friderica (1742-1808) blev gift med faderens efterfølger som sognepræst i Bylderup Andreas Andersen, der igen havde datteren Anna Christine (1784-1857), g. m. Andreas Carstensen, gårdmand sidst på Brink i Møgel-tønder sogn, hvis datter igen var Hedewig Friderica Carstensen (1809-), g. m. kaadner Jens Andersen Handler i Østerby i Daler sogn.
  81. Hun var en datter af Claus Arendtsen i Kærgård, som tilhørte en stor Emmerlev-slægt uden forbindelse med Andreas Lund, og Kirsten Andersdatter, som stammede fra Hviding sogn.
  82. En del af efterslægten behandlet i *Slægtsbog for efterkommerne efter Jens Matthiesen Møller, gdr. i Gl. Bosholm og hustru Johanne Emilie Bendesen, deres forfædre og efterkommerne*, udg. af Dansk Slægtsforskning 1978.
  83. IAA: Topografica nr. 3107: *Jef Tygesens røgn-skabs- og optegnelsesbog 1737-1877*.
  84. Nis Thomsens efterkommere optræder hyppigt som faddere hos en række andre personer i Højer sogn. Undersøgelserne vanskeliggøres af, at der er en lakune i Højer kirkebog fra 1702 til 1733, og den fortsatte kirkebog til 1763 er sparsomt ført f.eks. uden aldre på afdøde før 1760 og ingen faddere før 1744.
  85. Efterslægten efter Carsten Redlef Carstensen (1716-1790), hvis hustru Anna Ernestine Matthiae var en sønnedatter af Anne Jensdatter og Mads Bossen.
  86. Efterslægten efter Anders Pedersen Johnsen (ca. 1738-), gårdmand i Østerby, hvis hustru Karen Nisdatter var en datterdatter af Helene Jensdatter og Jef Hansen.
  87. Efterslægten efter Højers sidste kniplingshandler, gårdmand og flækkeforstander Matthias Chr. Matthiesen (1803-1887), hvis hustru Helene Marie Boysen var en datterdatter af rådmand Christian Boysen (ca. 1730-1810) i Højer, hvis hustru Helene Engel var en datterdatter af Helene Jensdatter og Jef Hansen.
  88. Efterslægten efter skomagere Hans Boysen Kamp (ca. 1720-1806), hvis hustru Kirsten Mathiasdatter var en datter af Anna Margrethe Boesdatter.
  89. Efterslægten efter Hans Christopher Ohlsen på Ladegård, hvis hustru Birgitte Sophie Friederike Petræus var en sønnedatter af Felsted-præsten Andreas Petræus d. yngre.
  90. Efterslægten efter Christian Friederich Posselt (1761-1819), sognepræst i Oldenburg i Holsten, hvis hustru Marie Margrethe Petræus var en søster til ovennævnte Birgitte S.F. Petræus. Otto Grunth Posselt: *Slægten Posselt fra reformationstiden til vore dage*, 1937, s. 25-34.
  91. Efterslægten efter Vajsenhusapoteker Jens Peter Groth (1787-1832), hvis hustru Katrine Marie Magdalene Arends var en sønnesøns datter af Ingeborg Petræus og provst Arends.
  92. Efterslægten efter apoteker i Tønder Johann Heinrich Tscherning (1711-1745), hvis hustru Barbara Elisabeth Arends var datter af Ingeborg Petræus. Birgit Bræmer: *Slægten Tscherning i Danmark*, 1970, nr. 314 på tavlen.
  93. Efterslægten efter Detlef Peter Krebs (1732-1787), sidst præst ved Mariekirken i Rendsborg, hvis hustru Birgitte Marie Lytzen var en datter af Kirstine Margrethe Petræus. Henrik J. Krebs: *Slægter af navnet Krebs*, 1935, s. 18-47.
  94. Ovennævnte Detlef P. Krebs havde en søn, major og landinspektør Peter Ludvig Krebs (1770-1825), som havde døtrene Marie Charlotte Christiane Krebs (1811-1901), g. m. Odin Pontoppidan til Ørbækgård, og Georgine Amalie Elisabeth Beate Krebs (1820-1898), g. m. sognepræst sidst i Kundby Jakob Frederik Ingerslev, samt sønnen, skolelederen Conrad Krebs, hvis datter Margrethe (1846-1914) var gift med sognepræst Sophus Andreas Bergsøe.
  95. Aage Roussell (red.): *Danske Slotte og Herregårde*, 1963-1967, bd. 16, s. 137ff. Bønderne i Tumbøl i Felsted sogn førte en langstrakt proces mod disse mænd og deres urimeligheder, som de til sidst vandt. SÅrb. 1977, s. 5-33.
  96. De havde to børn: Anna Petersdatter (1688-), g. m. Lauritz Atzersen i Nørballer i Felsted sogn, og Peter Petersen (1692-1766), der efterfulgte faderen som degn i Felsted. En sønnedatter af sidstnævnte blev gift Thaysen i Rinkenæs. Den første havde to døtre: Gunder Lauritzdatter (1710-1762) og Ancke Lauritzdatter (1713-1793), g. m. henholdsvis Jes Asmussen og Asmus Nissen, begge gårdmænd i Nørballer. Gunder havde en datterdatter, gift Thaysen i Uge, og af denne en sønnesøns datter, gift Hinrichsen i Bolderslev. Endvidere havde hun sønnen Claus Jessen (1739-1819) i Nørballer, som havde en datter gift Hissel, en

- datter gift Johansen i Nørballe, en datterdatter gift Eschelsen, og to sønnedøtre gift Bunde (en sønnedatter gift Loff) og Juhler.
97. Ovennævnte Ancke Lauritzdatter, g. m. Asmus Nissen, havde en sønnesøn Asmus Nissen (1778-1855), der flyttede væk fra hjemegnen og blev grænsekontrollør i Harte sogn ved Kolding. Han er mormors far til Harald Kidde. Carl Langholz: *Anetavler for berømte danskere, 1. samling: Digtere og forfattere*, Kbh. 1986, s. 281f.
98. Hfl. ligprædikenen over ham. Caspar Petrus: *Ligprædikenen over Hr. Fedder Lundten*, 1701.
99. Efterslægten efter Ebbe Volquardsen (1744-1813), gårdmand på Døtgebøl, hvis hustru Anna Margrethe Paysen var en datterdatter af Bendix Heseler.
100. Hans oldefar Andreas Winding (1810-1881), gårdmand sidst på Havedgård i Rejsby sogn, var gift med Christiane Margrethe Volquardsen, en sønnedatter af ovennævnte Ebbe Volquardsen.
101. Datteren Anne Pedersdatters svigerfar Nis Nielsen (1594-1668) i Gjesing indrettede en lille bog til familieoptegnelser, som blev ført af gårdens ejere i flere generationer, bl.a. med børnefødsler og faddere før Skærbæk kirkebogs begyndelse (LAA: Topografica Skærbæk sogn). Denne bog er en vigtig kilde til vores kendskab til denne linies tidlige forgreninger sammen med den ældste Skærbæk kirkebog 1690-1710 med små nekrologer over de afdøde med angivelse af disses forældre.
102. Efterslægten efter Hans (Badsker) Andersen (ca. 1762-1824), gårdmand i Forballum, der var gift med Anne Jensdatter, hvis mor Mette Kirstine Jensdatter (1743-), g. m. gårdmand Jens Andersen i Ottersbøl, var en datterdatter af Peder Lassen i Gjesing. Blandt deres børn var f. eks. gårdmand Niels Andersen Hansen (1803-1879) i Forballum, der var folketingsmedlem, og sognefoged Jens Andersen Hansen (ca. 1798-1886) i Randerup, der var medlem af Stænderforsamlingen i Viborg. Førstnævntes søn var Andreas Thysen Hansen (1834-1914), én af danskhedens førere efter 1864 (DBL, bd. IX, s. 101f). Nicolai Svendsen: *En vestslavugsk egn*, SÅrb F. s. 363ff.
103. Efterslægten efter Kirsten Jensdatter (1755-1836), g. 1. m. Josias Schack, 2. m. Marten Hansen, begge gårdmænd i Rurup, der var en søster til ovennævnte Mette Kirstine Jensdatter (note 102). En sønnedatter af hende, Dorthea Schack (1825-1895) var gift med Jens Andreas Hørlyck, gårdmand i Rurup.
104. Ovennævnte Hans (Badsker) Andersen (note 102) havde en sønnesøn Hans Hansen Hage (1814-1873), gæstgiver i Tønder, hvis to døtre Ane Botilde (1853-1913) og Caroline (1851-1905) var gift med henholdsvis gæstgiver Hans Johannes Harboe Stehr (1840-1928) og købmand Frederik Christian Stehr (1839-1889) i Tønder. Enkelte medlemmer af slægten Hage omtales i Werner Christiansen: *Tønder huse – Tønder slægter*, 1980, s. 29-31.
105. Efterslægten efter Peder Lassen (1770-1834), gårdmand i Misthusum, hvor to sønner tog navnet Beyer. Han var en sønnesøn af Peder Lassen i Gjesing.
106. Efterslægten efter Conrad Diderich Keller (1791-1868), husmand i Roager, hvis hustru Mette var en datter af Jørgen Lassen Mahler (1733-1803), husmand i Roager, en sønnesøn af Maren Lasdatter, gift Mahler.
107. Efterslægten efter Ingeborg Lasdatters sønnesøn Erik Ocksen Lassen (1763-1832), kromand i Skærbæk, hvoraf en del tog navnet Ocksen (efterkommerne efter den yngste søn Kjeld Pedersen Ocksen (1819-1893), gårdmand i Moesbøl) og en anden del navnet Timmermann (efterkommerne efter den ældste søn Hans Timmermann Ocksen (1815-1895), sognefoged og kromand i Skærbæk).
108. Han er en søn af ovennævnte Kjeld P. Ocksen og var som studerende overbo til H.C. Andersen i Nyhavn 18. Digteren introducerede ham til familien Moltke på Bregentved, hvor han senere blev huslærer i fem år. Hentet på internettet: *Kommentar til H.C.A.'s brev nr. 445 til Ida Koch 2/1 1874*. www.kb.dk/elib/mss/hcabiio/andersen8.htm Sidst set 2/2 2008.
109. Hun er en sønnedatters datter af præstens bror Jens Beier Ocksen (1851-1928), gårdmand i Moesbøl.
110. Han er en søn af ovennævnte Hans Timmermann Ocksen (se note 107). Han var danskhedens fører i Skærbæk sogn og dermed en bitter fjende af den berygtede tysksindede sognepræst Jacobsen. SÅrb 1904, s. 287, 1907, s. 344ff og 1954, s. 176 og 180f.
111. Hun arvede efter sigende »seks marskgårde og en hel tønde guld« efter faderen, gårdmand Hans Ocksen (1768-1824) i Forballum, hvis hustru Anne Marie Andersdatter var en sønnedatters datter af Hans Lassen. SÅrb F. s. 360.
112. Efterslægten efter Niels Andersens søn Hans Ocksen Nielsen (1700-1751), gårdmand i Gjesing, der kaldte sig Hans Nielsen Ocksen, og hvis efterkommerne brugte Ocksen som slægtsnavn.
113. Ovennævnte Hans Nielsen Ocksen havde en sønnedatter Maren Ocksen (1774-1850), g. m. Ock Nielsen, gårdmand i Ottersbøl. Deres datterdatter Maren Ocksen Hage (1835-) var gift med gårdmand Martin Laustsen Gram i Bodsbøl i Ballum sogn.

114. Efterslægten efter Hans Hansen (1750-1835), gårdmand i Birkelev, og efterslægten efter dennes brorsøn Jes Clausen Jensen (1765-1841) i Gaansager antog navnet Barsbøl eller Basballe. Hans Hansen og Jes Clausen Jensens far Jens Hansen var sønnebørn af Kirsten Hansdatter i hendes 2. ægteskab med Jes Pedersen.
115. Efterslægten efter Anders Jessen Lindberg (1798-1865), gårdmand i Sønder Farup, hvis hustru Maren Beyer var en datterdatter af ovennævnte Hans Hansen (note 114). Beier Troelsen (se note 54), bd. III, s. 77ff.
116. Efterslægten efter højskoleforstander Cornelius Appel (1821-1901) i Rødding, hvis hustru Anne Kjestine Lorentzen var en datter af skolelærer Mathias Lorentzen (1789-1842) i Døstrup og Anne Hansdatter, som var en sønndatter af Jes Hansen (1738-1813) i Birkelev, bror til ovennævnte Hans Hansen (note 114). Udover højskolefolkene Appel omfatter grenen også f.eks. ministeren Jacob Christian Lindberg Appel (1866-1931) og poliikerken Elin Høgsbro Appel (1913-1980) og dennes døtre Pil, Ulla og Drude Dahlerup.
117. Efterslægten efter Christian Pedersen Degn (1757-1815) i Skærbæk, hvis hustru Anne Nielsdatter var en sønnesøns datter af Anne Pedersdatter.
118. Først og fremmest efterslægten efter Hans Pedersen Thyssen (1750-), gårdmand i Gjesing, en sønnesøn af Gunder Pedersdatter og Jep Nielsen (Thyssen). Thyssen-navnet var som sagt oprindeligt et tilnavn, knyttet til en bestemt gård i Gjesing, og blev ofte erhvervet ved ægteskab. Det stammer fra det nævnte brødrepar's morfar Hans Thygesen, der havde gården i første halvdel af 1600-tallet.
119. Efterslægten efter Ock Knudsen Port (ca. 1750-1812), gårdmand i Øster Gasse i Skærbæk sogn, hvis hustru Margrethe Jefs datter var en sønnesøns datter af Gunder Pedersdatter.
120. Han var gift med digterinden Elisabeth Pedersdatter. H. Ehrencron-Müller: *Førfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, Kbh. 1924-32, bd. III, s. 466ff. K. Jensen og Chr. Simonsen: *Janderup og Biltum Sogne*, 1979-83, bd. III, s. 203f.
121. L.F. la Cour: *Slægtsnavnet Paludan, 1935*. Edvard Paludan: *Slægtsnavnet Paludan i Danmark og Norge*, i P.T. 1998:1.
122. C. Søtoft: *Stamtavle over slægten Paludan-Müller*, 1895.
123. Efterslægten efter Christopher Lønborg (1753-1827), kommandant i Nyborg, hvis hustru Cæcilie Cathrine Paludan var en sønndatter af Peder Paludan. Deres datter Anna Friderica Lønborg (1784-1819) var gift med justitsråd Rasmus Crone, amtsforvalter i Svendborg, hvis datter igen Cecilie Louise Crone (1815-1910) var gift med sognepræst Alfred Beyer i Herlufmagle-Tybjerg, hvis søn var poliikerken Frederik Bajer (DBL, bd. II, s. 34ff). Rasmus Crones efterkommere i hans 2. ægteskab med A.F. Lønborg er omtalt i H.J. Møller: *Apotheker, assessor pharm. Jacob Møller og hans slægt*, s. 57 og 59-61.
124. Efterslægten efter justitsråd Jesper Peter With (1791-1821), hvis hustru Louise Paludan var en brordatter af ovennævnte Cæcilie Cathrine Paludan (note 123). Deres sønnesøn Carl Ludvig With antog ved ægteskab med Marie Elisabeth Brinck-Seidelin navnet With-Seidelin. Paul Bredo Grandjean: *Slægten With fra Rømø*, 1906, s. 27-52.
125. Efterslægten efter overlæge Edvard Isak Hambro Bull (1845-1925), hvis hustru Ida Marie Sophie Paludan var en brorsøns datter af ovennævnte Cæcilie C. Paludan (note 123). Deres sønner var de nævnte brødre Edvard og Francis Bull.
126. Efterslægten efter Ulrik Frederik Torm (1721-1781), provst og sognepræst sidst i Stillinge, hvis hustru Cathrine Marie Paludan var en datter af Peder Paludan.
127. Efterslægten efter kgl. konfessionarius Eggert Christopher Tryde (1781-1860), hvis hustru Kirstine Dorothea Kongslev var en datter af Helene Margrethe Paludan, gift Kongslev. F.V. Tryde: *Stamtavle over familien Tryde*, 1933, s. 13-21.
128. Hans farfars mor Anna Kongslev (1781-1852), g. m. sognepræst sidst i Kippinge-Brarup Andreas Peter Meden, var en søster til ovennævnte Kirstine Dorothea Kongslev. DBL, bd. XV, s. 432.
129. Efterslægten efter amtmand Johan Henrik Selmer (1756-1831), hvis hustru Inger Marie Müller var en datter af Anna og Caspar P. Müller. Deres søn var lægen Harald Selmer. H.P. Selmer: *Stamtavle over de danske og norske forgængerer af slægten Selmer*, Kbh. 1868, s. 33-36.
130. Efterslægten efter professor Frederik Olaus Lange (1798-1862), hvis hustru Louise Paludan-Müller var en datter af biskop Jens Paludan-Müller i Århus, søn af Anna og Caspar P. Müller. Deres søn var Julius Lange (1838-1896), og deres sønnesøn var Sven Lange (1868-1930), hvis sønner igen var Per Lange (1901-1991) og Carl Ib Lange (1900-1948).
131. Efterslægten efter konferensråd, godsejer Christian Rothe (1770-1852), hvis 1. hustru Charlotte Christine Müller også var en datter af Anna og Caspar P. Müller. De havde bl.a. sønnen Vilhelm Rothe (1800-1876), sognepræst i Vemmelev-Hemmershøj, hvis sønnesøns søn var Bent Rothe, og datteren

- Louise Rothe (1808-1891), g. m. sognepræst til Sorterup-Ottestrup Theodor Vilhelm Oldenburg. (Om slægten Oldenburg, se DAÅ 1946, s. 64ff). Christian Rothes efterslægt i 1. ægteskab behandles i Sofus Elvius og H.R.Hiort-Lorenzen: *Danske patriciske Slægter*, Kbh. 1891, bd. 1, s. 274-282.
132. Niels H. Lundes tre døtre Christiane Kirstine (1715-), Anna Elisabeth (1719-1779) og Christine (1722-1791) var gift med henholdsvis postmester Mathias Hansteen i Næstved, justitsråd Peter Reiersen og sognepræst sidst i Fredensborg Andreas Reiersen. Peter Reiersen havde bl.a. sønnen, etatsråd og købmænd Niels Lunde Reiersen (1742-1792), som sammen med svogeren, nedennævnte (note 134) konsul Jean de Coninck, stiftede handelshuset Coninck & Reiersen, og hvis formue dannede grundlaget for et legat. C. Nyrop: *Niels Lunde Reiersen, et mindeskrift*, Kbh. 1896. C.F.C. Reiersen: *Den Reiersenske families stamtafle*, Kbh. 1877.
133. Efterslægten efter kontreadmiral Christian Frederik Pontoppidan (1738-1817), hvis hustru Hedevig Elisabeth Louise Kirstine Reiersen var en datter af ovennævnte Peter Reiersen. *Slægten Pontoppidan* (se note 26), s. 46 og 51-55.
134. Han var en datterdatters dattersøn af købmænd og russisk konsul Jean de Coninck (1744-1807), hvis hustru Catharina Christiane Reiersen også var en datter af Peter Reiersen. Paul Hennings: *Ahnetafle for fire søskende Hennings*, 1917.
135. Efterslægten efter strandtoldforvalter ved Øresund Bernt Christopher Cronveid Kaufeldt (1780-1850), hvis hustru Cathrine Elisabeth Ahrensberg var en sønne datter af Anne Nielsdatter Heebo.
136. Fr. Friis-Petersen: *Familien Friis fra Ribe*, maskinskr. u. år. Kan ses på Landsarkivet i København, selvbetjeningsmagasinet.
137. Meddelt mig af en efterkommer Olaf Otto i Virginia i brev af 30/12 1999. Han sendte mig samtidig et eksemplar af slægtsbogen: Olaf Otto: *Hans Paludan Smith, A Short History of His Forebears and Relations*, 1999, hvorfra mit kendskab til efterkommerne stammer.
138. Tre døtre af Hans P. Smidt: Anna Severine (1766-1852), Maren Pernille (ca. 1777-1860) og Christiane Louise Smidt (1778-1858) var gift med henholdsvis sorenskriver Søren Gottfried Bøckmann, proprietær Ludolf Johan Eide og sorenskriver Lars Johannes Irgens, og to døtre af Bøckmann var gift med to brødre: direktør Peter Otto og forretningsdrivende Adam Otto.
139. En dattersøn af dem, Hans Winther Clausen (1740-1792), sognepræst i Nordby på Samsø, havde bl.a. døtrene Helene Sophie Winther Clausen (1774-1850), g. m. sognepræst Poul Henrik Heegaard i Nordby, og Andrea Clausen (1782-1853), g.m. krigsassessor Nicolai Bille, forpagter på Bisgård på Samsø, sidst på Gersdorffsland ved Odder. Om præsterne Clausen samt Poul Henrik Heegaard og hans børn fortælles i Poul Henrik Heegaard: *Udtag af en slægtsbog*, 1908, s. 20-35.
140. P.T. 2007:1, s. 22ff.
141. Sønnen Peter Harck (1728-1788), hvis datter Elsbæ (1767-1855) var gift med Kessel-schlägermeister Peter Fridrich Laban.
142. Efterslægten efter sognepræst Poul Christian Holst (1698-1775) i Røgen i Aggershus Stift, en søn af Christen P. Holst og Else Andersdatter Hebo. Sønnen, den legendariske præst Christian Holst i Røgen, og sønnesønnen, politikeren Poul Christian Holst, er nævnt i Einar Jansson (red.): *Norsk biografisk Leksikon*, 1923-27, bd. VI, s. 280-82 og 299-304.
143. Efterslægten efter Mathias Jørgen Marcusen Mathiesen (1748-1793), sognepræst i Rye-Sonnerup, hvis hustru Ellen Pohlmann var en dattersøns datter af Else Hebo i hendes 2. ægteskab med Hans Leth.
144. Efterslægten efter Erik Worm Begtrup (1809-1892), sognepræst sidst i Birkerød, hvis hustru Elisabeth Mathiesen var en sønne datter af ovennævnte Mathias J.M.Mathiesen. Deres søn, højskoleforstander i Birkerød Holger Christian Begtrup (1859-1937), var farfar til Tine Bryld og Lena Vedel-Petersen. I Holger Begtrup: *Liv og Levned*, Kbh. 1929, s. 7-30, omtales en del af hans nærmeste slægtninge.
145. Ovennævnte (note 143) Ellen Pohlmann, g. Mathiesen, havde dørene Dorothea Juliane (1779-1854) og Gjertrud Elisabeth (1783-1846), g. m. henholdsvis sognepræst i Kgs. Tisted Jens Gade og tømmerhandler i København Johan Frederik Faber. Sidstnævntes datter Anna Sophie Faber (1812-1896) var gift med stiftamtmand Carl Frederik Simony. M.C.Bech: *Slægtsregister over familien Mathiesen*, 1908.
146. Efterslægten efter Anne Stephansdatters søn Peder Nielsen Endorph (o. 1680/85-1743) til Hennegård, der tog navn efter fødegården Endrupholm.
147. Efterslægten efter Albert Christopher Klagenberg (1712-1776), der var gift med en datter Christiane Marie af ovennævnte Peder N. Endorph.
148. Efterslægten efter Lars Bay Outzen (ca. 1786-1829) i Gammel Sogn ved Ringkøbing, hvis hustru Christiane Marie Klagenberg var en datter af ovennævnte Albert C. Klagenberg.
149. To sønner blev præster i Jylland, af hvilke Ma-

- nasse Pedersen Tøxen (o. 1695/1700-1744) i Sønder Felding-Assing var farfar til Jørgen K.B. Tøxen, mens en tredje søn Thomas Tøxen (o. 1695/1700-1752) blev skoleholder i Sværdborg i Sydsjælland. Tre af hans børn bosatte sig i Køge, bl.a. købmand Peder Tøxen (1728-1793), hvis søn var den kendte Køge-borger, legatstifteren Thomas Tøxen (1766-1845). Th.H. Erslaw: *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark fra 1814 til 1840, 1843-53*, bd. 3, s. 426ff, og *Supplement 1840-53*, bd. 3, s. 501f. Disse steder omtales Jørgen K.B.Tøxen. Flere andre medlemmer af Tøxen-familien omtales også i dette værk. Johannes Wolf: *Legatstifteren Tøxens Slægt*, i Østsjællands Folkeblad 1914, omtaler Tøxen'erne i Køge.
150. Efterslægten efter Mette Kirstine Thomsen (1797-1873), en dattersøns sønnedatter af Laurids Jensen. Hun var g. 1. m. Claus Moltesen og 2. m. Søren Lauridsen Schmidt, begge gårdmænd på Østergård i Lundsmark i Hviding sogn.
  151. Navnet blev antaget af efterslægten efter brødrene Jørgen Hansen (1807-1854) og Benned Hansen (1812-1899) i Vester Vedsted, der begge var gift med Bodil Marie Østergård, en datter af ovennævnte Mette Kirstine Thomsen (note 150) i dennes 1. ægteskab. Beier Troelsen (se note 54), bd. II, s. 172ff.
  152. Agnes Smidt var datter af Clans Moltesen Schmidt Østergård (1830-1913), gårdmand i Lundsmark, og Laust Jensen Moltesen var søn af Peder Moltesen Østergård (1824-1886), gårdmand i Råhede. Disse to var halvbrødre og sønner af ovennævnte Mette Kirstine Thomsen (note 150). Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie*, 1935.
  153. Det gælder Broder Jensens sønnesøns søn Peder Hansen Krog (1767-), gårdmand i Hjerpsted, og dennes bror Jens Hansens børn.
  154. Efterslægten efter gårdmand og kirkeværge i Hjerpsted Christen Jørgensen Bergmann (1823-1905), hvis hustru Anne Christine Andersen var en datterdatter af ovennævnte Peder H. Krog, og efterslægten efter gårdmand i Koldby i Hjerpsted sogn Christian Knudsen Heitmann (1838-1919), hvis hustru Anne Kirstine Abine Krog var en sønnedatter af Peder H. Krog.
  155. Efterslægten efter Niels Andersen Brøns (ca. 1721-), gårdmand i Mjolden, hvis hustru Maren Lauridsdatter var en datter af Laurids Brodersen (1698-1753) i Søndernæs, en sønnesøn af Anne Brodersdatter og Niels Nielsen.
  156. Efterslægten efter Christen Mathiesen Mærsk (ca. 1726-1798), gårdmand i Søndernæs, hvis hustru Gunder Marie Lauridsdatter også var en datter af Laurids Brodersen.
  157. Navnet blev antaget af efterslægten efter Mads Janniksen (1700-1745), kromand i Melby i Skærbæk sogn, en sønnesøn af Anne Brodersdatter.
  158. Efterslægten efter Peder Pedersen (ca. 1725-1791), smed i Gjesing, hvis hustru Anne Jørgensdatter var en datterdatter af Mette Nielsdatter og Jacob Clausen.
  159. Hendes morfars mor Anne Pedersdatter Smidt (1825-), g. m. Niels Sørensen Tønder i Skærbæk, var en sønnesøns datter af ovennævnte (note 158) Peder Pedersen Smed i Gjesing.
  160. Efterslægten efter gårdmand Niels Timmermann Poulsen (1781-) i Gjesing tog navnet Staal, og efterslægten efter broderen Christian Degn Poulsen (1783-), gårdmand i Øster Gasse, tog navnet Degn. Brødrene var datterdatters sønner af Broder Andersen (1683-1723), som fik gården i Søndernæs efter forældrene Karen Brodersdatter og Anders Madsen.
  161. Karen Brodersdatter og Anders Madsen havde også en datter Kirsten Andersdatter (1674-), g. m. Jef Nielsen, gårdmand i Ullerup i Skærbæk sogn. En datterdatter af dem Kirsten Jepsdatter (1739-1787) var g. m. gårdmand Anders Jensen Præst i Vinum i Døstrup sogn, og en datter af dem Karen Andersdatter (1768-1816) var g. m. husmand og skrædder Søren Nielsen Block i Vinum.
  162. I 1781 hedder det i Pontoppidans Danske Atlas: »...en temmelig stor og usædvanlig Bygning, opført i en Firkant af hugne Quadersteene, med brolagt Gaardsrum og store runde Vinduer, samt med en paa tvende Steenpiller hvilende Hvelving over Vaanstuen«. (Citat fra Trap, bd. 25, s. 635). Denne bygning, som var opført af brødrene Hans og Knud Obsen i 1606 ifl. en gammel sandstensindskrift på gården, forsvandt ved ombygningen i 1878. (Trap, bd. 25, s. 635).
  163. LAA: Topografica nr. 3114, Skast sogn.
  164. Anton Fritz Schifferer, som var gift med en Troels Winther-efterkommer (jf. note 179), solgte i 1939 Skastgård til Hans Linnet (Trap, bd. 25, s. 635).
  165. Efterslægten efter Peder Outzen Keller (ca. 1791-1860), gårdmand i Lourup i Døstrup sogn, hvis hustru Maren Jensdatter var en datter af gårdmand Jens Pedersen i Lourup og Else Nielsdatter Timmermann, som var en datterdatters datter af Kirstine Pedersdatter Beyer.
  166. Efterslægten efter Carl Peter Hostrup, gårdmand på Høgsbrogård i Hviding sogn, hvis svigerfar, amtsrådsmedlem Niels Jensen Beyer (1802-1860) giftede sig til Høgsbro-

- gård. Han var en dattersøns søn af Kirstine Pedersdatter Beyer.
167. Efterslægten efter Niels Schack (1775-1843), gårdmand og kirkeværg i Brøns, hvis hustru Kirstine Hansdatter var en datterdatters datter af Kirstine Pedersdatter Beyer.
168. Efterslægten efter Bertel Hansen Pahus (1820-1894), gårdmand i Rejsby, hvis to hustruer Kirstine og Karen begge var døtre af ovennævnte Niels Schack (note 167).
169. Han var sønnesøn af Andreas Andersen Svendsen (1798-1851), gårdmand i Sdr. Vølum, hvis hustru Gedske Hansdatter var en sønnedatters datter af Kirstine Pedersdatter Beyer. Svend Jacobsen: *Amtsskolekonsulent Nicolai Svendsens 32 aner* i P. T. 1985:1.
170. Han var en bror til ovennævnte Niels Jensen Beyer (se note 166). Axel Lindvald: *Landstormen ved Brøns*, SÅrbF, s. 134-163.
171. Stamfaderen Jannik Petersen (1799-1875), farver i Melby, var gift med Mette Kirstine Pedersdatter, en kusine til førnævnte Else Nielsdatter Timmermann (se note 165) og altså et oldebarn af Kirstine Pedersdatter Beyer. Deres sønnesøn var oftalmologen, professor Jannik Petersen Bjerrum (1851-1920). (DBL, bd. III, s. 182f). Svend Jacobsen: *Øjenlægen, professor Jannik Bjerrums 32 aner* i P. T. 1985:1.
172. Kirstine Meyer, f. Bjerrum (1861-1941) var søster til professor Jannik P. Bjerrum (note 171). Hun var en pioner inden for fysikundervisningen i Danmark. DKBL, bd.2, s. 559f.
173. Efterslægten efter brødrene Jakob Peter Mynster Alsted (1866-1957), rektor i Vejle, og Frits Emil Alsted (1875-1946), ejer af Kobbeltgård i Tørring sogn, hvis hustruer begge hed Gyde Marie Bertelsen. De var kusiner og begge sønnedøtre af gårdmand Bertel Nielsen Bertelsen i Bodsbøl, Ballum sogn, og Gyde Marie Lassen, der var en sønnedatters datter af Kirstine Pedersdatter Beyer. Bendt Alsted: *Alsted-slægten, Kobbeltgaard-linien*, 2002.
174. Han var en sønnesøns søn af Andreas Pedersen Beyer. Han var en ungdomsven af »digterinden Anna«, som satte stor pris på ham og hans familie (SÅrb. 1893, s. 220 og 246). Om hans politiske holdninger efter treårskrigen, se SÅrb 1953, s. 76f og 1964, s. 368.
175. Efterslægten efter Peter Terkildsen Sørup (1825-1894), gårdmand i Rurup i Brandrup sogn, hvis hustru Mette Marie Beyer var en datter af gårdmand Hans Beyer i Trelborg i Brede sogn, også en sønnesøns søn af Andreas Pedersen Beyer.
176. Landsarkivar i Aabenraa P.K. Iversen var en sønnesøns søn af Peter Iversen (1806-) i Fogderup i Ravsted sogn, og Cornelius Schmidt var en sønnedatters søn af Iver Iversen (1798-1876), kaadner i Lille Knivsig i samme sogn, som var brødre og sønner af Peter Christian Iversen (1770-1822), landmand i Korup i Ravsted sogn, en søn af det omtalte ægtepar i Bjerndrup. *Sønderjyske historikere efter 1864*, skrift nr. 44 udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, s.142.
177. Efterslægten efter Peder Pedersen Boesen, gårdmand i Mjolden, hvis hustru Maren Beyer var en dattersøns datter af Peder Pedersen Beyer.
178. Efterslægten efter Jens Jannik Jensen (1854-1930), adopteret Augsburg, apoteker i Roskilde, hvis mor Hanne Beyer var en søster til ovennævnte Maren Beyer (note 177). Hans søn var kommandørkaptajn H.V. Augsburg, Dam og Schæffer: *De danske Apotekers historie*, bd. I, s. 476-479.
179. Efterkommerne efter Ingvard Nicolaisen (1770-1835), møller i Ballum, hvis hustru Herlig Thomsen var en datterdatter af Peter Tychsøn Beyer. Deres sønnesøn Peter Beyer Nicolaisen (1846-1916) fik Skastgård, og dennes sønnedatter Amalie Nicolaisen (1906-1944), g. m. Anton Fritz Schifferer, blev den sidste Troels Winther-efterkommer på denne gård (jf. note 164).
180. Efterslægten efter Broder Brodersen (1827-), gårdmand i Ellum ved Løgumkloster, hvis hustru Ingeborg Petersen var en sønnesøns datter af Elsabe Pedersdatter Beyer.
181. Efterslægten efter Eschel Mathias Saldern (1773-1844), indsidder i Løgumkloster, hvis hustru Anna Marie Petersen var en sønnedatter af Elsabe Pedersdatter Beyer. Tre af dette ægtepars børn bosatte sig i Aabenraa.
182. Efterslægten efter Nis Hansen Terp (1771-1848), gårdmand og sandemand i Hinderup i Hellevad sogn, hvis hustru Elsabe Beyer var en sønnedatter af Elsabe Pedersdatter Beyer. Jeg er selv en efterkommer i denne gren.
183. Han var sønnesøn af Johann Jessen, gårdmand i Vellerup, hvis hustru Cathrine Møller var en datterdatter af ovennævnte Nis Hansen Terp (note 182).
184. T.A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard: *Officerer i den dansk-norske søetat 1660-1814 og den danske søetat 1814-1932*, bd. 2, s. 229f.
185. Først og fremmest fra hans yngste søn Hans Schack Detlefsen (1715-1798), kniplingshandler og deputeret borger i Tønder, gennem hvis sønner Detlefsen-slægten blev udbredt i Tønder, Aabenraa og Sønderborg samt syd for den nuværende dansk-tyske grænse. En sønnedattersøn var Detlef Hansen (1831-1909) i Møgelønder, Tønderegnens sidste kniplingshandler. Fra sønnen Sønnich Detlefsen (1707-), farver i Højer,

- stammer bl.a. klædekræmmerlægten Klein i København, hvortil hører arkitekterne, brødrene Vilhelm Klein (1835-1913) og August Henning Klein (1839-1909), begge tipoldebørn af Sønnich Detlefsen (DBL, bd. XII, s. 509 og 515f). Fra sønnen Hinrich Detlefsen (1711-1771) stammer en række andre sønderjyske gårdmandsslægter som Møller i Ballum og Brøns sogne, Gram og Lund i Ballum sogn samt Bjerrum og Lindberg i Sønder Farup.
186. Hun var en datterdatter af ovennævnte Hans S. Detlefsen (note 185).
187. Over hans efterslægt findes en legatstam-tavle: *Kongelig justitsråd Berend Feddersen og hustrus slægtsbog*, 1. udg., 1913, udarb. af Berend Feddersen (Ny udgave ved Hans-Ole Mørk, 2004).
188. Efterslægten efter Hans Peter Angel (1801-1861), købmand i Tønder, hvis hustru Christine Karoline Feddersen var Berend Feddersens datter.
189. Efterslægten efter Christian Nissen Bachmann (1833-1892), ejer af vandmøllen i Tønder, hvis hustru Maria Therese Feddersen var en sønnedatter af Berend Feddersen.
190. Efterslægten efter dr. theol. Hans Ludvig Schjelderup Koch (1837-1917), provst og sognepræst i Glostrup, hvis hustru er en datter af nedennævnte læge Hans C. Winding (note 191). Deres sønnesøn er professor Hans Harald (Hal) Koch (1904-1963), og deres datter er Lucie Hørlyk. Om sidstnævnte, se f.eks. DKBL, bd. 2, s. 157f og H.E. Sørensen: *Digtere og grænser*, 1990, s. 53-79.
191. Efterslægten efter Hans Cramer Winding (1812-1885), læge i Højer, hvis hustru Amalie Magdalene Feddersen var en datter af Berend Feddersen.
192. Faktisk kan slægten følges i en ubrudt række på gården fra Christen Madsens far Mads Andersen, der nævnes i Skast kirkeregnskab i 1638, i 11 generationer til gårdens nuværende ejer Conrad Hvidt, fra far til søn i de første 9 slægtled.
193. Kirstine Hansen: *Et nordlesvigsk hjem gennem 100 Aar. Erindringer fra Aasgaard*, 1919. Forfatteren tilhørte en søskendeflok på ti børn af Claus Beyer (1819-1895) på Åsgård, kirkevæрге i Skast sogn. Af disse nåede otte voksen alder, og i deres generation har adskillige præster haft deres færden på Åsgård, idet en søn af Claus Beyer blev præst, tre døtre blev præstefruer, og en sønnesøn blev biskop i Haderslev (Frode Beyer (1894-1976)).
194. Efterslægten efter Knud Aagaard (1769-1838), provst og sognepræst i Agerskov, hvis 2. hustru Ingeborg Schack var en datter af Niels N. Schack.
195. Efterslægten efter Frederik Wilhelm Eyber (1780-1857), proprietær sidst på Ørumgård, hvis hustru Botilla Schack også var en datter af Niels N. Schack.
196. Efterslægten efter proprietær Martin Nikolaj Skibbye (1811-1889) til Øland og Landlyst, hvis hustru Nydallette Henriette Frederikke Schack Eyber var en datter af ovennævnte Frederik W. Eyber.
197. Meddelt mig af Adam Lindgreen.
198. I dele af Sønderjylland blev der ved kongelig forordning af 8/11 1771 påbudt faste slægtsnavne, hvilket visse steder havde den konsekvens, at alle mulige fantasiprægede navne blev opfundet. I mange tilfælde valgte man den løsning at benytte et ældre slægtsnavn, der forekom i tidligere slægtled, og det er dette forhold, der i talrige tilfælde kan konstateres for navnet Beyer. Om dette, se f.eks. Hans H. Worsøe: *Slægtshistorie i Sønderjylland*, 1999, s. 20.
199. En del af efterslægten behandles i *Slægtsbog for efterkommerne af Simon Hansen (Bjerrum), gdr. i Varming*, udg. af Dansk Slægtsforskning 1978.
200. Efterslægten efter Johannes Hansen Lund (1774-1865), gårdmand sidst i Geestrup i Agerskov sogn, hvis hustru Kirsten Marie Christensdatter var en datterdatter af Iver Jensens ældste datter Cathrine Beyer (1720-1790), g. m. Peder Madsen på Præstegård i Seem sogn.
201. Navnet antoges i flere grene af efterslægten efter Iver Jensens næstældste datter Anne Dorthe Iversdatter (1724-1784), g. m. gårdmand Jef Hansen i Aarup i Gram sogn, formentlig fordi både sønnen Hans Jepsen (1749-) og datteren Karen Jefs datter (1751-), g. m. Bertel Johansen, i perioder boede på gården Aaskov i Gram sogn.
202. Efterslægten efter husmand Jef Bertelsen (1778-) i Spandet, der somme tider kaldtes Aaskov og somme tider Spandet, tog navnet Blume efter hans første hustru. Han var en søn af de ovenfor omtalte Karen Jefs datter og Bertel Johansen. En del af efterslægten behandles i *Slægtsbog for efterkommerne efter Nicolay Jensen Pedersen, f. 1832, arbejdsmand i Løgumkloster*, udg. af Dansk Slægtsforskning 1978.
203. Efterslægten efter Niels Nielsen Bøttcher (1787-1823), kromand i Arrild, hvis hustru Ode Hansdatter var en sønnedatters datter af ovennævnte (note 201) Anne Dorthe Iversdatter.
204. Efterslægten efter urmager Andreas Hansen Frandsen (1815-1887), hvis hustru Marie Kirstine Hansdatter var en søster til ovennævnte (note 203) Ode Hansdatter. Nogle af personerne i denne slægt er omtalt i Adam Lindgreen: *Mindets styrke er den dødes*

- liv, P.T. 2005:1, s. 67-69. Adam Lindgreen hører selv til efterkommerne her.
205. Efterslægten efter birkedommer Jens Nielsen Outzen (ca. 1725-1785) i Høm i Seem sogn, hvis hustru Hertilig Beyer var den yngste datter af Iver Jensen.
206. Efterslægten efter gårdmand Jens Lauridsen (1768-1831) i Råhede, hvis hustru var en datter af Iver Jensens søn Jens Iversen, og hvis efterslægt tog navnet Warming. En sønnesøn af ham var botanikeren Eugen Warming.
207. Efterslægten efter gårdmand Hans Nicolaisen (1772-1817) i Bodsøl og gårdmand i Højer Carsten Volquardsen (ca. 1728-1784). Førstnævntes hustrus farmor Maria Andersdatter (g. m. gårdmand Peder Nielsen i Hjerpsted) og sidstnævntes hustrus mor Catharina Andersdatter (g. m. gårdmand Nicolai Hansen i Højer) var søstre og døtre af Anne Sørensdatter Beyer.
208. Efterslægten efter silke- og klædehandler i København Nicolai Petersen (1752-1811), som var en dattersøn af ovennævnte (note 207) Nicolai Hansen i Højer. DBL, bd. XVIII, s. 162. Th. Hauch-Fausbøll: *Slægt-håndbogen*, 1900, s. 788ff.
209. Jf. 1. del af denne artikel, note 19, i P.T. 2007:1, s. 55.
210. Laurids Lauridsen Warming (1757-1801) købte gården efter Johannes Bjørns fallit, og derefter gik gården til søn eller svigersøn i fire generationer indtil 1951.
211. Karen Hansdatter Beyer (1718-1797), g. m. gårdmand og sandemand Anders Hansen Schack i Brøns, og Marie Hansdatter Beyer (1722-1760), g. m. gårdmand og sandemand Niels Hansen Schack i Brøns. De to brødre var sønner af Schack-slægtens første mand af navnet i Brøns sogn Hans Nielsen Schack (ca. 1660-1747), gårdmand i Brøns (Han var egentlig døbt Hans Schack Nielsen og var en bondesøn fra Havervad, opkaldt efter feltherren Hans Schack, der i 1661 for sine fortjenester fik Møgeltønderhus, senere grevskabet Schackenborg).
212. Gravsten over dette ægtepar står i tårnummet i Brøns kirke (se ill. 7). *Danmarks kirker*, bd. XXI, s. 1241.
213. Peder Ewalds sønnesøn Lorents Christian Ewald (1747-1806), degn i Arrild, havde i ægteskab med Maren Hansdatter Rostgaard sønnen Hans Rostgaard Ewald (1769-1831), gårdmand og sognefoged i Roost, fra hvem slægten stammer. *Slægtsbog. Anetavle for Hans Rostgaard Ewald, født 1834 i Arrild Sogn og hustru Cecilie Nissen, født 1845 i Burkal Sogn*, udg. af Dansk Slægts historie 1967.
214. Efterslægten efter Anders Poulsen Bjerrum (1833-1889), parcellist og smed på Gaansager Mark, hvis hustru Ane Cathrine Møller var en dattersøns sønnedatter af Karen Feddersdatter Beyer og Peder Ewald. Deres sønnesøn var professor Anders Bjerrum.
215. Efterslægten efter Anders Clausen (ca. 1742-1786), gårdmand i Hillerup i Farup sogn, hvis hustru Marie Nielsdatter Schack var en datter af ovennævnte (note 211) Niels H. Schack. Deres søn var præsten Nicolai Schack (egentlig døbt Niels Schack Andersen).
216. En datter af præsten Nicolai Schack, Marie Noline Theodora Schack (1814-1888) var gift med professor Kristen Rovsing, mor til legatsstifteren Tagea Brandt og farmor til skuespillerinden Ellen Rovsing. En sønnedatter af præsten, Gertrud Petronelle Edle Tagea Schack (1850-1906) var gift med sognepræst i Skævinge-Gørløse Gustav Oluf Valdemar Barfod. Jørgen Barfod: *Nitten generationer – slægten Barfod*, 1960, s. 156ff.
217. Se note 211.
218. Sønderjysk Månedsskrift 1954, s. 89-91. Trap, bd. 25, s. 578.
219. Jf. de langvarige stridigheder, der havde været mellem slægterne på Astrupgård og Havervadgård, som beskrevet i 1. del af artiklen. P.T. 2007:1, s. 29 (dok. 15 og 26), 30 (dok. 30, 32 og 35), 38f og 40.
220. Forfatter til *Rejsby sogns historie*, 1966, og *V. Vedsted sogns slægts- og ejendoms historie I-III*, som jeg flere gange har henvist til. Han stammer på flere måder fra Troels Winther, men er f.eks. en sønnesøns dattersøn af Lene Marie Hansdatter Schack (1770-), g. m. gårdmand Jørgen Andersen i Havervad, en søster til den fallitramte Hans Schack.
221. Brede sogns kirkebøger er først bevaret fra 1750 (døbte og viede) og 1761 (begravede), derfor kan der ikke angives præcise årstal.
222. Gårdene i Nørre og Sønder Vollum hørte alle under Trøjborg, hvis godsarkiv er særdeles velbevaret og indholdsrigt. Ved hjælp af skiftebreve og -protokoller, fæsteprotokoller, formynderegistre o.l. er det alligevel muligt at etablere slægterne i 1600-tallet trods de manglende kirkebøger (se ovenfor).
223. En søn Hans Andersen (1774-1831) af Peder Tygesens datter Bouilla (1748-) i ægteskab med gårdmand Anders Nielsen i Rejsby-Balhum brugte navnet Aas som slægtsnavn. En sønnedatter af ham Karen Andersdatter Aas (1835-1906) var gift med gårdmand Søren Jensen Poulsen Lønne i Rejsby.
224. Efterslægten efter Søren Nielsen Lund (ca. 1759-1825), gårdmand og sognefoged i Høj-kro i Emmervlev i hans 1. ægteskab med Karen Pedersdatter, der var en sønnedatter af Karen Tygesdatter.
225. Efterslægten efter kreaturhandler i Ribe Christen Lauridsen Knudsen (1773-1859),

- som var født i Rejsby, og hvis hustru Maren Jensdatter var en datter af Jens Lassen og Botilla Willadsdatter. En søn af dem er Knud L. Knudsen til Trøjborg, en sønnesøn er forfatteren Jakob Knudsen.
226. Efterslægten efter Oluf Pedersen (1784-1825), kromand i Rejsby, hvis hustru Karen Schack Jensdatter også var en datter af Jens Lassen og Botilla. Deres søn Peder Olufsen (1823-1903) nedsatte sig som købmand i Tønder. En søn af ham var landstingsmand, godsejer Peter Olufsen (1862-1933), som bl.a. ejede gården Quistrup ved Struer, som stadig er i slægtens besiddelse. Hans søn var radioingeniøren, fabrikant Svend Olufsen. Werner Christiansen: *Tønder huse - Tønder slægter*, 1980, s. 53-57.
227. Se f.eks. Mary Windfeld Kaiser: *Slægten Windfeld*, Kbh. 1979, s. 47ff.
228. Efterslægten efter overretssagfører Hans Billeskov Jansen (1861-1943), hvis hustru Caspara Bothilde Emilie Schack-Schou var en datter af grosserer Niels Schack Jensen Schou (1856-1937), der igen var en dattersøn af Niels Schack Jensen til Udstrup. Deres søn var litteraturprofessor Frederik Billeskov Jansen.
229. Hans mor er en søster til professor Frederik Billeskov Jansen.
230. Hans mor er også en datter af ovennævnte grosserer Niels S.J. Schou (note 228). I øvrigt var hans hustru, socialrådgiver Lena Vedel-Petersen, f. Begrup, også en Troels Winther-efterskommer (se linie 8 og note 144).
231. Han tilhører en gren af Niels Schack Jensens efterslægt, der i flere generationer ejede herregården Udstrup, idet hans farmor var en datter af Knud Markus Jensen (1853-1931) til Udstrup, en sønnesøn af Niels S. Jensen.
232. Else Windfeld Jensen (1907-1937), datter af købmand i Struer Niels Jensen (1870-1942), en sønnesøn af Niels Schack Jensen.
233. Efterslægten efter Anders Hansen Pinborg, gårdmand i Havervad, hvis hustru Anne Nielsdatter (1736-1801) var en datterdatters datter af Kirsten Lauridsdatter.
234. Efterslægten efter gårdmand Niels Truelsen (1785-1834) i Havervad og navnet Schmidt. Han var en brorsøn af ovennævnte Anne Nielsdatter (note 233).
235. Ægteparret Simon Hansen (1759-1840), gårdmand i Åved i Vodder sogn, og Kirsten Pedersdatter (1760-1834) havde ni børn, hvoraf de seks tog navnet Thyssen/Thysen. Hun var en sønnesøns datterdatter af Kirsten Lauridsdatter. Hans Simonsen Thyssen: *En sønderjysk gård- og slægtshistorie*, 1946.
236. Idet ovennævnte (note 235) Kirsten Pedersdatters far Peder Pedersen (1729-1805), gårdmand i Normsted i Brøns sogn, var en datterdatters søn af Maren Lauridsdatter.
237. Efterslægten efter Anders Nissen Wodder (ca. 1759-1821), gårdmand i Råhede, i dennes første ægteskab med Maren Hansdatter (1769-1802), en datterdatters datterdatter af Maren Lauridsdatter.
238. Efterslægten efter Maren Lauridsdatters datterdatter Anne Jensdatter (1716-1791), g. m. gårdmand Niels Nielsen i Søndernæs, tog i flere grene slægtsnavnet Obling, evt. stavet Obeling eller Aabling. Et tipoldebarn (sønnesøns dattersøn) af dette ægtepar var den ihærdige lokalhistoriker Peter Obeling Andersen, ejer af gården Virkelyst i Astrup, som er omtalt flere gange i denne artikel. Det var ham, der fandt Astrup-slægtens gravsten ved Brøns Sluse og tog initiativ til at få dem flyttet. J. Hvidtfeldt, P.K. Iversen og D. Andersen (red.): *Sønderjyske historikere efter 1864*, udg. af Hist. Samf. for Sønderjylland, 1976, s. 13.
239. Usikkerheden består i, at det er vanskeligt at fastslå med sikkerhed, hvilke børn Anders Troelsen havde. Også her er det mange års analyser af faddere og trolovesvidner i de senere generationer, der begrundet, hvilke personer der med rimelig stor sandsynlighed kan regnes til Astrupgård-slægten.
240. Efterslægten efter gårdmand i Rejsby Johan Jørgen Johansen (1773-1847) antog navnet Freudendal efter hans første hustru. Han var en sønnefatters søn af Anne Andersdatter i hendes første ægteskab med Anders Johansen.
241. Efterslægten efter Niels Jensen Gram (1713-1780), gårdmand i Søndernæs, hvis hustru Karen Mathiasdatter var en dattersøns datter af Anne Andersdatter i hendes andet ægteskab med Hans Michelsen.
242. Efterslægten efter husmand i Søndernæs Christen Christens Schade, hvis hustrus mor Maren Mathiasdatter var en søster til ovennævnte Karen Mathiasdatter.
243. Han blev først ordineret 14/11 1711 og var kun præst i Hjortlund-Kalvslund i ca. 1½ år (Wib., bd. I, s. 638). Hans enke er formentlig død ret kort tid efter, måske i barselseng, og i hvert fald inden kirkebogens start i 1720. Den efterfølgende præst Hans Munch blev ikke gift med hende, hvilket ellers ville have været naturligt.
244. De var født i Ribe, hvor forældrene boede, inden faderen blev præst i Hjortlund.
245. Den første søn dør som barn, efterslægten efter sønnen Christen Nielsen Teilmann (1708-1759), ejer af Bjergbygård i Holbæk Amt, uddør med dennes oldebørn (Bjarne Teilmann: *Stamtavle over slægten Teilmann i Danmark og Norge*, 1928), og datteren Margrethe (1711-1796) angives gift med en

- juveler« i den nævnte slægtsbog uden nærmere præcisering eller kildeangivelse. Hun synes ellers at være død ugift, idet hun blot kaldes Margrethe Teilmann i V. Richter: *100 Års Dødsfald*, 1905, bd. II, s. 1090.
246. Han nævnes i Hjortehund kirkebogs kommunikantlister hvert år fra 1731, hvor han i begyndelsen følger med degnens familie til alters. Dette skyldes formentlig, at efter hans forældres tidlige død er degnen i sognet blevet indsat som hans formynder, da der ingen nære slægtninge var på egnen.
247. Efterslægten efter farver i Gram Andreas Lorenzen (1765-1817), hvis hustru Christine Marie Bjørn var en datter af Johannes Nicolai Bjørn.
248. P.T. 2007:1, s. 54, note 12 og den indledende litteraturliste.
249. Hans søn Nicolai Astrup (1747-1802), sognepræst i Ørskog, havde en datter gift Synestvedt, en datter gift Leganger, og en sønnesøns datter gift Borckgrevinck.
250. Hans datter Maria Finde Astrup (1754-1803) var gift med godsejer i Voss Herman Reinholdt Fleischer, og en datterdatter Cathrine Knagenhjelm Schielderup (1784-1840) var gift Jersin. C.J. Fleischer: *Ratsherr Philip Fleischer. Den agnatiske descendens gennem 336 år*, Oslo 1937.
251. Eksempelvis havde de sønnen Johannes Nicolai Hygum (1715-1767), degn i Skanderborg, som havde 10 børn, der alle døde uden livsarvinger.
252. Efterslægten efter Niels Roager (1735-1793), parykmager i Varde, som var en søn af Nissenius Hygums datter Catharina (1705-1780), g. m. handelsmand Hans Pedersen Ostindienfarer i Kirkeby i Roager sogn. A. Torngaard: *Roager-slægten i Varde*, Varde 1987.
253. Albert Fabritius: *Gehejmekonferensråd Jonas Collins efterkommer*, i P.T. 1976, s. 145-166.
254. Efterslægten efter konferensråd Adolph Ludvig Drewsen (1803-1885), hvis hustru Ingeborg Noline var en datter af Jonas Collin. En datter af dem var gift med Henrik baron Stampe til Stampenborg (1821-1892), og en datter af dem igen var gift med kammerherre Frederic Lindam Godeffroi de Dompierre de Jonquiere (1854-1925).
255. Kaj Bendix var søn af komponisten, professor Victor Bendix (1851-1926), der var gift med en datter af ovennævnte Henrik baron Stampe.
256. En søster til Kaj Bendix var gift med stadsingeniør Olaf Fochhammer (1881-1964), og de havde datteren Ellis Fochhammer med kunstnernavnet Lillian Ellis.
257. Tavs Neiiendams morfar, teaterhistorikeren Edgar Collin (1836-1906) og Ellen Prices mor Helga Collin (1841-1918), g. m. skuespilleren Carl Price, var søskende, børn af Jonas Collins ældste søn, kammerassessor Michael Gottlieb Birckner Collin (1806-1885).
258. Efterslægten efter gårdmand i Koldby i Hjerpested sogn Nis Laustsen Engel (1778-1844), hvis hustru Bodil Marie Lytsdatter var en dattersøns datterdatter af Karen Knudsdatter.
259. Efterslægten efter silke- og klædehandler på Amager Torv i København Otto Didrich Lorenzen (eller Laustsen) (1734-1807), som var en sønnesøn af Karen Knudsdatter.
260. Efterslægten efter justitsråd, distriktslæge i Ringsted Johan Henrik Klingberg Krebs (1803-1882), hvis hustru Marie Margrethe Louise Lorenzen var en sønmedatter af ovennævnte (note 259) O.D. Lorenzen. Krebs (se note 93), s. 30-34 og 81.
261. Ehrencron-Müller (se note 120), bd. IV, s. 34f.
262. Der henvises generelt til Lund Domkapitel (udg.): *Lund Stifts herdaminne från reformatioonen till nyaste tid*, serie II, bd. 2-8, 1943-80, som er en slags Wiberg for Lund Stift, men med meget fyldige oplysninger om de enkelte præster, bl.a. med omtale af alle deres børn.
263. Efterslægten efter Johan Christian Lundius (1745-1798), sognepræst sidst i Svedala, hvis hustru var en dattersøns datterdatter af Dorte Hermansdatter, gift Faxæ.
264. *Svenska Släktkalendern* 1920-21 og 38.
265. Hvad angår disse slægter henvises generelt til Gustaf Elgenstierne (udg.): *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, bd. I-IX, Stockholm 1925-36.
266. Ud over til *Herdaminne* (note 262) henvises vedrørende Munthe til L. og Å. Munthe: *Släkten Munthe i Sverige*, 1931, vedrørende Aulin til *Svenska Släktkalendern* 1927 og vedrørende Wählin til *Svenska Släktkalendern* 1912-14, 18, 30 og 40.
267. Han havde muligvis også en datter Margrethe Plum, gift Drejer. Diskussionen om hendes tilhørsforhold skal ikke gentages her, det vil føre for vidt, men jeg vil henvise til Gerhard L. Grove: *Slægten Plum*, Kbh. 1903, s. 32 og 151, og Svend Jacobsen & Hans-Ole Mørk: *10 generationer med rod i marsken*, 1996, bd. 1, note 37.
268. Fr. Brammer: *Amtsforvalter Frederik Chr. Brammer og hans agnatiske efterslægt*, 1945.
269. Amtsforvalterens datter Agnete Birgitte Brammer (1767-1845) var gift med amtmand Hans Nicolai Arcander. En datter af dem var gift med Andreas Erik Henrik Ernst greve Bernstorff-Gyldensteen (1791-1837, DAÅ 1934, s. 37ff). En anden datter var gift med kammerherre Henrik Georg Flemming von Lerche (1799-1871, DAÅ 1934, s. 79ff),

- og en sønnedatter var gift med landstingsmand, tømrermester Harald Hartvig Kayser (1817-1895), der igen havde en datter, som var gift med dyrlæge Aksel Thorsen Monrad (1856-1909) til Thorupgård i Durup sogn. En sønnedatter af kammerherre von Lerche var gift med viceadmiral Andreas du Plessis de Richelieu (1852-1932). Th. Hauch Fausbøll: *Haandbog over den ikke naturaliserede adel*, Kbh. 1933, s. 103f. (Om slægten de Richelieu).
270. Efterslægten efter Ludvig Friedrich Erasmus Brüel (1799-1880), skovrider i Nøddebo, hvis hustru Ane Margrethe Gotthardine Schulmeister var en datterdatter af Fr. Chr. Brammer. Louise Brüel: *Slægten Brüel*, 1972, s. 11ff.
271. Hun er et tipoldebarn (sønnesøns datterdatter) af amtsforvalterens ældste søn Frederik Christian Gram Brammer (1768-1835), toldvisitør i Frederiksstad.
272. Jacob Marstrand: *Slægten Marstrand*, Kbh. 1915, behandler fra s. 199 Nikolaj J. Marstrands efterslægt i de mandlige linier.
273. Han var en dattersøn af maleren Wilhelm Marstrand.
274. Efterslægten efter højskoleforstander Ernst Salomon Trier (1837-1893), hvis hustru Julie Vilhelmine Marstrand var en datter af Troels Caspar Daniel Marstrand (1815-1889), møller og bagermester i Helsingør, en søn af Petra Ottilie Smith, gift Marstrand.
275. Dea Trier Mørch og Troels Trier er begge oldebørn af ovennævnte Ernst Trier.
276. Også Søren Mørch er et oldebarn af Ernst Trier, og Troels Fink er en dattersøn af Ernst Trier.
277. Christine Marie (1851-1927) og Kathrine Mathilde Marstrand (1858-), søstre til ovennævnte (note 274) Julie Vilhelmine Marstrand, var gift med henholdsvis fysikeren Poul la Cour og maleren Christian Zacho. L.F. la Cour: *Slægten la Cour*, Kbh. 1917, s. 158-166 og 168-169.
278. Efterslægten efter krigsassessor Christian Prytz (1777-1840), hvis to hustruer Karen Kirstine og Helene Elisabeth Smith var søstre og døtre af Troels Smith og Anna Agnete Plum. En datter var gift med genealogen, kaptajn Lengnick. Th. Hauch Fausbøll: *Slægthaandbogen*, 1900, s. 826ff.
279. F.E. Hundrup: *Stamtavle over Lauritz Foss's descendenter*, Kbh. 1871, s. 5-11. Hauch-Fausbøll og Hiort-Lorenzen: *Patriciske Slægter*, bd. 2, Kbh. 1911, s. 138ff.
280. Efterslægten efter Lauritz Foss' søn Vilhelm Daniel Chr. Foss (1823-1862), landinspektør i Viborg, der f.eks. var far til industrimagtaten Alexander Foss (1858-1925). Klaus Steen og Ebbe Kornerup: *Kornerupslægten 1644-1982*, s. 146-159.
281. Efterslægten efter brødrene: lotteridirektør Christian Magdalus Cold (1820-1900) og højesteretsassessor Carl Albrecht Cold (1824-1876), der var gift med søstrene Margrethe Vilhelmine og Appolonia Foss, døtre af Lauritz Foss. Nils Malmroos er et oldebarn af den første og Ulrik Cold et oldebarn af den anden af de nævnte brødre Cold. Jørgen Cold: *Nogle oplysninger om slægten Cold*, 1930.
282. Efterslægten efter sognepræst i Nysted Carl Emil Anton Christiani (1817-1901), hvis hustru Anna Jacobine også var en datter af Lauritz Foss. Deres sønnesøn var medstifteren af Christiani & Nielsen, ingeniør Fritz Rudolf Christiani (1877-1960). Th. Hauch-Fausbøll: *Slægthaandbogen*, 1900, s. 99-101.
283. Efterslægten efter departementschef Jacob Marius E. C. Gad (1827-1902), hvis hustru Emilie Agnethe ligeledes var en datter af Lauritz Foss. *Kornerupslægten* (se note 280), s. 108-110.
284. Han var søn af komponisten Siegfried Victor Langgaard (1852-1914), hvis hustru Emma Foss var en sønnedatter af Lauritz Foss.
285. Efterslægten efter Christian Frederik Petri (1796-1888), sognepræst, sidst i Karlslunde-Karlstrup, hvis hustru Anna Claudine Christiane Mau var en datterdatters datter af Claus Plums ældste søn, regimentskriver Bolle Frederik Plum (1704-1765).
286. Søstrene Charlotte Helene (1778-1863) og Agnete Plum (1780-1855), sønnedøtre af Claus Plums næstældste søn Daniel Plum (1707-1784), sognepræst i Baarse-Beldringe, var gift med henholdsvis instrumentmager Jørgen Svendsen i Slagelse (1776-1865, en sønnesøns søn er Torben A. Svendsen) og sognepræst i Skovlænge-Gurreby Andreas Brünniche (1771-1842).
287. Efterslægten efter kobberstikker Jørgen Sonne (1771-1833), hvis hustru Else Cathrine Zimmer var en datterdatters datter af Claus Plum. Deres børn var bl.a. kobberstikeren Carl Edvard Sonne (1804-1878), maleren Jørgen Valentin Sonne (1801-1890) samt billedhuggeren H.V. Bissens hustru (DBL, bd. XXII, s. 281ff.).
288. Efterslægten efter kgl. jagtberider Frederik Christian Bruhn (1744-1796), hvis hustru Anna Elisabeth Plum var en sønnedatter af Claus Plum. Også hans søn Adam Henrik Bruhn (1783-1855) og dennes søn igen Rudolph William Bruhn (1813-1865) var kongelige beridere. Sidstnævntes søster Nina (1809-1905) var mormor til komponisten Hakon Børresen. Kontreadmiral C.F. Scheller (DBL, bd. XXI, s. 103f) var en dattersøn af generalløjtnant Ernst Poul Bruhn (1787-1868), F.C. Brühns yngste søn. Sten-

- Orla Bruhn: *Kgl. Overparforfejger Heinrich Bruhns efterkommere*, 1933, s. 10-13.
289. Efterslægten efter by- og rådstueskriver i Helsingør, justitsråd Janus Andreas Garde (1792-1874), hvis hustru Cathrine Kirstine Qvistgaard var en datterdatter af Claus Plums søn, krigsråd og godsejer Claus Plum (1716-1803) til Tiselholt og Nørager. Deres søn var kontreadmiral Garde.
290. Efterslægten efter entreprenør, etatsråd Niels C. Monberg (1866-1930), hvis hustru Antonia Sølling var en sønnesøns datterdatter af ovennævnte (note 289) krigsråd Claus Plum.
291. Efterslægten efter Ebbe Bring (1733-1804), sognepræst ved Malmø S. Petri, hvis hustru var en datterdatters datter af Karen Wichmann, gift Bagger. Se iøvrigt *Herdaminne* (note 262).
292. Efterslægten efter Johan Frederik Rieper (1805-1866), postmester i Hillerød, hvis hustru Helene Margrethe Vedel var en datter af Marie C. Plum, gift Vedel. Ernst Peter Vedel: *Slægtsbog, 16 led af Anders Sørensen Vedel og Mette Hansdatter Laugesen*, u. år, s. 74-77.
293. Efterslægten efter læge i Roskilde Theodor Alexander Schiøtz (1846-1918), hvis hustru Helene Marie Rieper var en datter af ovennævnte (note 292) Johan Fr. Rieper. En sønnesøn af dem var sangeren, professor Axel Hauch Schiøtz. Tak til genealogen, læge Andreas Bech, der har meddelt mig oplysninger om denne gren af slægten.
294. Efterslægten efter Julianus Hastrup (1780-1863), ejer af Hjortholm på Langeland, hvis hustru Anna Cecilie Høffding var en datter af Søster Clausine Brandt, gift Høffding.
295. To døtre af ovennævnte ægtepar. Jensine Cecilie (1814-1874) og Lucie Marie Hastrup (1826-1868) var gift med henholdsvis kancelliråd, overinspektør ved Københavns Fattigvæsen Severin Adrian Bojesen (1802-1881) og sognepræst i Vedersø Johan Frederik Plesner (1815-1892), og en sønndatter Anna Cecilie Adelheid Hastrup (1860-1919) var gift med godsejer Carl Frederik Sigismund Louis greve Schulin (1855-1904). Magnus Bojesen: *Slægttavle over Slægten Bojesen*, 1911, s. 40-50. T. Plesner: *Skien-slegterne Plesner, Myhre, Stub, Ibsen og Munk*, 1917, s. 10-11. DAA 1929, s. 274-76 vedr. Schulin.
296. Efterslægten efter landshøvding på Island, senere overpræsident i København, indenrigsminister Søren Hilmar Steindor Finsen (1824-1886), hvis hustru Olufa Bojesen var en datter af ovennævnte (note 295) Severin Adrian Bojesen Erling Finsen: *Slægtsbog for familien Finsen*, Kbh. 1965, s. 24-52.
297. Sophus Elvius og V.A. Gulbrandsen: *Nyholm, en legatstamtafle*, 1893, s. 35-45.
298. Efterslægten efter Eilert Christian Marcher (1794-1871), forpagter på Trudsholm og Søgård, hvis hustru Charlotte Cecilie Nyholm var en datter af Anna Brandt og Lars Chr. Nyholm.
299. Efterslægten efter brødrene Peder Abraham Kruuse (1790-1869), læge på Bregtved, og Hans Ivar Kruuse (1792-1857), forpagter på Ny Lellingegård ved Køge, hvis hustruer Else Birgitte og Cathrine Sophie Vilhelmine var søstre og døtre af Anna Brandt og Lars Chr. Nyholm.
300. Han er en søn af Peder Abraham Kruuse (1870-1940), købmand i Odense, en sønnesøn af ovennævnte (note 299) P. A. Kruuse, og hustru Cornelia Christensen (1869-1962), som er et tipoldebarn (sønnesøns datterdatter) af amtsforvalter Frederik Christian Brammer og Anna Plum fra linie 24. Jens Kruuses farmor var Charlotte Amalie Hasselbalch (1842-1923), g. m. landinspektør Mandrup Peder Kruuse. Hun var en datter af den i note 59 omtalte Severin Lange Hasselbalch fra linie 1. Jens Kruuse stammer således tre gange fra Troels Winther gennem tre forskellige linier.
301. Efterslægten efter købmand i Kolding Jacob Frederik Oxholm (1816-1866), hvis hustru Dorothea Kirstine Koch var en datter af Karen Basse Brandt, gift Koch.
302. *Familien Koefoed* (se note 57), afd. A, s. 153-158. En del af efterslægten findes behandlet i Inge Koefoed Hansen: *Lauegaardsfamilien og den deri indgiftede slægt*, 7. udg. 1982, s. 109-127.
303. Frederik Plum var gift med Marie Sophie Munk og havde to sønner, der fik begge navne: proprietær Søren Munk Plum (1794-1875) og sognepræst, sidst i Tårnby Niels Munk Plum (1803-1865). Sidstnævnte havde 13 børn og en omfattende efterslægt, hvor mange hed Munk Plum. Hans søn Frederik Plum (1835-1905), købmand i Assens, var gift med Emma de Bretteville, hvorfor en del af hans efterkommere hedder Bretteville Plum.
304. Efterslægten efter købmandsbrødrene Søren Wedege Bruun (1794-1826) og Hans Brøchner Bruun (1793-1863) i Assens, der var gift med to døtre af biskop Frederik Plum. Sofus Elvius og H.R. Hiort-Lorenzen: *Danske patriciske Slægter*, bd. 1, 1891, s. 45-48.
305. Efterslægten efter litteraturhistorikeren Carl Frederik Vilhelm Mathildus Rosenberg (1829-1885), hvis hustru Ane Louise Plum var en sønndatter af apoteker i Vordingborg Anton Christoffer Rohn Plum (1754-1802), bror til biskop Frederik Plum. En datter var Soffy Walleen, født Sophie Christine Elisabeth Rosenberg, og en sønnesøns søn er skuespilleren William Rosen-

- berg, Th. Hauch Fausbøll: *Slægthaandbogen*, 1900, s. 877f.
306. Svend Jacobsen & Hans-Ole Mørk: *10 generationer med rod i marsken*, bd.I-III, 1996.
307. Bygger dels på erfaringerne fra det videre arbejde med efterslægten og på stikprøver fra udvalgte grene. De tidsperioder, der dækkes af de enkelte slægtled, ses i tabel 1 i 1. del af artiklen, P.T. 2007:1, s. 19.
308. Medtaget da det i mange linier ser ud som om, der sker en opblussen af slægten i disse slægtled med mange store, livskraftige børneflokk.

Svend Jacobsen, f. 1942, cand. scient. 1965, ansat som adjunkt, senere lektor (matematik) ved Rysensteen Gymnasium fra 1966, administrativ/ledende inspektør fra 1987, pensioneret 2002. Har tidligere skrevet artikler til *Personalhistorisk Tidsskrift* (i 1972, 1981 og 1985) om sønderjyske slægter. Udgav i 1996 sammen med Hans-Ole Mørk *10 generationer med rod i marsken. Efterslægtstavle for herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns sogn*. I forbindelse med nærværende artikel vil jeg gerne takke mine slægtsforskervenner Finn Grandt-Nielsen, Carl Langholz, Adam Lindgreen, Jacob Löwe og Hans-Ole Mørk for mange gode og inspirerende samtaler og diskussioner, samt Hans Worsøe og Michael Dupont for gode dialoger omkring det endelige manuskript.

Endelig vil jeg gerne sige tak til de mange forskere, som jeg siden offentliggørelsen af 1. del af artiklen har kommunikeret med, og som har bidraget væsentligt til det videre kendskab til Troels Winthers kolossale efterslægt.

Adresse: Nyelandsvej 16, 3., tv., 2000 Frederiksberg. E-mail: sv-jacobsen@webspeed.dk

Enhver henvendelse med spørgsmål eller kommentarer til denne artikel er meget velkommen.

Kancellipræsident Kaas' tur til kejser Napoleon i 1811

Af Karl Peder Pedersen

Da nyheden om fødslen af en fransk tronarving i slutningen af marts 1811 nåede København, var Frederik 6. ikke et øjeblik i tvivl om, at han skulle sende en særlig ambassadør af sted til Paris for at ønske Napoleon og Marie Louise tillykke. Overraskende nok blev det ikke udenrigsministeren, men derimod Danske Kancellis chef, Frederik Julius Kaas, der blev sendt af sted, behørigt ledsaget af generalstabsofficeren Mathias Reinhold von Jessen. På udturen og under opholdet i Paris sendte Kaas en række breve hjem til hustruen, Kirsten Kaas, og her berettes om stort og småt, lige fra Napoleons altovervindende elskværdighed til pariserprisernes ufor-skammede højder.

I 1810 giftede den efterhånden 40 år gamle Napoleon sig med den purunge østrigske prinsesse Marie Louise, og i november samme år forlød det officielt fra Paris, at fyrstinden var gravid. Efter en meget vanskelig fødsel nedkom kejserinden den 20. marts 1811 med et sundt og frisk drengbarn, der straks efter fødslen døbttes Napoleon François Joseph Charles og udstyredes med titlen kongen af Rom. Fødslen af en tronarving var naturligvis en stor begivenhed, som syntes at sikre kejserdynastiet langt ud i fremtiden. Det var ikke mindst dette, den tyske historiker Karl Ploetz havde i tankerne, da han i sit berømte historiske opslagsværk ud for marts 1811 skrev: »Napoleon I auf dem Gipfel seiner Macht« («Napoleon I på sin magts højeste tinde».)¹

Nyheden om den nye franske tronarving spredtes med lynets hast rundt i Europa, og en strøm af gratulanter begyndte at drage mod Paris for at ønske kejserparret tillykke. Siden englændernes bombardement af København i september 1807 havde Frederik 6. været Frankrigs allierede, og derfor var det naturligvis helt oplagt for ham at sende en højtstående dansk repræsentant af sted til Paris. Mærkeligt nok blev det ikke den nye udenrigsminister Niels Rosenkrantz, som kongen valgte til hvervet, men derimod Frederik Julius Kaas, der siden 1804 havde været kan-

Frederik Julius Kaas (1757-1827). På billedet ses Kaas i den kancellipræsidentuniform, han anskaffede under pariserbesøget i 1811, og da han tillige bærer Elefantordenens blå bånd og ordensstjerne, må det være malet efter 1815. Billedet hænger i dag på Herlufholm, som Kaas i 1805 blev forstander for. Maleren kendes ikke. Gengivet med venlig tilladelse fra Herlufholm Kostskole.

cellipræsident, dvs. chef for Danske Kancelli. Hvor meget Kaas selv havde presset på for at komme af sted til Paris og opleve en by og en hersker, han aldrig før havde mødt, er ikke til at vide, men meget tyder på, at udnævnelsen glædede ham meget. At han senere skulle blive meget irriteret over ikke at kunne slippe væk fra Napoleon og Paris så hurtigt, som han havde håbet på, er her en anden sag.²

Kancellipræsidenten og den røde fjer

På en af de første dage i april 1811 afrejste Kaas fra København ledsaget af generalstabsadjudanten Mathias Reinhold von Jessen. Den godt 50-årige Frederik Julius Kaas (1758-1827) tilhørte en af landets ældgamle adelsslægter, og han kunne – siddende i sin karet på vej væk fra Hovedstaden – se tilbage på en lang og glørværdig embedsmandskarriere, som havde ført ham til tops i den enevældige stat. Den var begyndt i Norge, og det var også heroppe, han havde mødt den kvinde, som han i 1786 havde giftet sig med. Det drejede sig om den jævnaldrende enke Kirsten Nilson (1757-1827), der bragte tre døtre og en søn med ind i ægteskabet.³ Selv opnåede parret kun at få et enkelt barn sammen: datteren Frederikke (1787-1874), der i 1804 giftede sig med baron Løvenskiold til Løvenborg. I 1804 var Kaas blevet kaldt til København og gjort til chef for Danske Kancelli, og det var denne stilling som kancellipræsident, han flere gange gjorde grin med i sine breve. Efter at være vendt hjem fra Paris i sommeren 1811 fortsatte han som Kancelliets ubestridte leder – fra 1813 med titel af justitsminister – frem til den 11. januar 1827, hvor han og hans »kære Kirsten« begge døde med få timers mellemrum.

For at give sendelsen til Napoleon den rette vægt og værdighed måtte den ekstraordinære ambassadør naturligvis ledsages af en præsentabel og rimelig højtrangerende adjutant og sekretær, og til den post udnævntes Mathias Reinhold von Jessen (1780-1853).

Von Jessen var en slesvigsk herredsfogedsøn, der i 1808 havde afbrudt sine jurastudier for at blive officer ved Generalstaben, hvorfra han et par år senere forflyttedes over i Frederik 6.'s generaladjutantstab. Dermed kom han til at tilhøre den lille magtelite af officerer, der populært kaldtes de røde fjer efter farven på de fjer, de kongelige adjudanter altid har båret i deres hatte. Efter turen til Paris fungerede Jessen som adjutant endnu et par år, men derpå kom han i 1813 til Hjørring som amtmand, og allerede året efter flyttede han til Maribo, hvor han regerede som stiftamtmand over Lolland og Falster helt frem til 1850. Jessen havde, som før nævnt, studeret jura, uden dog at tage nogen afsluttende eksamen, og han var således den sidste ikke-jurist, der fik et amtmansembede under enevælden. Mon ikke det positive indtryk, Kaas havde fået af ham på Pariserturen, spillede en ganske væsentlig rolle for hans senere karriereforløb?

Under hele turen sendte Kaas breve hjem til hustruen i Amaliegade i København, og de har lykkeligvis overlevet tidens tand på Løvenborg, hvorfra de senere blev afleveret til Rigsarkivet og inkorporeret i Frederik Julius Kaas' privatarkiv.⁴ Det er disse 12 breve, der her udgives i deres

fulde længde.⁵ Brevene er private og fulde af stort og småt mellem hinanden. Ordene falder ligefremme og ærlige, er ofte humoristiske og præget af en umiskendelig norsk sprogtone. Hør f.eks. Kaas' første indtryk af den franske hovedstad: »Besynderligt nok, man kommer til Paris med store forventning og uhyre forestillinger om denne Bye, og alt hvad som deri vil fremstille Sig for øyet, og min første fornemmelse ved at passere byporten og rykke frem i Gaderne var: Min Gud, er det Paris! Smalle, skidne Gader, uhyre høye, mørke Huuse!« (Brev af 18. april 1811).

Kaas og Napoleon

Kaas' breve til hustruen rummer ikke noget politisk stof, men har flere fine karakteristikkere af Napoleon, der modtog ham overordentligt venligt, samt af den unge, sarte kejserinde. I 1811 var Napoleon Europas mægtigste mand og en imponerende personlighed, og derfor kunne et møde med ham godt gøre en repræsentant for et lille land hunderød. Kaas brugte da også den første tid i Paris på at indøve den lykønsknings-tale, han skulle holde. I brevet den 22. april 1811 betror han hustruen: »Jeg længes meeget efter at see Keyseren, men frygter tillige for min første audiens, thi hvem kan træde frem for en Mand, som har opnaaet en saa høj grad af Storhed som han, uden at føle Sin egen Ringhed (...) Gid jeg kun ikke maae gaae fra min præken, jeg kan den ret godt og repeterer den hver Tiime, men naar øyeblikket kommer taber man saa let contenance og hukommelse«.

Heldigvis for den meget spændte Kaas kom der ikke til at gå mange dage, inden kejseren kunne tage imod ham. Det skete torsdag den 25. april 1811, hvor han og Jessen kom i audiens, og hvor Kaas kom meget fint fra sin tale. Det fremgik bl.a. af, at Napoleon ikke afbrød ham under fremsigelsen, som han ellers ofte havde for vane at gøre, hvis folk talte for længe eller for tøvende. Også efterfølgende var kejseren meget nådig over for den danske gratulant, hvilket bl.a. kom til udtryk derved, at han gav ham særlige audiensprivilegier. Således fortæller Kaas i brevet den 29. april 1811, at »Jeg maae nu 4re gange om ugen i det mindste opvarte Keyseren om Morgenen; een gang om aftenen, nemlig Torsdag efter Comedien og Søndag følge ham til Kirken, det er en fandens Plage især for din dovne Fritz, og da man har en stærk miil at kiøre til St. Cloud; men hvad gjør man ikke for Æren!«. Sikkert ganske ærlige, men også lidt kokette bemærkninger. Kaas var tilsyneladende ikke bekymret for, at hans breve kunne blive opsnappet og læst af det franske politiske efterretningsvæsen. Hvis det var kommet Napoleon for øre, at den danske udsending opfattede audienserne som »en fandens plage«, kan det godt være, at den kejserlige tone havde fået en anden lyd!

Kaas blev således meget venligt modtaget af den franske kejser, og det kom endda så vidt, at Napoleon begyndte at drille ham. I et af sine sidste breve fortæller Kaas, at den ellers næsten aldrig smilende Napoleon »ved Couren dagen efter døbe acten *spøgte med mig*, idet han kaldte mig en vantroende, og spurgte hvorledes jeg som lutheraner kunde bivaane en Ceremonie i en Catholsk Kirke; men – lagde han til – I herrer Lutheranere ere ikke meeget orthodoxe!«. Mon ikke det, kejseren her tænkte på, var Kaas' »forbrug« af elskerinder, som var velkendt i samtiden, og som han også selv forholdt sig humoristisk til i et af brevene til sin »gode Kirsten« (Brev af 14. juni 1811).

Priserne i Paris

En af de første ting, Kaas og Jessen bemærkede på deres vej mod Paris, var, at priserne steg og steg. Allerede ude på landet registrerede de, at det var »Uforskammet dyrt«, og det i en sådan »grad, at det overgaaer alle begreber derom (...) til beviis derpaa kan jeg anføre dig, at jeg maatte paa een af de sidste poster⁶ før Paris betale 5 Louisd'or for 2de Kopper boullion, 4re stykker Karbonade og 50 asparges« (Brev af 18. april 1811).

Endnu værre blev det i den franske hovedstad, hvor Kaas gerne ville foretage en række indkøb, ikke mindst for at imødekomme hustruens og døtrenes ønsker. Det var naturligvis en stor streg i regningen, at priserne var så høje, at han slet ikke havde råd til at købe de mange dragter og stoffer med hjem, som han gerne ville. En kvindelig parisisk bekendt rådede ham derfor til at nøjes med at købe modeller, således at familiens kvinder kunne lade tøjet sy hos deres egne – billigere – københavnske skræddere. For sit eget vedkommende mente Kaas sig dog tvunget til at anskaffe en ny uniform, selv om den var meget dyr; til gengæld udskød han indkøbet af en ny tjenerlivré, til han på hjemrejsen kom til Hamborg.

I 1811 havde Frankrig været i krig med England i knap ti år, og derfor kan man godt følge Kaas, når han overraskedes over, »at intet hører til den gode Tone, uden hvad som er af engelsk form« (Brev af 22. april 1811). På trods af krig og fastlandsspærring formåede engelsk mode åbenbart at gøre sig suverænt gældende i den franske hovedstad!

Evighedernes Paris

Som tidligere nævnt blev den franske kejserprins døbt samme aften, han var født, men derudover blev det besluttet at markere den lykkelige forløsning ved en række fester, hvor en stor festgudstjeneste i Notre-Dame i begyndelsen af juni 1811 spillede en central rolle. At forlade Paris, før

disse festligheder var forbi, ville ikke blot være yderst uhøfligt, men også ganske umuligt, da ingen af gæsterne jo kunne rejse uden at have været i afskedsaudiens. Og hvad dette angik, ønskede Napoleon ikke at modtage en eneste, før efter alle festarrangementer var afsluttede. Det var en fæl streg i regningen for den altid utålmodige Kaas, og bl.a. i brevet til hustruen af 14. juni 1811 klagede han sin nød i høje toner: »Min gode Kirsten! Jeg er endnu her, og det som værre er, Jeg er her uden at kunde med nogen rimelighed bestemme Tiiden for min afreyse (...) Din kiære Ægtefælle befinder Sig saaledes ganske uventet i et Stats fangenskab, som vel er saa behageligt som noget Fangenskab kan være, thi alle Paris' Glæder og Nydelser i tusinde Tal staaer ham aaben, men dog kiædelig, thi Du veed, at ald Tvang kiæder Din kiære Mand! Ja, gode Kone, jeg kiæder mig skrækkeligt, og det kommer vel fornemmelig deraf, at jeg er uden ald beskæftigelse, og har, som alle Nordboere, hedt hiemme syge«.

Der skulle endnu gå uger, før Kaas og Jessen kunne blive modtaget af Napoleon for at sige pænt farvel og tak og samtidig modtage kostbare erindringsgaver. Først den 30. juni 1811 kunne de to herrer stige til vogns og vinke farvel til Paris. Med sig havde de mange oplevelser og gode minder ikke mindst om Napoleon. Kaas havde også benyttet sig af den lange tid til at lære det franske samfund at kende, og da han efter 1814 skulle i gang med at modernisere og tilpasse den danske forvaltning efter tabet af Norge, var disse franske erfaringer noget, han tit trak på. Han var også en af de rådgivere, der længst anbefalede Frederik 6. at stå fast på alliancen med Napoleon.

Afskrift

Altona søndag den 7de April 1811

Jeg haaber, at Du har faaet det Brev, som jeg tilskrev Dig onsdag morgen fra Nyeborg efter en temmelig lykkelig, men stormende, overfart fra Korsøer.

Rejsen derfra til Odense gik ogsaa ret hældig, men da jeg kom 20 Skridt fra Post Gaarden, gik een af Stiverne til bag Fiederen midt over, fordi Postillonerne stedse⁷ finde behag i at krybe, hvor Weyen er blød og liige, men derimod sætte en ære i at jage paa Steenbroen, der ligner meere Weyen ad helvede *til* end ad Fyhns berømte Hoved Stad. Dette uhæld forarsagede os et Ophold af 3 Tiimer, hvorunder Vi aflagde et Besøg hos Prints Christian af Hessen,⁸ og amuserede os med en snak-som Vert, Apoteker & reputeret Barberer af Profession.

Endelig kom Forløsnings Tiimen. Kl. 5 om onsdag Eftermiddag da vi

med raske legemer, friskt mod og frit hoved – forsaavidt det ikke var fyldt med viin og Brændevin – tiltraadte den tornefulde Wey ad Vissenbjerg Gyde. Dog de glade udsigter *og* vort Mod forsvandt snart, og vore tomme hoveder bleve opfyldte med mørke forestillinger og sørgelige betragtninger. ½ miil fra Odense holdt Postillonerne, *og* erklærede, at de ikke kiørte et Skridt viidere frem, da kulde betoeg dem Kræfterne, og et Sne fog, som mørknede horizonten saaledes, at man ikke kunde see 10 Skridt fra Sig ved at kiøre frem mod den frygtelige Gyde. Men en ambassadeur i det eene Hjørne af Vognen og et medlem af General Staben i det andet fattede Sig snart, *og* med drabelig Miine og frygtelig Stemme erklærede Vi, at *ville* skyde den første Postillon for Panden, som taelte et ord om retraite! Det lød af fuld hals: Vorwärtz og vorwärtz gik det. Men ikke stort bædre end Krebsens gang, thi Vi tilbragte saa omtrent 12 Tiimer paa Weyen til Snoghøj; dog med den taalmodighed, som sømmer sig en President og ambassadeur!

Weyen gik viidere efter 2de Nætters vaagen, ½ miil fra Colding gik atter een af de Stivere, som støtte Leideren, midt over, og besynderlig nok altid paa Presidentens Siide – *et* bevis for at han maae veye meere end General Staben! Atter Ophold, atter en Nats Roe og hviile tabt, thi jeg maatte og vilde være i Altona løverdag morgen for at udføre mine Commissioner, da man om Søndagen blot beskæftiger Sig med Kirkegang og kort Spil og promenade.

Til Slesvig kom jeg efter den 3de Nats vaagen og Kiørsel om fredag Morgen kl. 8; var hos Landgreven,⁹ og gik derfra viidere frem uden mindste mærkværdige Begivenheder, indtil jeg løverdag Morgen kl. 6 – ½ miil fra Elmshorn – laae væltet med Vognen i et stort Vand Pass, og det som værre var: Presidenten faldt med ald sin Presidensialske Vægt paa den lille, magre adjudant, som skreeg: Ack og Vee, uden at jeg kunde rædde ham eller mig, thi vi vare indesperrede og indlaasede til begge dørene. Dog denne sørgelige Catastrophe endtes med nogle ack und vee, med en dygtig Latter og med endeel brøstfældigheder paa min Vogn.

Kl. 12 løverdag Middag vare vi heel og holden i Altona, *hvor* vi bleve modtagen af Blücher¹⁰ og Christian Reventlow,¹¹ som hilser Dig – efter 4re nætters vaagen og iidelig tumlen paa Lande Weyen. Jeg har faaet en skøn Vogn for meeget billig Priis, takket være den gode Grev Reventlow, som denne Vogn koster fleere Eder end mig Rigsdaler. Jeg kunde reise i dag Søndag, naar blot Hans Majestet havde *haft en* bædre Staldmestere og Stald Betientere, men Man har givet Jessen en Vogn, som neppe duer at kiøre med til Frideriksberg end siige til Paris.¹² Dog i morgen gaar Reysen atter for Sig over Bryssel.

I dag har jeg gjort min Visite hos Printzen af Eckmühl,¹³ der behager mig ret meeget. Jeg er frisk og munter, end skjøndt jeg her finder en Seng 1½ alen for kort, og sover næsten mindre end paa Reisen. Jeg er for det meeste hos Blücher, een charmant Karl.

Lad Lindholm¹⁴ læse mit Brev.

Det beste jeg kan siige Dig, gode Kone, er at jeg er meeget vel, og gaaer glædelig min Reise i Møde. Vent ikke mange Breve, thi Portoen koster bandsat.

Din Fritz

*Jeg faaber at du får faaet et
Brev som jeg skrever dig onsdag morgne
fra Wyeborg, efter en saarelig lykkelig
men stormende omrejse fra Fosjøer,
derfor skreves hi Brevet' gik ogsaa ret
faldt, men da jeg kom 20 Meil fra
gad gaenbe, gik nu af Minnen hi*

Frederik Kaas havde en karakterfuld og let læselig håndskrift. Det er tydeligt, at han var vant til at skrive, og at han vidste, at hans breve og tekster skulle kunne læses uden problemer. Enkelte gange slår norsk talemåde igennem, hvilket ikke er så mærkeligt i betragtning af, at han, før karrieren i København, havde arbejdet i Norge i årtier.

Paris den 18de April 1811

Endelig ankom jeg i gaar Middag til Paris, til denne berømte Stad, efter en meeget fatal og besværlig Reise igiennem Westphalen over Brüssel. Vejene vare næsten bundløse. Jeg har tilbragt netop 12 dage og 9 nætter paa denne tour, havt mange smaae ubehageligheder, snart med at vælte, snart med at brække Vognen, snart med at snydes af uforskammede Værtshuusholdere og Postillonner, men derved stedse været ret munter og frisk. Jeg kan med Sandhed siige, at jeg ikke har kiendt en eeneste Svaghed.

Besnyderligt nok, man kommer til Paris med store forventning og

uhyre forestillinger om denne Bye, og alt hvad som deri vil fremstille Sig for øyet, og min første fornemmelse ved at passere *byporten* og rykke frem i Gaderne var: Min Gud, er det Paris! Smalle, skidne Gader, uhyre høye, mørke Huuse!

Jeg har faaet mig et ret smuk Logie, kaldet Hotel des Princes i Gaden Richelieu – vel til Gaarden, men ogsaa med den agreement, at jeg gaaer liige fra mit Seng Kammer ud i en nydelig lille Hauge, hvor alt er som hos os i Juni Maaned. I øvrigt finder jeg ikke *klimaforskiellen* meget betydelig. 20 miile fra Paris havde jeg endnu Snee, Træerne begyndte at grønnes, Engen ligesaa og asparges spiises, det er ogsaa alt. Uforskammet dyrt er det saamæn ogsaa i den grad, at det overgaaer alle begreber derom. En Louisd'or¹⁵ forslaaer næsten ikke meere her end een af vore daarlige Banco Sædler; til beviis derpaa kan jeg anføre dig, at jeg maatte paa een af de sidste poster¹⁶ før Paris betale 5 Louisd'or for 2de Kopper boullion, 4re stykker Karbonade og 50 asparges. Døm nu selv derfra til resten! Een Kiøle til Gala [koster] hen ved 4000de af Vore penge, et par Støvler kan Du regne omtrent for 80 a 90 af Vore penge og et par Skoe 16 a 18 rd. Spørg nu Dig Selv og Frue Bülow, om jeg skal medbringe mange par, et par silke Dame Skoe kan giærne komme til at koste 20 a 22 rd. parret.

Meere har jeg ikke at siige Dig. Om Hæders Damer fortiene min opmærksomhed kan jeg endnu ikke bedømme, da jeg i de 24 Tiimer, jeg har tilbragt i Paris, har ikkun seet et smukt ansigt, end ikke ved at passeere i Gaar Palais Royal. Blicher det ikke bædre, kan Du være meeget roelig for min dyd! Men hvem vilde ogsaa tillade Sig at tvivle om en Presidents dyd? Jeg beraaber mig paa Møsting,¹⁷ hils ham og Kone og Schrødersee,¹⁸ som jeg haaber er bædre, og snart melder mig noget nyt fra *Kiøbenhavn*. General Consul Clasen¹⁹ hilser Dig og Classens, som Du meget maa hilse fra mig, ligesaa Lindholm, Børnene og alle, som mindes mig. Gud være med Dig min Gode Kirsten.

Kaas

Paris den 22de April 1811

Nu er jeg her siiden onsdagen den 17de, og er endnu ikke præsenteret for den udenlandske Minister eller tilsagt til audiens hos Keyseren.²⁰ Til mit uhæld blev den udenlandske minister afskeediget samme dag, som jeg kom til Paris, og om løverdagen reiste Keyseren med Sin gemalinde og Barnet til St. Cloud for at nyde den dejlige foraaers Luft, som her indgyder nyt liv i alt. Du troer ikke, hvor skiønt alting fremstiller Sig; man

vandrer og aander mellem de skønneste blomster og det nye udspringende Løv! Tuilleriernes skønne Hauge og Boulevarderne ere i sær behagelige. I øvrigt gjorde jeg mig et langt større begreb om Paris. Jeg har forefundet Grev Grüne²¹ her, hvilket er mig særdeles kiært.

Med min Garderobe er jeg nu færdig. Det bliver den vigtigste dependance²² af Reisen, men ogsaa en særdeles vigtig. Jeg troer ikke, jeg har den under 4000 holstenske penge; man kan ikke bruge noget af Sit eget, ikke eengang Linnen og Hals Klude. Det er uden for alle forestillinger til hvilken grad af luxus det er kommen, og det som maae frappe meget det er, at intet hører til den gode Tone, uden hvad som er af Engelsk form.

Jeg længes meeget efter at see Keyseren, men frygter tillige for min første audiens, thi hvem kan træde frem for en Mand, som har opnaaet en saa høj grad af Storhed som han, uden at føle Sin egen Ringhed og derved een embarrassé.²³ Gid jeg kun ikke maae gaae fra min præken, jeg kan den ret godt og repeterer den hver Tiime, men naar øyeblikket kommer taber man saa let contenance²⁴ og hukommelse.

Mit Ophold i Paris vil nok endnu vare 3 uger, og glad skal jeg være, naar jeg igien betræder Fædrene jord og seer Dig og mine Venner i Kiøbenhavn. Imidlertid vil jeg altid bevare en levende Erindring af denne Reise.

Comedierne besøge jeg hver aften; man spiller skønt, men plager mig med ald for meegen Musik. Når jeg har havt min audiens hører den glæde op og ombyttes med kiædelige Soupeer og assembleer. Jeg er ellers usædvanlig frisk. De pariser Skønheder, som jeg endnu har seet, frapperer mig ikke saa meeget, som jeg havde ventet, formodentlig formedelst den store grad af letsindighed, som hersker hos dem. Politiet holder ellers et strængt opsyn med dem.

Den have, jeg har liige *udenfor* mine vinduer, og hvortil jeg gaar ud fra et Cabinet ved Seng Kammeret, udgiør min største glæde om Morgen.

Waltersdorff²⁵ viiser Sig i alt som min sande Ven, og Vi ere ret lykkelige ved hinanden. Her ere adskillige danske, blandt andet West,²⁶ som logerer hos Waltersdorff. Den unge Waltersdorff har meeget forandret sig, og er blevet et charmant ungt menneske.²⁷ [Sætning ulæselig pga. afrevet hjørne]. Maae jeg sende min gode Kirsten de bedste ønsker for Dig og dit [hjørne afrevet], og alle mine Venner.

Paris den 29de April 1811

Den for mig saa saare mærkelige Dag, da jeg første gang traadte frem for Keyseren, er da forbi. Førrige Torsdag den 25. havde jeg min audiens om Morgenen kl. 9. Min Tale gik ret godt, og Keyseren afbrød den ikke, som ellers ofte hænder, formodentlig naar han mærker, at man er forlegen. Han var overmaade blid og meeget Galant; jeg kan ikke andet end være yderst tilfreds med denne audiens. At jeg var noget forlegen og angst, da døren blev aabnet, og jeg skulle træde ind, det kan Du let forestille mig. Min Stemme var og i begyndelsen noget svag, men det tabte Sig, og da Keyseren begyndte at tale, forsvandt ald forlegenhed. Vor samtale vedvarede et got qvarteer, og han kiændte næsten min egen heele ubetydelige historie. Man bliver meeget let indtaget for ham, og da Du veed, hvor let jeg henrives af et behageligt Indtryk, saa kan Du ogsaa siige Dig selv, at jeg forloed ham meeget tilfreds med ham og med mig Selv.

Dagen efter loed Keyseren mig siige ved Over Kammerherren, at det var mig tilladt dagligt om Morgenen kl. 9 at indfinde mig hos ham, og ligesaa om aftenen kl. 11, før han lægger Sig. Det er en favaur, som tilstaaes enkelte ved hans Hof og af hans Ministre og Generaler, og som giver anledning til at tale med Keyseren, naar man vil. Jeg maae nu 4re gange om ugen i det mindste opvarte Keyseren om Morgenen; een gang om aftenen, nemlig Torsdag efter Comedien og Søndag følge ham til Kirken, det er en fandens Plage især for din dovne Fritz, og da man har en stærk miil at kiøre til St. Cloud; men hvad gjør man ikke for Æren!

Jeg fulgte i Gaar Keyseren til Kirken, og var derefter tilstæde ved den Cour, som han gav de indenlandske *gæster*, fik da ogsaa min Hilsen og Compliment. Det var et interessant Syn, Keyseren var overmåde bliid og behagelig i Sit Væsen og Tale.

Paa tilbagerejsen kan jeg endnu ikke tænke, før Keyserens store Fête den 9de Junii er forbi; een lang Tiid, gode Kirsten! Raadede jeg for mig Selv, saa iilede jeg snart tilbage til mit Gode hjem, thi Levemaaden her paa Stedet convenerer²⁸ mig aldeeles ikke, og af Paris og dens forlystelser bliver man i min alder snart kied. Jeg faaer heller ikke tiid til at leve for andet end at giøre Cour, visiter og bivaane store Dineer og aften Selskaber – før kl. 1 kommer man ikke til Sengs. Kl. 5 a 5½ maae jeg i det seneste op igien for at blive klædt i gala og kiøre til St. Cloud, hvor man skal være i det seneste 8³/₄; men jeg er Gud ske Lov ret vel, og har ikke eengang havt den Diarrhé, som plager enhver fremmet ved Sin ankomst.

I Gaar besøgte jeg Miss Talma,²⁹ hun er den samme, græd inderlig af

Glæde ved at see mig; hun er ret vel gift med en maler Domis,³⁰ som er berømt. Hun fulgte mig paa Comedien, hvor hendes Broder spillede Sin første Rolle *som* Nero i Tragedien Britannicus. Det er sandt, det maae Man se for at gjøre sig et begreeb derom. Hans Spil rystede mine ikke svage Nerver. Hun giorte mig derefter bekændt med denne interessante Mand. Westrés – den store dandser – har jeg ogsaa set. Hvor er Vort Teater ussel mod dette!

Men Tiiden at besøge Comedierne er nu forbi for mig; jeg maae ombytte dem med kiædsomme og stive Selskaber. Selskabs Tonen er her ikke den behagelige – alt er stivt, stort og stolt. Jeg længes ret efter Brev fra Dig, gode Kirsten, for at høre, hvorledes det gaaer Dig, og hvad Du foretager Dig. Hils alle mine Venner fra

din Frits

Paris den 6te May 1811

Min gode Kirsten! Jeg er ret bekymret og noget fortrydelig, fordi jeg ikke har faaet en linie fra Din haand, siiden jeg forloed Kiøbenhavn, og ved ikke om Du er levende eller død. Schrødersee og Eppingen³¹ ere de eeneste, som skrive, men ikke et ord om Dig! Jeg lever her i herlighed og glæde, naar man vil give det Navn til daglig Cuur hos Keyseren *og* til store Sælskaber *med* mere saadant.

4re gange om ugen maae jeg være i fuld gala kl. 7 om morgenen for at kiøre til St. Cloud og gjøre min opvarnting hos Keyseren, som altiid modtager mig meeget naadig, ja endog med udmærkelse. Ligesaa een gang om aftenen kl. 11. Veyen dertil er en god dansk Miil. Naar jeg da kommer tilbage om Morgenen kl. hen imod 12, saa gjør jeg en anden Toilette for at løbe Byen rundt og see dens Mærkværdigheder. Kl. 2 spii-ser jeg en varm Frokost af een eller 2 Retter Mad paa en Restauration, og kl. 5 maae jeg atter klæde mig *om* for at sætte mig til en stor Diner kl. 7, hvor man seer meere paa 20 a 30 Rætter Mad, end Man nyder dem. Derfra atter klæde sig om, naar man vil see en Comedie, hvor man ikke kan gaae i fuld paaklædning, og saa kommer man da endelig hiem kl. 12 træt og kiæd af dagens byrde. At dette Liv ikke passer for mig, kan Du let begriibe; jeg er ogsaa ret Kied deraf og længes meeget efter mit gode hiem, men kan først om 9 dage bestemme, om det bliver mig mueligt at komme bort før eller efter Festiviteterne, som begynde den 2. Juni og endes først den 16. Jeg maae i saa henseende rette mig efter mine Colleger, og see hvorledes det gaaer dem, som vare her før mig; om man lader dem reyse eller ikke.

I Gaar havde jeg min Audiens hos Keyserinden. Hun er nydelig, af Figur som Frederique,³² dog ikke fuld saa høy, meeget bliid og taler ret godt; hun har meegen godmodighed i sit heele Væsen. Jeg var alleene til audiens hos hende, som skal være en udmærkelse. Hun var omgivet under Sin Throne af 12 damer og liigesaa mange Cavalerer.

Waltersdorffs huus anseer jeg her som mit eget – og hans Sælskab er mig det behageliste, for øvrigt er jeg ret lykkelig og tilfreds med Jessen, som jeg finder *er* et got, velvilligt og behageligt Menneske.

Men alting er her grusomt dyrt, og i henseende til Klæde Dragten hersker der saa meegen Etiquete, at jeg ikke kan bruge et stykke af det, som jeg medbragte fra Kiøbenhavn, ikke eengang mit Linnet. Det er næsten værre end for dum i London.

Indlagte Brev er Du nok saa god at sende til Eppingen. Hils alle mine Venner, jeg vil ikke raade Dig at skrive efter Modtagelsen af dette Brev, thi naar det kunde indløbe, er jeg sikkert paa tilbagereisen.

Farvel gode Kirsten, jeg haaber ved min Hiemkomst at finde Dig vel og munter. Hils Ditte og Børnene i Norge, naar Du skriver til Dem.

Din Fritz

Læg en Convelut om Eppingens Brev, naar Du sender ham det.

Paris den 17de May 1811

Endelig modtager jeg da et Brev fra min gode Kirsten. Du forestiller Dig ikke, hvor meeget det glædede mig, thi jeg begyndte at blive bekymret formedelst Din lange Taushed, og forestillede mig, at Du var syg, men da kunde jeg ikke begriibe, hvorfor Frederique ikke skrev og meldte mig noget om Dig. Taushed er næsten værre en slette Tiidender.

Jeg kan ikke andet end være overmaade tilfreds med mit ophold her. Keyseren udmærker mig ved alle leyligheder; af alle fremmede gives der kun Een, som kan i den henseende Maale sig med mig, og det er Prindsen af Poniatowsky.³³ Jeg lever daglig med min gamle ven Waltersdorff paa den meest fortroelige foed. *Jeg* har gjort endeel ret interessante Bekjændtskaber og samler mange nyttige Kundskaber og meegen Menneske- og Verdens Kundskab. Jeg er frisk som en fisk i Vandet, og dog længes jeg efter mit gode Hiem, thi den meegen Ceremonie, den meegen opvartning, de trættende Visiter kl. 9, 10 og 11 om aftenen, og de kiædende Middags Maaltider fra 7 til 9 sætte ret min Taalmodighed paa prøve.

I nat er Keyseren bortrejst, man veed ikke ret hvorhen; nogle meener til Søe Kysten; det giver mig da nogen Roelighed, men det vil og for-

længe mit ophold, thi man veed ikke, naar han kommer tilbage, og døbe acten er udsat fra den 2den til den 9de Junii. Naar jeg kan komme ud i byen, saa faaer jeg vel noget meere at viide derom; endnu er det heele blot en Tiener Relation.³⁴

Er det mig paa nogen Maade mueligt at komme bort før døbe acten, saa reyser jeg, hvis ikke strax derefter, thi Feterne bryder jeg mig ikke meeget om. Du troer ikke, hvor dyrt alting er. Parykken har jeg faaet, og hvad meener Du vel, den koster mig? 50 francs, som udgiør 80 rigsdaler dansk. Du vil derfor ikke undre Dig over, gode Kirsten, at jeg ikke medbringer Dig noget meere. Frue Bülows Skoe og handsker ere kiøbte og betalte, men da hendes Papa betaler Regningen, saa kan det jo være hende liige gyldigt. Vidste jeg ikke det, saa havde jeg indskrænket antallet til det halve. Livreen til Ivan vil jeg hellere kiøbe i Hamborg, endskiøndt alting ogsaa er dyrt der paa Stædet.

Jessen, som følger mig, er et charmant Menneske, som jeg holder meeget af. Han er saa omhyggelig for mig, og har saa mange attentioner for mig, som han var min Søn. Kongen kunde aldrig have giort et for mig behageligere Valg.

Miss Talma har jeg fundet; hun er gift med en Maler, en smuk ung Mand, som fortjener mange penge ved at male Portraiter, meeget gode og meeget lignende. Hun er lykkelig og den samme uden mindste forandring. Jeg besøger dem 1 a 2 gange om Ugen. Herr Grünne er ogsaa her, og Vi ses daglig. Classens lever vel, men stille og huusligt. Jeg har spiiist 2de gange hos Dem, eengang i Sælskab og eengang en familie ganske aleene. For resten ere dagene her altiid for korte til det, man har at see og at giøre. Giærne vilde jeg see mig om i Egnen, men jeg faaer ikke Tiid dertil. Skulle Keyseren dog blive meere end 8 dage borte, saa vil jeg giøre en liiden tour i Omegnen.

Min tilbage reyse giør jeg over Frankfurt og Cassel, thi jeg vil ikke oftere reyse den forbandede Vey igiennem Westphalen. Den vil nok medtage 20 dage, thi jeg agter at reyse meeget om Natten, og om Dagen at see mig om i Stæderne.

Lad mig finde dig frisk og munter, gode Kirsten, ved min hiem komst, og vær Du uden bekymring for

Din Fritz

Hils alle mine Venner og Bekiændte samt Børnene!

Kirsten Kaas (1757-1827). Det eneste billede, der kendes af Kirsten Kaas, er dette maleri, som formentlig er fra tiden før, hun blev gift med Frederik Kaas. Malerens navn er ukendt. Maleriet ejes af Jørgen Clauson Kaas, Galten, der takkes for stor hjælpsomhed og for venlig tilladelse til billedets gengivelse.

Paris den 24de May 1811

Jeg har modtaget Dit 2det Brev, gode Kirsten, som var dateret 11te May, og er nu ganske roelig, jeg tilgiver Dig din lange Taushed. Nu er jeg paa 6te Uge i Paris, har nydt her en Modtagelse, som maae smiggre Manden, der besidder meest forfængelighed. Jeg har i følge den Stilling, hvori jeg befinder mig, og i følge de Rettigheder og friheder, som Keyseren har tilstaaet mig, adgang til alle Stæder og alle forlystelser, og dog gives der ingen Dag, hvor jeg ikke ønsker mig tilbage til mit fødeland og til mit gode Hiem. Frederique ytrer i et Brev, som jeg modtoeg med seeneste post – og fleere troe vel med hende – at aarsagen dertil er den, at jeg kan ikke her pleye min Magelighed saa vel som hiemme. Det kan være mueligt, men liigesom jeg vil indrømme, at Paris har mange Tillokkelser for manden af 20 til 30 aars alder, saa er det ogsaa vist, at det Liv, som

her føres, trætter Manden i min alder, naar han ikke fra ungdommen af er vandt til og at drive Sine dage hen blot ved at see og beundre uden nogen alvorlig og fast Beskiæftigelse, det er yderst kiædende og trættende.

Jeg har da nu ogsaa faaet et begreeb om de her giældende landlige forlystelser. Jeg var indbudet at tilbringe een dag hos grev Regnand de St. Angely,³⁵ een af Keyserens Favoriter paa hans landgods. Vi reyste, Waltersdorff, West, Jessen og jeg om Morgenen kl. 8, havde 8 lieus eller 5 miile omtrent at kiøre, kom der kl. 11. Regnand kunde ikke følge med, da det var dagen for Keyserens afreyse. Vi forefandt da Grevinden, en ung charmant og smuk Kone alleene med Sin Moder, Syster og en aldrende Dame. Kl. 12 sadte man sig til bords for at spiise frokost, som bestoed af 4re Rætter varm Mad, foruden den kolde anretning, Caffé og Thee. Derefter begyndte promenaden i en fortryllende Egn; man gjør sig neppe noget begreeb om landets Skiønhed paa denne Tiid af aaret, da alt er i fuld floer. Jeg har allerede spist Kirsebær for 14 dage siden, men fra Bajonne og Bordeaux. Promenaden varede til kl. 4½, saa blev der spillet Boston, kl. 7 gjorde man en Kort Toilette, kl. 7½ sadte sig til Middags Bordet, som aldrig varer her stort over een Tiime, endskiøndt der Serveres 20 og fleere Retter Mad. Kl. 8½ atter til Boston Bordet, og kl. 11 kom vi endelig i Vognen samt kl. 3 til Paris. Siig mig nu, om det kan være nogen glæde for mig? Dertil maae jeg gjøre de fleeste dage 3 og andre 4re Toiletter, i nogle huuse skal man gjøre Visite kl. 8 om aftenen, i andre, saasom hos Hertugen af Bassano, Minister for det udenlandske Departement, kl. 11, og atter hos andre, saasom hos Talleyrand³⁶ kl. 12 om Natten. Jeg undres tit over, at mit helbreed kan udholde denne Sviir og iidelige Fatigue, men jeg er Gud skee lov vel rask. Imidlertid kan Du let forestille Dig, at jeg ved hver nye Toilette, ved hver Visite og hver aften, jeg lægger mig, lyser en ikke god velsignelse over de Parisiske Moder, og ønsker mig hver gang hiemme hos mig Selv.

Keyseren er reyst om onsdagen med Keyserinden til Søe Kysten. Jeg forlangte om Løverdagen forud min afskeeds audiens, men fik til Svar, at han ikke saa nogen før Sin tilbagekomst, naar skeer det? Det veed ingen at siige mig, sølgelig kan jeg heller ikke bestemme noget om afreyesen. Keyserens fraværelse giver mig imidlertid nogen frihed, som jeg anvender til at besøge fængsler og Hospitaler, hvor jeg lærer meeget.

Jeg seer iblandt Miss Talma, som jeg endnu kalder hende, endskiøndt hun er gift, og hun har givet mig det gode Raad, da alt er her saa dyrt, at tage nogle Modeller med til Kapper for Dig og til Snørliv for Frederique. I kan da Selv vælge det, som behager Eder, en smuk Kappe havde jeg ikke under 40 a 50, og derfor kan jeg have fleere Modeller. Man maae

intet købe her, uden det aller nødvendigste, og en fremmet bliver altid bedraget, og har intet at gjøre uden at betale.

Waltersdorff hilser Dig og Frederique. Noderne skal han besørge. West reyser til Danmark næste Mandag; jeg misunder ham ret denne Lykke. Send mit Brev til Frederique, da det tillige maae tiene til Svar paa hendes. Farvel gode Kirsten, gid jeg snart kunde omfavne Dig.

Din Fritz Kaas

Paris, Torsdagen den 6te Juni 1811

Seeneste Post Dag haabede jeg sikkert at kunde i Dag melde Dig min afreyse fra Paris, og af den aarsag skreev jeg ikke, men omstændighederne have forandret sig, og det gjør mig gandske utaalmodig, saameget meere som jeg af et Brev, Jessen har modtaget fra Sin Kone, erfarer, at Du ikke skriver oftere til Paris.

Jeg havde gjort den aftale med Hertugen af Bassano, som er Minister for de udenlandske Affaires, at min afskeds audiences skulle meddeeles mig ham i dag for det tilfælde, at døbe acten blev udsat; gik den derimod for Sig efter bestemmelsen den 9de, som er næstkommende Søndag, saa vilde jeg først erholde audiencesen næste Tiirsdag, og da reyse om Onsdagen eller Torsdagen. Fleere havde gjort samme aftale med Hertugen, men da jeg i gaar var paa Slottet St. Cloud for at Complémentere Keyseren til Sin Tilbagekomst, sagde Hertugen mig, at Keyseren paa hans Begjæring om at meddeele Mig og fleere den forlangte afskeds audiens, havde svaret, at han ikke gav nogen afskeds audiens før Fêteerne var forbi. Dette var for mig et Tordenslag. Fêteerne ville vedvare i det mindste til den 23de denne Maaned, og da kommer det endda an paa, hvomaar Keyseren vil bestemme dagen til afskeder, da man nu ikke mere tør anmelde Sig, men skal oppebie hans Befalning. Jeg og alle dem, som befinder Sig i samme Stilling som jeg, sad da her som Muusen i Fællen. Man skal forestille Sig glad og tilfreds uden at være det, og det er kun inden *forvove* lukte døre, at Jessen og jeg kan for hinanden beklage vor ubliide Skiæbne, thi vi kiæde os begge ubeskriveligen, og længes liige meget efter det kiære Hiem.

Efter 14 dages Roelighed begynder nu ogsaa min plage paa nye, da jeg 4re gange om Ugen maae til Cuur paa St. Cloud, foruden de andre smaae tourer til hvilke Hans Majestets godhed kalder mig, saasom Jagter, de smaa Comedier paa St. Clouds Hof Theater med meere. Det bliver min egen Skyld, dersom Du ikke finder mig ved min Hiemkomst omdannet fra en god jævn President til en Pariser Hof Mand, thi Men-

nesket forvandles let ved den daglige vane. Det beste er, at mit Helbreed liider aldeles ikke ved det uordentlige Liv, som føres her; det virker alleene paa humeuret.

Døbe acten skal gaae for sig næste Søndag – det bliver en skrækkelig dag for Din Fritz! Jeg kommer vist til at tilbringe 4, 5 a 6 Tiimer alleene i Vogn ved de lange processioner; Ceremoniellet med alt hvad dertil hører har jeg endnu ikke modtaget. Men foruden dagen gaar vist den halve Nat tabt, thi Byen Paris giver Keyseren et stort Maaltid efter døbe acten, som begynder kl. 7 om aftenen paa Raadhuuset, og der maae jeg da ogsaa indfinde mig. Beskrivelsen af disse Fêter sender jeg dig ikke; Du vil faae nok at læse derom i aviserne.

Jeg gratulerer Dig til Din Broders Peters forfremmelse til Oberst Lieutnant, jeg har set det af Dagen som Waltersdorff hver post dag modtager, og ret glædet mig dertil.

Schrödersee skriver mig til, at Du i pindsedagene kiører til Løvenborg, at han og Sehested maaskee følge med Dig, og det har ret fornøyet mig.

Du kan sandelig ikke længes saa meeget efter mig, gode Kirsten, som jeg længes efter Dig og efter mit hiem. Vi maae begge være taalmodige og finde os i den store mands villie. Gid den snart vilde stemme Sig efter Vore ønsker. Erindringen om denne Reyse vil dog altiid være mig kiær og behagelig, da jeg har anledning til at lære saa mange berømte og mærkværdige Mænd at kiænde. Farvel Gode Kirsten, den lange fraværelse vil giøre Vor forening dobbelt kiær for os!

Din Fritz

Fredagen den 7de Juni 1811

Jeg skreev i gaar til Dig, da jeg maatte tilbringe denne dags Formiddag paa St. Cloud, siiden jeg er kommen ud af min gamle Tour. Jeg kommer nu kl. 11½ derfra, og da jeg har nogen tiid tilbage til kl. 12, da Brevene skal være hos Waltersdorff, vil jeg berolige Dig noget ved at meddeele dig en Efterretning, som jeg i Dag har faaet, nemlig at Keyseren mueligen giver audiens i næste uge eller ugen derpaa. Stoel dog ikke for meeget paa det Haab, thi det kan feyle, som saa mange andre. Endnu eengang lev vel gode Kirsten til vi samles.

Din Fritz

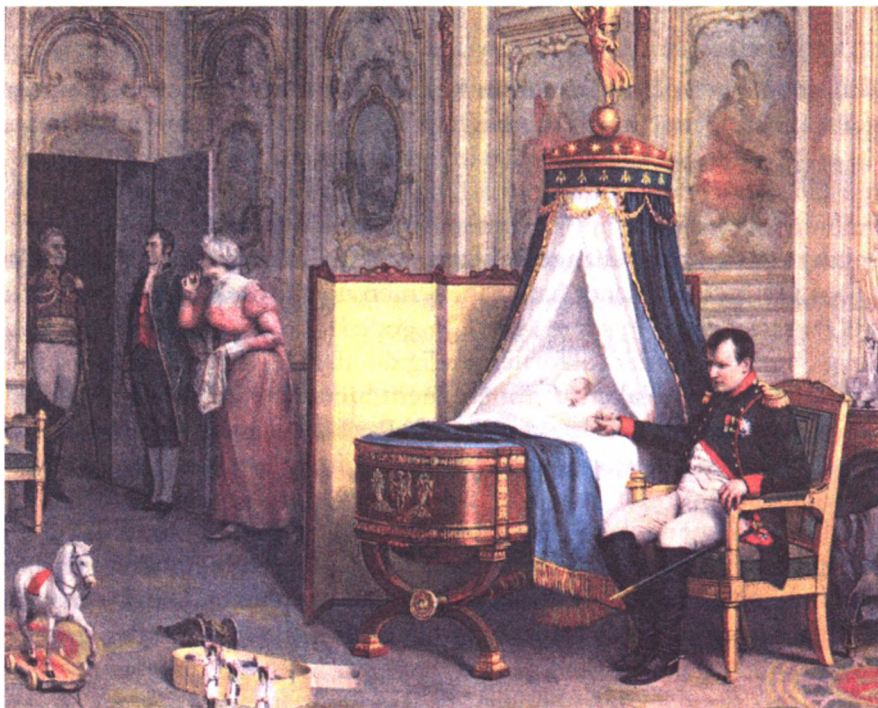

Paris den 14de Juni 1811

Min gode Kirsten! Jeg er endnu her, og det som værre er, Jeg er her uden at kunde med nogen rimelighed bestemme Tiiden for min afreyse, thi Keyseren har erklæret, at han ingen afskeds audiens giver, før Festivitetene ere til ende, og ingen veed, naar det bliver. Din kiære Ægtefælle befinder Sig saaledes ganske uventet i et Stats fangenskab, som vel er saa behageligt som noget Fangenskab kan være, thi alle Paris' Glæder og Nydelser i tusinde Tal staaer ham aaben, men dog kiædelig, thi Du veed, at ald Tvang kiæder Din kiære Mand! Ja, gode Kone, jeg kiæder mig skrækkeligt, og det kommer vel fornemmelig deraf, at jeg er uden ald beskæftigelse, og har, som alle Nordboere, hedt hiemme syge. Her finder man det *for* en stor forbrydelse at kiæde sig i Paris, og jeg kan dog ikke skiule mig. Om Feten sidste Søndag siiger jeg Dig intet, Du kan læse alt af aviserne, for mig var det en trættende dag. Fra kl. 11 om Formiddagen til kl. 12 om Aftenen stedse i bevægelse fra een Ceremonie til den anden; en lignende forestaaer næste og den derpaa følgende Søndag, og dermed troer man at alle disse saakaldte Glæder ophører. Gid det maatte saa være, og at jeg nogle Dage derefter kunde sidde i min Vogn og vende Ryggen til denne store Stad. Jeg var ellers yderst utaknemmelig, naar jeg ikke paaskiønnede den udmærkede Godhed, hvormed Keyseren behandler mig ved alle Forekommende leyligheder; det gaer endog saa vidt, at han, som næsten aldrig smiler, men stedse er alvorlig, spøgede med mig ved Couren dagen efter døbe acten, idet han kaldte mig en vantroende, og spurgte hvorledes jeg som lutheraner kunde bivaane en Ceremonie i en Catholsk Kirke; men – lagde han til – I herrer Lutheranere ere ikke meeget orthodoxe. Keyseren er en overmaade behagelig og indtagende Mand, naar han vil være det. Faae Fremmede har nok havt saa meegen anledning som jeg til at kiænde ham og see ham. Aldrig glemmer jeg de dage, som jeg har tilbragt her i Paris!

Du faaer nok ikke fleere breve fra mig, før jeg kan melde Dig min afreyse, som jeg ansætter efter rimelig Formodning til den 28de eller 29de af denne Maaned, men Hjemreysen vil nok medtage henved 3 Uger, thi jeg tør ikke fortsætte Reysen uafbrudt Nat og Dag med den heede, som formodentligen vil indtræffe paa den Tiid; ogsaa tænker jeg at opholde mig en Dag i Cassel, een Dag i Altona og nogle Tiimer hos Ryberg.³⁷ I Altona venter jeg Brev fra Dig, som nedlægges hos Blücher, og derfra melder jeg Dig dagen, naar jeg kommer til Dig. Hils Børnene og alle mine Venner fra

Din dig stedse hengivne Frits Kaas

Kejseren og tronarvingen. Napoleon var ikke kun glad for sin søn, fordi kejserdynastiet dermed syntes reddet, men også fordi han godt kunne lide børn, sådan som man ser det på dette maleri. Siddende ved vuggen, kigger han drømmende ned på det krigslegetøj, som han glæder sig til, at knægten skal lege med. Maleri fra ca. 1850 gengivet efter Herman Lindqvist: *Napoleon*, 2004, s. 408.

Paris den 21de Juni 1811

Jeg maae endnu skrive til Dig, min gode Kirsten, fra denne Stad, og det som værre er, uden at kunde med nogen riimelighed siige, naar det bliver mig mueligt at forlade den. Det lader som Keyseren er døv for alle mine og mine Collegers anmodninger om afskeeds audienser. 2de Gange har jeg forlangt den mundtligt og sidste Mandag skriftligt. Man gav mig haab om at erholde den forlangte audiens her i gaaer Torsdag den 20. Ja, Hertugen af Bassano bad mig endog spiise som i Dag hos Sig for at tage afskeed med mig, og aldt var forberedet til min afreyse som i morgen Løverdag den 22de, da disse blide udsigter med eet forsvandt ved Efterretningen om Keyserens afreyse til et andet Lyst Slot Trianon kaldet, hvor han ikke modtager nogen. I morgen Løverdag aften vender han tilbage til St. Cloud for der at give en stor Fête om Søndagen, og

som man siiger, vil han da om Mandagen reyse til Slottet Compeigne nogle og tyve miile fra Paris for at tilbringe der 14 dage eller 3 uger. Ingen kan siige os, om han vil afskedige os før denne Reyse eller ikke. Skal jeg endnu tilbringe 3 uger paa dette Stæd, da troer jeg, jeg bliver syg af kiædsommelighed og længsel. Min beslutning er derfor tagen, jeg opsiiger mine Værelser, min Vogn og alt, og reyser omkring i provincerne for at distrahere³⁸ mig. Ligesaa godt anvende de penge, som det dog koster at leve i Paris, og som jeg kan regne til 5 a 6 louisd'orer om Dagen for Jessen og mig, eller circa 200 Rigsdaler af vore penge, paa en reyse, som interesserer og distraherer. Prindsen af Hatzfeldt,³⁹ som er her i samme ærinde som jeg, vil giøre det samme og muligen følges vi *ad*.

Jeg har faaet Brev fra Jomfru Pauly, som lever i Honfleur ved Søe Kysten; reyser jeg, saa er det meeget mueligt, at jeg seer hende, thi min Reyse bliver da til Havre, hvorfra jeg vil følge Søe Kysten til Boulogne og Calais, og gaae tilbage over Lille til Paris. Men Gud give, jeg maatte kunde undgaae denne Reyse, det vil alt sammen decidere sig paa Mandag eller Tiirsdag. Med næste post kan Du dog endnu ikke vente nogen bestemmelse, derimod sikkert med den paafølgende. Det, som giør mig mit ophold her endeel meere piinefuldt, der er, at jeg ikke modtager flere Breve fra Dig eller nogen, altsaa ikke veed andet om eller fra Kiøbenhavn, end hvad jeg læser af Dagen.

Jeg har været i Paris, og denne Reyse bliver mig uforglemmelig, men Gud bevare mig fra at komme der oftere. Jeg vil raade Dig *til* at bære Skiæbnen med Taalmodighed, der vil altiid koste Dig mindre end mig. Gud bevare Dig, gode Kirsten, at jeg maae finde Dig frisk og munter ved min tilbagekomst.

Kaas

Paris den 28de Juni 1811

Endeligen kan jeg da glæde Dig, min gode Kirsten, med den Efterretning, at jeg i gaar har erholdt min afskeds audiens hos Keyseren, og reyser Søndag middag den 30de d. M. Giærne var jeg reyst i Morgen tidlig, men deels kan jeg ikke blive færdig i dag med alle afskeeds visiter, deels kan Waltersdorff ikke expedere mig saa hastig, og deels ønsker jeg endnu om Søndag Morgen at se den store parade, et Syn, som skal være det eeneste af sit slags. Den endes sædvanlig kl. 12, og kl. 2 sidder jeg da i min Vogn.

Jeg tager Veyen over Strasborg, Frankfurth og Cassel til Altona, hvor jeg haaber at indtræffe den 13de eller 14de Juli. Hav den godhed at un-

derret Eppingen derom, da det vilde glæde mig at forefinde Breve fra Dig og ham hos min ven Blücher i Altona. Skulle dette Brev komme saa sent, at Eders Breve ikke kunde være i Altona til den 13de eller senest den 14de, saa adresserer I Eders Breve til Hadersleben at forblive hos Postmesteren til min ankomst.

Før den 20de kan du ikke vel vente mig, men til den Dag haaber jeg ogsaa sikkert at være i Kiøbenhavn. Jeg nødes *til* at opholde mig noget paa Veyen, først i Mannheim een Dag hos Fyrsten af Hatzfeldt, med hvem jeg er bleven meeget nøie kiendt, dernæst i Frankfurth for at opvarte prinsesse Charlotte,⁴⁰ nogle Tiimer i Cassel hos Selbye⁴¹ og hos den Westphalske Minister, Grev Fürstenstein, der har taget dette løvte af mig, saa i Altona og endelig nogle Tiimer hos Prints Carl paa Louisenlund,⁴² hos Ryberg paa Frederichsgave og hos prints Christian i Odense.⁴³ I grunden generer disse ophold mig forbandet meeget, men de ere nødvendige, og jeg er nu blevet saa godt vandt til gêne, at jeg finder mig ret vel deri.

Keyseren har været liigesaa naadig mod mig ved afskeeden, som under mit heele ophold, og jeg kan med Sandhed siige, at jeg har endt min Mission liige saa got, som jeg begyndte den. Jeg har faaet en Superbe daase, som taxeres til 16000 francs, der nu gjør 24000 rigsdaler dansk – men hvem kan sælge? En Juveler har buden mig 13000 francs.

Dette er alt, hvad jeg i Dag faaer Tiid at siige Dig, da jeg faaer nok at gjøre med at fuldende mine afskeds visiter og pakke ind – og betale Regningen!

Gud bevare Dig, gode Kirsten, snart skal Din Fritz omfavne Dig.

Kaas

Noter

1. Karl Ploetz: *Auszug aus der Alten, Mittleren und Neuere Geschichte*, Berlin 1898, s. 337.
2. Kaas' rejse til Paris findes omtalt hos H.J. Hansen Glædesmark: *Danske Gesandtskaber, Statsmænd, Officerer og Finansnænd i Paris 1789-1820*, s. 300-302, i: Franz von Jessen: *Danske i Paris gennem Tiderne*, 1932, s. 267-314.
3. Børnene adopteredes af Kaas og blev i 1804 adlet med navnet Clauson Kaas. Stamtavler over slægterne Clauson Kaas og Kaas findes i *Dansk Adels Årbog* 1917, s. 122-124, 228-278 og 1988-90, s. 521-543.
4. Rigsarkivet. Frederik Julius Kaas'privatarkiv (nr. 5825). Pakke nr. 3 (ny arkivæske) uden særlig titel.
5. Brevene fra Kirsten Kaas og datteren Frederikke Løvenskiold synes ikke bevaret.
6. Poststationer.
7. Skal være: ikke.
8. Prins Christian af Hessen-Kassel (1776-1814) var 1809-14 kommanderende general på Fyn og residerede på Odense Slot.
9. Landgrev Carl af Hessen-Kassel (1744-1836), der boede på Louisenlund ved byen Slesvig, var officer og blev i 1814 feltmarskal.
10. Grev Conrad Daniel von Blücher-Altona (1764-1845) var 1808-45 overpræsident i Altona.
11. Formentlig grev Christian Ditlev Reventlow (1775-1851), der ejede godser både i Danmark og i Hertugdømmerne.

12. Den rejsevogn, som den kgl. staldetat havde stillet til rådighed for Jessen, var åbenbart meget dårlig. Som det fremgår af brevet, rejste Jessen og Kaas for det meste sammen i sidstnævntes vogn.
13. Den franske marskal Louis Nicolas Davout (1770-1823) havde også titlerne hertug af Auerstadt og prins af Eckmühl. Fra 1809 til 1812 var han chef for de franske tropper i Nordtyskland og residerede i Hamborg.
14. Sikkert admiral Hans Lindholm (1757-1821), der umiddelbart efter det engelske bombardement af København i september 1807 blev sendt som særlig ambassadør til Napoleon.
15. Selvom man i Revolutionsårene havde afskaffet louisdoren brugtes den fortsat om 20 og 40 franc-mønter.
16. Poststationer.
17. Johan Sigismund von Møsting (1759-1843) var 1804-13 præsident i Tyske Kancelli.
18. Ib Lorentz von Schrödersee (1753-1829), dansk generalmajor.
19. Michael Classen (1748-1835), generalkonsul i Paris.
20. Den 17. april 1811 overtog Hugues-Bernard Maret, hertug af Bassano (1763-1839), posten som det franske kejserriges udenrigsminister; en post han varetog til november 1813.
21. Grev Grüne har ikke kunnet identificeres nærmere.
22. Udgift.
23. Forlegenhed.
24. Fatning.
25. Ernst Frederik Waltersdorff (1755-1820), dansk gesandt i Paris 1810-20.
26. Hans West (1758-1811), fynsk godsejer, kunstsamler og 1802-11 konsul i Holland. Han døde den 6. juli 1811 i Kassel på vejen tilbage til Danmark.
27. Christian Cortwrigth Waltersdorff (-1823) var 1811-20 ansat som gesandtskabskavaler ved det danske gesandtskab i Paris.
28. Ikke falde i ens smag.
29. Formentlig en skuespillerinde, der var medlem af Fourés og Duclos selskab, der gæsteboptrådte på Det Kgl. Teater i 1805-06. Forskningsbibliotekar, mag.art. Niels Peder Jørgensen, Det Kgl. Teaters Arkiv og Bibliotek, samt museumsinspektør Ida Poulsen, Teatermuseet i Hofteatret, takkes for stor hjælpsomhed.
30. Læsning usikker.
31. Reinhard Henrik von Eppingen (1745-1821) var dansk kammerherre og embedsmand.
32. Datteren Frederikke Kaas, gift Løvenskiold.
33. Den polske fyrste Joseph-Antoine Poniatowsky (1763-1813) ledede de polske styrker i Napoleons hære. Han blev efter slaget ved Leipzig i 1813 udnævnt til fransk feltmarskal.
34. Meningen er den, at nyheden kun kendes som et rygte blandt tjenerne.
35. Formentlig grev Regnard de St. Jean d'Angeli.
36. Charles-Maurice de Talleyrand-Perigard, prins af Benevent (1754-1838), fransk udenrigsminister 1799-1807 og igen efter Napoleons fald.
37. Johan Christian Ryberg (1767-1832) var godsejer og ejede bl.a. Frederiksgave på Vestfyn.
38. Adspredte, opmuntre.
39. Fyrst Franz Ludvig von Hatzfeld (1756-1827), preussisk general og diplomat.
40. Formentlig prins Christians (den senere kong Christian 8.) fraskilte hustru Charlotte Frederikke (1784-1840).
41. Baron Charles Borre Selby (1778-1849) var 1810-13 dansk gesandt i kongeriget Vestfalen, der havde hovedstad i Kassel.
42. Se note 9.
43. Se note 8.

Karl Peder Pedersen, født 1952, cand.mag. og ph.d. Arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Sjælland. Har skrevet bøger og artikler om landbo-, koloni- og forvaltningshistorie og arbejder for tiden på projektet: *På sporet af forbryderen. Kriminalitetsefterforskningens og opdagelsespolitiet historie i København 1800-1863*. Adresse: Strindbergsvej 25, 2500 Valby, e-mail: castello@mail.tele.dk.

Mutter som kokebogsforfatter – danske trykte kokebøger i 1800-tallet

Af Caroline Nyvang

I løbet af 1800-tallet skiftede den trykte kokebog karakter. Fra at være den professionelle koks vejledning til store herskabelige køkkener blev kokebogen i højere grad et praktisk redskab i den daglige husholdning. I forlængelse heraf blev produktionen af kokebøger en mulig bibeskæftigelse for mange husmødre. Denne artikel sætter fokus på de danske trykte kokebøger i 1800-tallet. Formålet er dels at give en overordnet karakteristik af en genres tilblivelse, dels at præsentere konkrete eksempler på, hvorledes danske husmødre blev tildelt en central rolle i periodens kokebøger, køkkener og samfund. Blandt de udvalgte forfatterinder er Christiane Rosen (1767-), Anne Marie Mangor (1781-1865) og Louise Nimb (1842-1903).

Kokebøger på tryk

De ansvarlige for madlavningen har givetvis altid forsøgt at forevige anvisningerne til deres bedste retter, hvad enten målet har været opskrift for andre eller nedskrift til egen brug. De ældst overleverede opskrifter er mejslet i kileskrift på mesopotamiske tavler, der stammer fra år 1700 før vores tidsregning. De tidligst kendte og bevarede europæiske madopskrifter findes i den danske læge Henrik Harpestrengs skrifter fra det 13. århundrede. Fra da af eksisterer der en række eksempler på håndskrevne kokebøger og opskriftssamlinger.¹

Trykte kokebøger er omtrent ligeså gamle som bogtrykkerkunsten selv. Kokebogen hører således blandt de tidligste sekulære manuskripter, der kom i satsen. Den første trykte kokebog på dansk blev dog først udgivet i 1616 under titlen *Koge Bog: Indeholdendis et hundrede fornødene Stycker*. Udgivelsen bestod af udvalgte oversatte dele af en kokebog forfattet af tyskeren Anna Wecker.² Bogen udkom posthumt i 1598. Wecker var gift med en læge, hvilket bogen bar tydeligt præg af. En stor del af opskrifterne var møntet på behandling af syge og rekonvalescenter, og formålet med udgivelsen har både været kulinarisk og medicinsk.

At den første trykte danske kokebog var en oversættelse er ganske kendetegnende for genrens introduktion på det danske bogmarked. I perioden fra 1616 til og med 1820 blev der udgivet 20 kokebøger på

dansk.³ En stor andel af disse første udgivelser var oversættelser af de mest populære udenlandske kokebøger. Dette var muligt, fordi Danmark ikke var underlagt internationale ophavsretlige bestemmelser, før man i 1903 tiltrådte Bernerkonventionen. I det 17., 18. og 19. århundrede kunne forlag derfor frit udsende oversættelser af udenlandske kokebøger på det danske marked.⁴

Både oversættelserne og deres forlæg havde hovedsageligt mænd som forfattere. De mest succesrige, hvis man tager antallet af oplag for pålydende, var skrevet på fransk, tysk og engelsk af professionelle kokke med prominente arbejdsgivere som ministre, prinser eller konger. Blandt de oversatte forfattere finder man blandt andre François Marin, en af hovedkræfterne bag den første *nouvelle cuisine*-bevægelse i Frankrig, den tyske stadskok Marcus Looft og de engelske kokke Francis Collingwood og John Wollams.

Den første større danske kokebog, forfattet af en dansker på dansk, blev skrevet af Carl Müller, tidligere kok ved godset Hvidkilde og på udgivelsestidspunktet spisemester ved Skt. Hans Hospital. Kokebogen udkom i 1785 under titlen *Nye Koge-bog for den retskafne Huusmoder*.⁵ Også i brødteksten kørte Müller den ordentlige husmoder i stilling som køkkenets helt centrale figur. Udbygningen af denne rolle skulle komme til at dominere det kommende århundredes kokebøger.

Ud af mørket

Mængden af trykte kokebøger begyndte for alvor at tage til efter 1820. Stigningen skal primært tilskrives kvindelige skribenter. Indtil da havde kun et par danske forfatterinder forsøgt sig med kokebøger, men af de 117 førsteudgivelser, der udkom 1820-1900, var mindst 100 skrevet af kvinder. Dette blev enten antydnet indirekte i titlerne eller ved at lade forfatterindens navn fremgå direkte af titelbladet.

Den første danske kvinde i 1800-tallet, der udgav en kokebog, var Christiane Rosen. Hendes *Oeconomiske Huusholdningsbog* udkom i fire bind i perioden 1818-21. Rosen var et tidligt, men karakteristisk eksempel på en kvindelig kokebogsskribent. Ligesom sine efterfølgere, og i modsætning til sine mandlige forgængere, beskæftigede hun sig hovedsageligt med den daglige madlavning, og Rosens firbindsværk var primært et bud på, hvordan hjemmet skulle ordnes. I denne ordning fik madlavningen en privilegeret rolle som huset og familielivets centrale omdrejningspunkt. Bogen giver derfor ikke alene anvisninger til bestemte retter, men udbreder sig også om syltning, opfedning af husdyr og vinteropbevaring af madvarer.

På denne måde berører Rosen ikke alene alle funktioner i hjemmet,

hun følger også husholdningen året rundt. Dette tema blev underbygget i en række mindre, følgende udgivelser bl.a. om forårs-, sommer- og efterårssyltning. Herudover udsendte hun også to små generelle vejledninger i husholdning, *Den tænkende Huusholder* (1824) og *Den duelige Huusmoder* (1834). Førstnævnte bestod af madplaner til hele året, fordelt efter stand og ordnet med henblik på sæsonens råvarer, og var af forfatteren tænkt som et supplement til kokebøgernes opskrifter.

Det er sjældent, vi for alvor har mulighed for at komme ind på livet af de første kokebogsforfatterinder. Kvinderne var langt hyppigere anonyme end deres mandlige kolleger. De skrev under pseudonymer som »Madamme F.«, »Emilie B.« eller slet og ret »en Huusmoder«. Selv hvor de optrådte ved navns nævnelse, begrænser sporene til deres identitet sig som regel til de korte præsentationer, de selv gav i bøgernes forord. Christiane Rosen udsendte imidlertid i 1836 den lille selvbiografi *Mit Lønets-Historie*, der giver os mulighed for at stifte et nærmere bekendtskab med en af disse forfatterinder.

Christiane Rosen blev født som datter af en farver i Køge 1767, og hun var ved udgivelsen af selvbiografien 69 år. På det tidspunkt havde hun udsendt alle sine fem bøger om madlavning.

Rødgrød af Sago.

1 $\frac{1}{2}$ Pot Saft af friske Kirsebær, $\frac{1}{2}$ Pd.
Sago, $\frac{1}{2}$ Pd. Sukker, $\frac{1}{2}$ Pot. Kancel og
Skallen af $\frac{1}{2}$ Citron.

Sagogrynene sættes over Ilden med koldt Vand, og naar de næsten koger, heldes de op i en Sigte, at Vandet kan fraløbe, herover kommes koldt Vand. Saften heldes i en vel fortinnet Kasserolle, men det Tykke holdes tilbage, tilligemed Sukkeret, og naar det er skumsmet og koger, kommes Grynene, Kanelen og Citronskallen i og ofte omrøres. Saasnart Grynene ere klare, og Grøden har sin tilbørlige Jevnhed, anrettes den i Thekopper eller paa en dyb Salatier, som først dryppes i koldt Vand, og naar det er fraløbet, bestrøes med revet Sukker.

Rødgrød af sago fra fjerde bind af *Oeconomiske Huusholdningsbog*. Christiane Rosen var tilsyneladende den første til at indføre ingredienslisten i en dansk kokebog. De nærmere tidsangivelser har ikke fundet vej til Rosens kokebog, og opskriften forudsætter et vist grundlæggende kendskab til madlavning.

Rosen var, som mange af sine jævnaldrende, læse- og skrivekyndig.⁶ Hun gik i skole hos en præsteenke fra hun var tre og et halvt år, og i selvbiografien skildrer hun, hvorledes hendes far brugte aftenerne til at lære hende at skrive og regne.⁷

I sit voksenliv var Christiane Rosen ansat som husholderske ved forskellige større herskaber. Af forordet til *Oeconomiske Huusholdningsbog* fremgår det, at dette arbejde på flere måder var en foranledning til udsendelsen af kogebogen. Først og fremmest fordi den stærke køkkenild – ifølge forfatterindens eget udsagn – havde gjort hende blind og dermed frataget hende den indtægtskilde, køkkenvejen havde været. Samtidig satte den mangeårige erfaring hende i stand til at fylde 450 sider med praktisk prøvede opskrifter, til trods for at hun ikke længere var i stand til at efterprøve retterne.

Rosen skriver, at hun har overvejet mulighederne for at udgive en kogebog, siden hun var 11 år gammel.⁸ På det tidspunkt har der dog ikke været mange trykte forbilleder for en aspirerende kogebogsforfatterinde. Derimod lader det til, at håndskrevne kogebøger har været relativt udbredte, og at de er gået i arv i flere generationer.⁹ Flere trykte kogebøger anførte indledningsvist, at opskriftsamlingen før udgivelsen havde fungeret som et håndskrift til brug for familie og venner. Det samme fremgår af Erslews forfatterleksikon, der f.eks. skriver, at Henriette Kofods *Forskrifter for Syge-Mad og Lædskedrikke* nok var trykt i 1834, men forinden havde cirkuleret »Som Manuskript for Veninder«.¹⁰ Det er altså ganske sandsynligt, at Rosen er stødt på og måske har anvendt håndskrevne opskriftssamlinger, ikke mindst i løbet af sin karriere i køkkenet.

Rosens egen kogebog blev til ved hjælp af flere skrivere, til hvem hun dikterede opskrifterne efter hukommelsen. I marts 1818 kunne hun annoncere subscriptionsplanen i det daværende Berlingske Statstidende.¹¹ Dette var den foretrukne måde at sælge kogebøger på i første halvdel af det 19. århundrede. Subskribenter modtog som regel bogen nogle få ark ad gangen, som de selv indbandt, og betalte for værket i rater. Fordele for sælgeren var, at bogen simpelthen ikke blev trykt, medmindre der var nok subskribenter. Udbudet blev således tilpasset efterspørgslen.

Tante Cuisine

Kogebogen fulgte i store træk den generelle udvikling på 1800-tallets nationale og internationale bogmarked. Teknologiske innovationer inden for bogtrykning muliggjorde både en større, billigere og mere geografisk spredt produktion. Indtil 1831 var alle kogebøger, undtagen en,

udgivet i hovedstaden. Åbningen af bogmarkedet betød, at kogeboogskriveri i højere grad blev en mulig bibeskæftigelse for husmødre i alle dele af landet, og mod slutningen af 1860'erne var stort set alle større købstæder repræsenteret med kogeboogsudgivelser.

Inspiration fra udlandet var givetvis også med til at bane vejen for kvindelige danske forfattere. Den engelske og tyske kogeboogslitteratur, som var den primære inspirationskilde til de danske udgivelser i starten af 1800-tallet, var – modsat den franske – domineret af kvinder.¹² I det hele taget blev det i løbet af 1800-tallet mere udbredt, at kvinder udgav bøger, især de såkaldte pigerromaner. Bøgerne, der kombinerede romanen med belæring om husmoderens pligter, vandt indpas i løbet af 1850'erne.¹³ Selvom formen var en anden, lå de indholdsmæssigt ikke langt fra kogeboogerne. Og flere af 1800-tallets mest indflydelsesrige kogeboogsforfatterinder udgav faktisk også bøger af denne art. Anne Marie Mangor (1781-1865) udsendte bl.a. den semi-selvbiografiske *Tante Cousine* i 1852. Bag pseudonymet T.M. og *Veiledning i Tilberedning af Mad for Syge og Svage, Populær Kogebog efter danske Forhold* (1871) stod Elfride Fibiger (1832-1911). Fibiger blev senere kendt for sit arbejde for kvindesagen og ikke mindst sine romaner, herunder pigerromanen *Ellen*. Også Louise Nimb (1842-1903) udgav bøger i denne genre. At også hendes *Karen* (1894) havde et selvbiografisk anstrøg understreges af, at forfatteren havde hentet titlen fra sit barndomshjems tjenestepige, Karen Jensen.¹⁴

Motivationen for kvindernes kogebooger var ganske anderledes end den, man kunne finde i kokkenes tidligere udgivelser. Det var ikke længere mesterkundskaben, der skulle borge for bogens kvalitet, men derimod mangeårig erfaring og praktisk sans. Emma Rudmose tog meget tydelig afstand fra »den saabenævnte 'højere Kogekunst'« og udsendte i 1846 sin *Kogebog for landlige Huusholdninger* med følgende anbefaling:

De Forskrifter af Kogekunsten, som her ere meddeelte, ere alle grundede paa egen Erfaring; og de fleste af dem er desuden jevnførte med de meest anseete af tidligere trykte Optegnelser derhenrørende; ikke desmindre maa det indrømmes, at Bogen i sin Heelhed har sine Ufuldkommenheder, men den gjør heller ikke Fordring paa at betragtes som et videnskabeligt Værk, men kun som en fornuftig og sikker Vejledning.¹⁵

Fra Juliane Dahls *Praktisk Kogebog for enhver Huusholdning* (1855) kom det samtykkende:

Anne Marie Mangor (1781-1865) fotograferet to år før sin død. Mangors *Kogebog for smaa Huusholdninger* blev første gang udgivet i 1837 og nåede i løbet af 1800-tallet at blive genudgivet 36 gange. Udgivelsens store indflydelse på den danske kogebogsgenre kan aflæses af det utal af efterfølgere, der ordnede deres indhold efter hendes model, og de mange enslydende kogebogstitler. Mangors kogebog var uden tvivl en vigtig inspirationskilde og skabelon for mange aspirerende kogebogsforfattere. (Ukendt fotograf, billedet findes i *Det Kongelige Bibliotek*).

Det er ikke mit ønske, at man skal betragte nærværende Kogebog som noget nyt, Kogekunsten har at opvise, eller at der i samme findes en Mængde nye kunstlede Retter; min Mening er kun den, at Bogen skal kunde Tjene som en praktisk Kogebog for enhver Huusholdning,¹⁶

Flere forfatterinder lagde i midten af 1800-tallet en bevidst afstand til de tidligere udgivelser og pointerede, at deres værker ikke havde ambitioner i retning af kunstfærdighed eller videnskabelighed, men derimod satte den praktiske anvendelighed højest.

Indholdsmæssigt havde opprioriteringen af de praktiske aspekter den konsekvens, at anvisningerne til større festmiddage forsvandt til fordel for opskrifter til den daglige madlavning. Fra 1850'erne optrådte madplaner, der angiver forslag til årets måltider, hyppigt. De var som regel afstemt efter målgruppens økonomiske formåen og indrettet således, at rester kunne indgå i de efterfølgende dages menuer. Samtidig blev opskrifterne i bogstaveligste forstand mere udførlige. Tekststykkerne blev længere og forudsatte ikke de samme forkundskaber, men vejledte læseren igennem alle aspekter af madlavningen.

I 1815 havde Christopher Jacobsen pointeret over for læserne af sin *Nye Kogebog*:

At jeg imidlertid kun sjelden har fastsat Forholdet efter Maal og Vægt, er skeet, fordi selv dette har sin store Mislighed formedelst Ingrediensernes ulige Beskaffenhed, og for hvem, som ellers nogenlunde er vant til Madlavning, tror jeg, at de her givne Anviisninger ved Hjælp af Enhvers Smag vil være tilstrækkelig, og for dem den ængstelige tidspildende Veien og Maalen undgaaes. Derimod vil Retternes passende og nette Udpyntning være en saare vigtig Gjenstand for Enhvers Opmærksomhed, da ved et Bord Synet er ligesaameget som Smagen.¹⁷

Udover at holde fokus på madens æstetiske udtryk forudsatte Jacobsen, da pensioneret kok, at hans læsere ville være så velbevandrede i køkkenet, at mål- og vægtangivelser ikke var nødvendige. Så rutineret behøvede en kogebogsbruger ikke at være 53 år senere. Dette kan illustreres med en sammenligning af Jacobsens og Sørine Thaarups forskellige opskrifter på havresuppe.

Mens Jacobsens opskrift mest af alt minder om en huskeseddel til den professionelle kok, kan Thaarups havresuppe laves uden særlige forudsætninger. Opskrifter blev generelt langt grundigere fra midten af 1800-tallet. Den øgede præcision skal naturligvis ses i sammenhæng med, at vægt og mål blev mere almindeligt inventar i de fleste køkkener, men det må også tolkes som et udtryk for ændringen i kogebogens målgruppe. Det var ikke længere kokken, men derimod den vordende husmoder, der var den primære læser.

37. Havresuppe.

Man tager Havregryn, sætter dem paa Ilden med koldt Vand, og lader det koge til Grynene ere mere, river dem da igjennem en Sigte, kommer nogle gode Rosiner deri tilligemed lidt ung Viin, lidt Citronsaft og Skal, samt Sukker efter Smag. Nu lader man det under Laag koge til Rosinerne ere opløste. Der gives Bagt Brød dertil, ligesom til Ertesuppe. Haver man ikke Havregryn, kan man koge Bygryn.

Havresuppe.

Til 4 Personer.

1 Bøgel Havregryn,   Syltede Stikkelsbær,
3 Potter Vand,   Saft,
Sukker.

Naar Vandet koger, kommes Grynene i, og det koger, til det er jevnt. Da tager man en reen Sydepande og hælder Havresuppen op i, eftersom den sies, hvilket skeer paa følgende Maade: Man sætter en Haarsigte over et Fad, deri kommer man Noget af Suppen, rører det Lynde fra med en Skee og fylder de tilbageblevne Gryn af med kogende Vand. Derpaa lægges Grynene tilside, og man tager atter friske i Sigten. Hermed bliver man ved, saalænge der er usiet Suppe tilbage. Man sætter da den siede Suppe over Ilden og giver den et Dpfog. Under Affieningen maa man sørge for, at Suppen bliver passende jevn. Naar den skal anrettes, saa tillaver man den med Saft, Sukker og syltede Stikkelsbær efter Smag.

Havresuppe fra henholdsvis Christopher Jacobsen: *Nye Kogebog*, 1815 og Sørine Thaarup: *Kogebog for By- og Landhuusholdninger*, 1868.

Professionelle husmødre

Med deres fokus på den daglige madlavning og de praktiske sider af processen etablerede de kvindelige forfattere sig som et forklarende bindeled mellem kommende husholdersker og idealerne for det hjem, de stod på tærsklen til at skulle bygge op. Rollen var ikke ulig den almoderlige stedfortræder, Tante Cousine, som Anne Marie Mangor havde skildret i romanform. Kogebøgernes indledninger fremhævede typisk, at en ældre husmoder havde observeret, at hendes efterfølgere ikke var rustede til at overtage en husholdning, og flere af periodens forfatterinder imiterede et nært veninde- eller familieforhold til deres læsere.

Behovet for sådanne kærlige vejledninger blev især aktualiseret af de store forandringer i familiens størrelse og organisering i den sidste fjerdedel af 1800-tallet. I byen, hvor familiemedlemmer oftere arbejdede uden for hjemmet, var måltiderne de primære samlingspunkter for familien, og maden blev fremstillet som en lakmustest for unge husmødres evne til at holde sammen på familien. Urbaniseringen betød samtidig, at familieenheden blev formindsket, mens afstanden til forældre og bedsteforældre blev forøget. Nyslåede husmødre stod derfor i højere grad alene med organiseringen af hjemmet.¹⁸ Flere kogebøger markedsførte sig specifikt i forhold til dette, både i indhold og titel. Var der langt til et ældre familiemedlems råd, kunne man finde hjælp hos *Husmoderen* (1885):

Held da den, der kan gaa med sine Bekymringer til sin kjærlige og erfarne Moder og hos hende hente Raad og Hjælp, eller som har en god og oprigtig Veninde, der ikke alene har Evne til at hjælpe hende, men som ogsaa med Redebonhed og uskrømtet Glæde vil række den Søgende en hjælpende Haand. Men nu de mange, som ikke have nogen Moder, til hvem de kunne tye, ikke nogen erfaren Veninde, endnu mindre Erfaring eller anden Støtte, men som ene og alene er henviste til at hjælpe sig selv? Ja, for disse er det vort Haab, at denne Bog skal kunne være til virkelig Nytte.¹⁹

Mod slutningen af det 19. århundrede blev kogebøgerne domineret af kvinder med en faglig tilknytning til køkkenet. Forfatterinderne talte blandt andre madskribenter, restauratører og en stor del lærere fra de nyoprettede husholdningsskoler. Den første danske husholdningsskole blev åbnet 1877 af Justine Saugman, der også stod bag kogebogen *Elevernes Optegnelser fra Thoreby Husholdningsskole* (1895). Blandt kogebogsforfatterinder, der også arbejdede som husholdningsskolelærere, kan desuden nævnes Emilie Berg, Anna Andresen samt Elisabeth Keller og Dorothea Winding.

Fødevarereproducenter fik også øjnene op for kokebogens potentiale for markedsføring. Det betød, at etablerede kulinariske koryfæer blev hyret til at promovere et givent produkt. Den succesfulde restauratrice Louise Nimbs første udgivelse var en kokebog, der promoverede Liebigs kødekstrakt – en bouillon udviklet af den tyske kemiker Justus von Liebig.²⁰ Opskrifterne var mindre opulente end dem, man kunne finde i hendes senere *Fru Nimbs Kokebog* (1888), og de var alle baseret på kødekstraktet som smagsforstærker. Også blandt lægevidenskaben var der interesse for kokebogen. *Tidsskrift for Sygepleje* hyrede i en periode Nimb til at skrive en *Kokebog til Brug for Sygeplejere*. Hun udgav endvidere en kokebog til folk med sukkersyge på baggrund af diæten på de kursteder, hun selv som sukkersygepatient havde besøgt.

Det var sigende for denne nye forfattergruppe af professionelle husmødre fra slutningen af 1800-tallet, at de for alvor trådte ud af anonymiteten. Ofte udgjorde deres navn ligefrem kokebogens titel. Eksempler er *Christiane Svendsens Kokebog* (1884), *Fru Nimbs Kokebog* (1888), *Karen Petersens Kokebog* (1890) og *Christiane Helstedes større Kokebog* (1898) m.fl.

Louise Nimb (1842-1903), restauratrice og kokebogsforfatterinde (fotograferet af Johnny Johansen, billedet findes i *Det Kongelige Bibliotek*).

Mutter som forfatter

I løbet af 1800-tallet kom kvinder til at dominere den danske kogeboogs-genre. Langt størstedelen af kokebøgerne blev forfattet af kvinder, og erfaring med at holde hus – frem for gastronomisk mesterkundskab – blev et centralt argument for bogens kvaliteter. Dette skete parallelt med en generel udvikling i samfundet, der kørte husmoderen i stilling som hjemmets organisatoriske midtpunkt. Mod slutningen af 1800-tallet havde husmoderen etableret sig som så troværdig en garant for kokebogen, at mandlige udgivere begyndte at skrive under kvindelige pseudonymer. I 1890'erne udsendte bogtrykkeren Søren Helm-Petersen eksempelvis to kokebøger under dæknavnet Laura Adeler.²¹

Selvom en stor del af forfatterinderne var anonyme, er det alligevel muligt at få et indtryk af disse skrivende husmødre. Blandt forfatterinderne fandtes bl.a. en blomsterbinder, en mejerske, en præstekone, men også mere velstillede fruer, der udsendte kokebøger på hobbyplan. Enkestand var også en hyppig anledning til at udforske mulighederne for at udgive kokebøger.²²

Desværre foreligger der ikke mange kilder til indtjeningen på kokebøgerne. En brevveksling i anledning af udgivelsen *Kokebog for herskabelige Køkkener* (1870) kan dog illustrere, hvorledes en aftale mellem boghandler, bogtrykker, bogbinder og forfatter kunne se ud. Kokebogsforfatterinden S. Kofoed bekræfter i et brev af 10. februar 1870 en aftale med boghandler Reitzel. Tryk og indbinding blev bekostet af forfatterinden, mens boghandleren stod for at forhandle priserne. Til gengæld havde han eneret på at sælge bøgerne og fik af hvert solgt eksemplar 66 øre, svarende til en tredjedel af udsalgsprisen på 2 kr.²³ Af de 1000 eksemplarer, parterne enedes om at trykke, forbeholdt forfatterinden sig 200 til familie og venner. Hvis alle resterende eksemplarer blev solgt fra Reitzels boghandel (at bogen ikke blev trykt udover det første oplag tæller ikke for dette), kan der maksimalt være tale om en omsætning på 1600 kr. I 1873 var den vejledende bogtrykkertarif for et arbejde svarende til Koefods kokebog 26 øre pr. 1000 ord, hertil kom indbinding.²⁴ Efter en tredjedel af indtægten var afhændet til boghandleren, og når produktionsomkostningerne var betalt, lod det ikke megen profit til Kofoed.

At skrive kokebøger har altså nok sjældent været en større indtægtskilde. Kun de få, der gjorde kokebogsudgivelser til en selvstændig forretning og udsendte i større oplag, har tjent noget særligt på deres virke som kokebogsforfattere.²⁵ Der findes ikke samtidige opgørelser over, hvor mange bøger de enkelte forfattere solgte i Danmark, og vi må i stedet tage forfatterernes ord for pålydende. *Illustreret Kokebog for By og*

Land angav, at der »i Løbet af et Par Aar er solgt 10,000 Expl.«²⁶ Det endelige salgstal må have været langt højere, for dette blev skrevet i blot 2. af i alt 10 oplag. Christiane Helsted anfører, at 1. oplag af hendes »Kogebog« fra 1875 blev solgt i 50.000 eksemplarer.²⁷ Med et samtidigt befolkningstal på omkring to millioner svarer det til ét eksemplar for hver 40. indbygger. I *Husmoderens Blad* fra 1897 meddeler en annonce læserne, at Mangors *Kogebog for smaa Huusholdninger* da var udkommet i 264.000 eksemplarer.²⁸

Så store udgivelses- og oplagstal har dog været få forundt. Kun 12 af 1800-tallets 121 førsteudgivelser blev genudgivet mere end tre gange. I de fleste tilfælde har kogebogsproduktion nok været en lille, sekundær indtægtskilde på linje med andet håndværk.

Noter

1. Se bl.a. Thomas Gloning: »Textgebrauch und sprachliche Gestalt älterer deutscher Kochrezepte (1350-1800). Ergebnisse und Aufgaben«, i: F. Simmler (Hg.): *Textsorten deutscher Prosa vom 12./13. bis zum 18. Jh. und ihre Merkmale*. Frankfurt a.M., 2002, s. 517-50.
2. Albrecht Classen: *The Power of a Woman's Voice in Medieval and Early Modern Literatures*. Walter de Gruyter GmbH & Co., 2007, s. 341.
3. Denne artikel er baseret på mit speciale i Historie indleveret på Københavns Universitet januar 2007. Se i øvrigt, Caroline Nyvang: Medie og måltid, danske kogebøger i 1800-tallet, i: *Syn på mad og drikke i 1800-tallet*, 2008, under udgivelse.
4. Caroline Nyvang: »Originaler og kopister – danske trykte kogebøger 1616-1900«, i: *Magasin fra det Kongelige Bibliotek*, 2007, nr. 4.
5. Carl Müllers betydning for det danske køkken er i flere sammenhænge blevet fremhævet af Else-Marie Boyhus, se bl.a. Else-Marie Boyhus: »Omeletmesteren og den store Herregårdskok«, i: *Samvirke*, december 1997, s. 80ff, og Else-Marie Boyhus: »Kogekunst og kogebøger. Fem eksempler 1581-1793«, i: *Bol & By, Mad og skik – frembringelse, forarbejdning og servering af fødevarer*, Landbohøjskole Tidsskrift 2002:2, s. 9-33.
6. Professor i Idehistorie Ingrid Markussen har argumenteret for, at den danske befolkning besad næsten 100 % læsefærdighed omkring år 1812. Ingrid Markussen: »1 aller dybeste ydmyghed«, i: Karen Hjorth, Grethe Ilsøe og Birgitte Possing (red.): *SØG – og I skal finde. Veje til kvinders historie i arkiver og samlinger*. ARKIVaria, København 1991, s. 49-62. Gold Carol: *Danish Cookbooks*, Museum Tusulanum, København 2007, s. 135ff giver en kort gennemgang af Christiane Rosens liv og udgivelser.
7. Christiane Rosen: *Mit Levnets-Historie*, København 1836, s. 4ff.
8. Rosen (1836), s. 49.
9. Se bl.a. de håndskrevne opskriftsbøger på Nationalmuseet, Danmarks nyere tid, 0443/1980, 1046/1987, 1274/1991.
10. »Kofod, Henriette«, i: Thomas Hansen Erslew: *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark 1814-1840*, Rosenkilde og Bagger, København 1840 (genoptrykt 1962).
11. Rosen (1836), s. 54f.
12. Mogens Fønns: »Kogebøger – fra lertavler til litterær genre«, i: *Magasin fra det Kongelige Bibliotek*, 1993, nr. 3.
13. Se bl.a. Mette Winge: »Den Kunst at blive en god Pige, Hustru, Moder og Huusmoder«, GAD, København 1981, s. 10.
14. »Louise Nimb«, i: *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1120/origin/170/> (set d. 1/2 2008).
15. Emma Rudmose: *Kogebog for landlige Huusholdninger...*, København 1846, indledningen.
16. Juliane Dahl: *Praktisk Kogebog for enhver Huusholdning*. København 1855, indledningen.
17. C. Jacobsen: *Nye Kogebog...*, Odense 1815, indledningen.
18. Niels Kayser-Nielsen: *Madkultur – opbrud og tradition*, Klim, Århus 2003, s. 30f.
19. M. Sørensen: *Husmoderen i Staden og paa Landet*, Nicolai Cohens Forlag og Tryk, København 1885, s. 6.
20. Louise Nimb: *Koge-Anvisninger navnlig med Hensyn til den rigtige Anvendelse af Liebig's Kjød-Extrakt...*, København 1886.

21. Regina Veggenfeldt og Lilian Kornerup: *Danske Kogebøger, 1616-1974; med et tillæg 1975-78*, Hamlet, Roskilde 1978, s. 41.
22. Eksemplerne er hentet i kogebogsforfatternes egne udsagn og i Bodil K. Hansen: *Familie- og arbejdsliv på landet, ca. 1870-1900*, Landbohistorisk Selskab, Gylling 2006, s. 139ff. Anne Marie Mangor tyede også til kogebogsskriveriet i et forsøg på at forbedre sin økonomiske situation efter husbondens død, jfr. Veggenfeldt og Kornerup (1978): s. 22f.
23. Det Kongelige Bibliotek, NKS 2937, 4°, C.A. Reitzels brevsamling; brev fra S. Kofoed, 10/2-1870.
24. Jfr. Bogtrykker-Tarif: København 1873.
25. Madam Mangor, Louise Nimb og Eulalia Using udsendte eksempelvis på eget forlag.
26. Laura Adeler: *Ny Kogebog med Illustrationer og mange Anvisninger til Madlavning, Bagning, Sylltning, Saltning, Tilberedning af Frugtvine, Likkører m. m.*, København 1897, indledningen.
27. Christiane Helsted: *Christiane Helsteds større Kogebog ...*, 1898, indledningen.
28. Annoncen er gengivet i Else-Marie Boyhus: *I lære som kokkepige – det danske borgerlige køkken 1880-1910*. København 2000, Dafolo, s. 159.

Caroline Nyvang, født 1978. Ph.d. stipendiat, Københavns Universitet. Vigtigste tidligere publikationer: Medie og måltid, danske kogebøger i 1800-tallet, i: *Syn på mad og drikke i 1800-tallet*, 2008 (under udgivelse); Krummer og brød. Iscenesættelsen af det gamle i en dansk museumsforstanders forfatterskab, i: *Midtjyske Fortællinger*, Herning Museum, Herning, 2005, s. 144-55. Adresse: Jægersborggade 37, st. th., 2200 København N. E-post: caobao@gmail.com

Sydslesvigske kirkebøger tilgængelige på mikrokort i Danmark

Af Hans H. Worsøe

Med udstationeringen af mikrokort af de sydslesvigske kirkebøger på 5 af Statens Arkiver er arbejdet med kirkebøgerne blevet betydeligt lettere. Der gælder dog særlige adgangsregler, bl.a. må de kun benyttes frem til 1876, som i Tyskland er grænsen for slægtsforskernes adgang til kirkebøger.¹ Nedenfor redegøres der for ordningen.

Den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland er som bekendt trukket i 1920 og deler det gamle hertugdømme Slesvig midt over. Nordslesvig, som i daglig tale i Danmark kaldes Sønderjylland, kom til Danmark, og Sydslesvig er i dag indlemmet i delstaten Schleswig-Holstein i Den tyske Forbundsrepublik. Grænsedragningen blev fulgt af en deling af arkivalierne, hvis hovedprincip for de lokale arkivalier var, at de forblev på tilblivelsesstedet.² For kirkebøgerne betød det, at de nordslesvigske senere kunne afleveres til Landsarkivet for Sønderjylland og blev underkastet samme regler som de danske (kongerigske), medens de sydslesvigske kirkebøger dels forblev ved embederne, dels efterhånden for de ældres vedkommende samledes provstivis på kirkebogskontorer, hvor man mod betaling kan benytte dem, først i original senere på mikrokort. De sydslesvigske sogne hører under Nordelbische Evangelisch-Lutherische Landeskirche med hovedsæde og arkiv i Kiel, som har den overordnede bestemmelsesret over kirkebøgerne.

Da der som nævnt ovenfor ikke tidligere var en grænse tværs gennem hertugdømmet, var der en livlig befolkningsvandring, hvorfor slægtsforskere i Danmark i mange tilfælde har brug for de sydslesvigske kirkebøger. Det har hidtil været besværligt, men nu er det blevet meget lettere takket være en aftale indgået 4. november 2004 mellem Statens Arkiver og Landeskirche. Fotograferingen påbegyndtes i 2005 på Statens Arkivers Filmningscenter i Viborg og omfatter hele Sydslesvig, som består af følgende provstier, Kirchenkreise: Flensborg, Slesvig, Sydtønder, Ejdersted, Husum-Bredsted, Nord- og Sydangel samt Eckernförde.³

De slesvigske kirkebøger har haft deres eget liv forskelligt fra kirkebogsføringen i Danmark, men selvom der allerede fra 1612 var bestem-

melser om tilsyn med kirkebogsføringen i de hertugelige områder, skal man ikke forvente, at kirkebøgerne almindeligvis går længere tilbage end i Danmark. En væsentlig ændring indtraf imidlertid i 1771 med tilbagevirkende kraft fra 1763, nemlig at de skulle føres i to eksemplarer, således at man kan regne med, at de altid når tilbage til dette årstal. Hertil kommer, at kirkebøgerne på en række områder er fyldigere end de danske. Kirkebøgerne fra Sydslesvig er alle ført på tysk, skriften er lidt anderledes, og der er en række faste vendinger, man skal lære at kende.¹ I 1874 indførtes i hele Preussen, og dermed i det gamle Slesvig, borgerlig registrering af fødsler, vielser og dødsfald. Kirkebøgerne består derefter kun af registreringer af de kirkelige handlinger uden retslig gyldighed. Det gælder fortsat i Sydslesvig og for fødsel og død også i Nordslesvig. Denne ændring i kirkebøgernes funktion er baggrunden for, at de sydslesvigske kirkebøger på mikrokort kun må benyttes indtil 1876, også selvom mikrokortene i nogle tilfælde går længere frem. De sydslesvigske kirkebøger efter 1876 skal fortsat benyttes på provstikirkebogskontorerne eller for Flensborgs vedkommende på byarkivet på byens rådhus.

Der har været ført forhandlinger gennem de sidste 15-20 år om en kopiering og tilgængeliggørelse af de sydslesvigske kirkebøger, og når det har været så svært at opnå en aftale, skyldes det dels de meget rigoristiske tyske love om beskyttelse af personlige oplysninger og dels økonomiske forhold. Det er således det danske statslige arkivvæsen, og dermed i sidste ende den danske stat, der har betalt for nyoptagelserne af mikrokortene. Den nordelbiske landskirke er ikke statslig og har begrænset økonomisk råderum, hvortil kommer, at en del af indtægterne ved benyttelse af kirkebøgerne på provstikontorerne anvendes til bevarings- og kopieringsformål. Disse forhold ligger også bag begrænsningen af, hvem der må benytte kirkebogskopierne i Danmark. Da det er danske statsmidler, der er anvendt til ordningen, er mikrokortene kun tilgængelige for danske statsborgere samt tyske statsborgere med fast bopæl i Danmark. Benyttelsen er gratis, som benyttelsen af alle arkivalier i Danmark, men hvis f. eks. medlemmer af det danske mindretal i Sydslesvig ønsker at se kirkebøgerne, må de fortsat gå til kirkebogskontorerne i Sydslesvig – og betale gebyrerne. For at kontrollere, at kun de berettigede bruger kirkebøgerne, er mikrokortene ikke stillet frem til selvekspedition, men der skal udfyldes en særlig formular for at få adgang. Tilladelse til benyttelse til egen slægtshistorie kan gives af de danske myndigheder (arkiverne), men skal de benyttes til andre formål, f. eks. videnskabelige undersøgelser, skal der ansøges om tilladelse via en særlig tysk låneblanket, der udleveres ved skranken og indsendes til Nordelbisches Kirchenarchiv i Kiel.

I forbindelse med frigivelsen af kirkebogsmikrokortene blev der holdt en reception og præsentation af de sydslesvigske kirkebøger på Landsarkivet for Sønderjylland den 13. april 2007, hvor forskningsleder Hans Schultz Hansen præsenterede materialet, og arkivchef dr. Annette Göhres fra Kirchenarchiv redegjorde for baggrunden for tilgængelighedsreglerne. Disse forekom danske arkivbenyttere unødigt restriktive, men var betingelsen for, at der overhovedet kunne opnås en ordening. På dette tidspunkt var kirkebøgerne fra Flensborg, Slesvig og Sydtønder provstier klar til ibrugtagning. Resten er lovet færdiggjort i løbet af 2007, og alle 141 sogne i Sydslesvig skulle således være tilgængelige, når dette hæfte af Personalhistorisk Tidsskrift læses.

De sydslesvigske kirkebøger frem til 1. januar 1876 kan således nu mod afgivelse af en erklæring benyttes til egen slægtsforskning på læsesalene på landsarkiverne i Aabenraa, Viborg og Odense, på Erhvervsarkivet i Aarhus samt på Rigsarkivet. Der er ikke udstationeret et sæt på landsarkivet i København, hvilket måske kan ses som et første skridt på vejen til at sammenlægge Rigsarkivets og landsarkivets læsesale. Man må gerne afskrive enkelte sider og indførelser til eget brug, men ikke foretage systematisk afskrivning. Kirkebogssiderne må ikke affotograferes fra læseapparaternes skærme, men kopi af enkelte sider kan bestilles hos læsesalspersonalet ved normal procedure for bestilling af kopier. Der må kun bestilles/benyttes en kirkebog ad gangen. Fortegnelser over kirkebøgerne er opstillet på læsesalene, hvor der også findes kort over sogneinddelingen i Sydslesvig. Skal man lokalisere en landsby i et sogn, er J.P. Trap: *Hertugdømmet Slesvig* (1864, reprografisk optryk 1975) en god hjælp. Her findes de danske stednavne, medens de tyske bl.a. kan slås op i H. Oldekop: *Topographie des Herzogtums Schleswig*, Kiel 1906. Sammenstilling af begge samt lokaliteternes øvrige tilhørsforhold findes i Gerret Liebing Schlaber: *Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007*, Flensborg 2007.

Noter

1. Se også hjemmesiden for Landsarkivet i Aabenraa: <http://www.sa.dk/sa/brugearkiver/service/Sydslesvig.htm> 14.02.2008.
2. Hans H. Worsøe: Den arkivaliske grænse, i: Henrik Becker-Christensen (red.): *Grænsen i 75 år 1920-1995*, 1995, s. 268-296.
3. Wilhelm Jensen: *Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte*, Neumünster 1958, med fortegnelse over kirkebøgernes begyndelsesår i de enkelte sogne.
4. Hans H. Worsøe: *Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning*, 2. rev. udg. 1999.

Hans H. Worsøe, f. 1932, cand.mag., fhv. landsarkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland, har bl.a. skrevet *Slægtshistorie i Sønderjylland* (2.udg. 1999) og *Politikens Håndbog i Slægtshistorie* (5.udg. 2005) samt bidrag til tidsskrifter og samleværker.

Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark

Gotisk kursiv 1700-1800

Af Michael Dupont

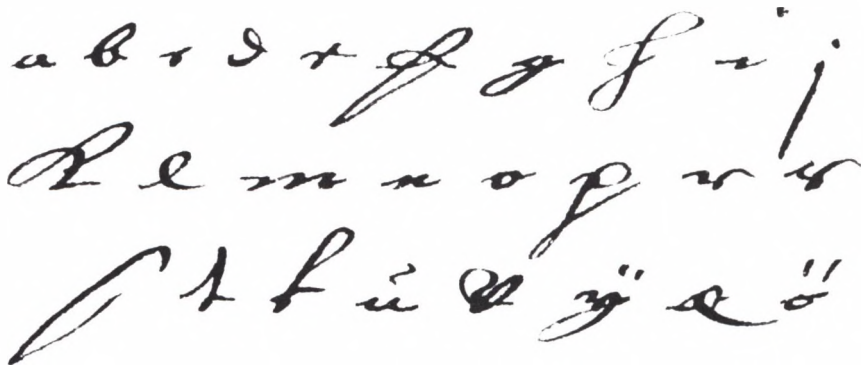
Dette er den fjerde del af serien om dagligdagsskriftens udvikling i Danmark. Tidligere er perioderne 1350-1500, 1500-1600 og 1600-1700 blevet behandlet. Nu er vi kommet til det 18. århundrede. Dette sekel huskes især for oplysningstidens gennembrud, hvor befolkningen via litteratur skulle oplyses, hvor fornuften skulle herske i stedet for overtroen, og hvor store jordreformer ændrede udnyttelsen af den danske jord. Også Struensee og Christian 7. markerer århundredet i vores bevidsthed. Ligesom tiden ændrede sig, fik også skriften et nyt udseende.¹

Alfabetet (gotisk kursiv 1700-1800)

I begyndelsen af 1700-tallet lignede skriften meget den, der fandtes i slutningen af 1600-tallet; men i løbet af det ny århundrede fik dagligdagsskriften et elegant udtryk. Hvor den tidligere kan betegnes som grov og snørklet, fik den et mere moderne udseende med tyndere streger og et mere forenklet, lettere og aflangt udtryk. Det hænger bl.a. sammen med, at man nu skrev med en mere tilspidset fjerpen. Prøv fx at sammenligne de to eksempler i ill. 1 og ill. 2, der viser, hvordan to skrivere i henholdsvis 1719 og 1781 skrev alfabetet.²

Ligesom man i løbet af 1500-tallet begyndte at kløve bogstaverne **a**, **g**, **r** og **v** – dvs. at man lavede et lille mellemrum mellem to parallelle og lodrette streger – så blev dette mere udbredt i 1700-tallet. Nu kom bogstaverne **i** og **j** også til at høre til gruppen af kløvede bogstaver (se ill. 2). Man begyndte desuden at lave et lille knæk nederst på nogle af bogstaverne, især **b** og **l** (se fx bogstav **b** i ill. 2).

Den højre streg i **e**, der forbandt bogstavet med næste bogstav, begyndte i det 18. århundrede at nærme sig linien. Dermed kom bogstavet til at ligne et mast **n** i stedet for som tidligere et skråskrift-**r**. Man havde kunnet skrive **f** ved at begynde bogstavet med at føre pennen ned og derefter op, men nu blev det mest udbredt at starte med at føre pennen op og derefter ned. Bogstav **h** havde i 1600-tallet været blødt med åbne sløjfer foroven og forneden, men i det 18. århundrede blev det mere

Ill. 1: Eksempel på alfabet anno 1719. a b c d e f g h i j k l m n o p r s s t t u v y æ ø.

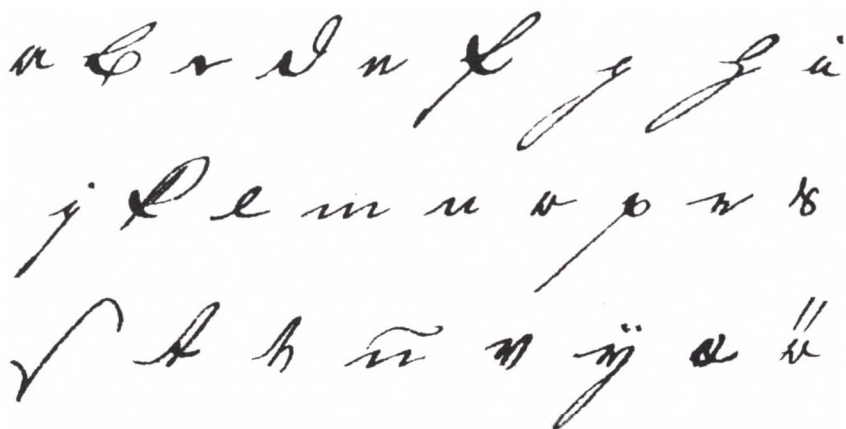
skarpt med spidsere sløjfer. Tidligere havde det været mest almindeligt at skrive **t** som en kors-form med en vandret og en lodret streg, der krydsede hinanden; men nu lavede man i stedet for den vandrette streg en lille sløjfe i bunden af bogstavet. Man begyndte også at skrive **æ** i én streg som i den moderne form.³

Problemer

I løbet af 1700-tallet bliver den gotiske kursiv meget lettere at læse for det moderne øje end tidligere. Skriftens udseende begynder på flere punkter at ligne skråskriften, den latinske skrift, da mange af tegnene næsten bliver identiske med skråskriftens. Der er dog stadig mærkbare forskelle, og især bogstaverne **c**, **e**, **h**, **r** og det lave **s** skiller sig ud.

Nogle af de små gotiske bogstaver er lette at forveksle. Fx bliver **c** og **i** næsten identiske, fordi man begynder at skrive **c** med en lille vandret streg øverst (en såkaldt tøddel), der kan ligne prikken over **i**'et. I nogle tilfælde vil **i** dog være kløvet, så det bliver lettere at se forskel. Den nye form, som **e** får i løbet af det 18. århundrede, gør også, at man let kan forveksle det med **n**. **n** kan også forveksles med **u**, hvis strengen over **u** er udeladt eller utydelig. Bogstav **v** får, som tidligere, en mindre og mere moderat størrelse og bliver dermed igen let at forveksle med bogstav **r**. Man kan dog kende forskel på de to tegn ved at holde øje med den sidste streg: Hvis det er et **r**, fortsætter strengen til næste bogstav, men hvis det er et **v**, så går strengen ned og hænger ofte ikke sammen med det næste tegn.

Af de høje bogstaver kan **f**, **h** og det høje **s** let forveksles. **f** er dog

Ill. 2: Eksempel på alfabet anno 1781. a b c d e f g h i j k l m n o p r s t t u v y æ ø.

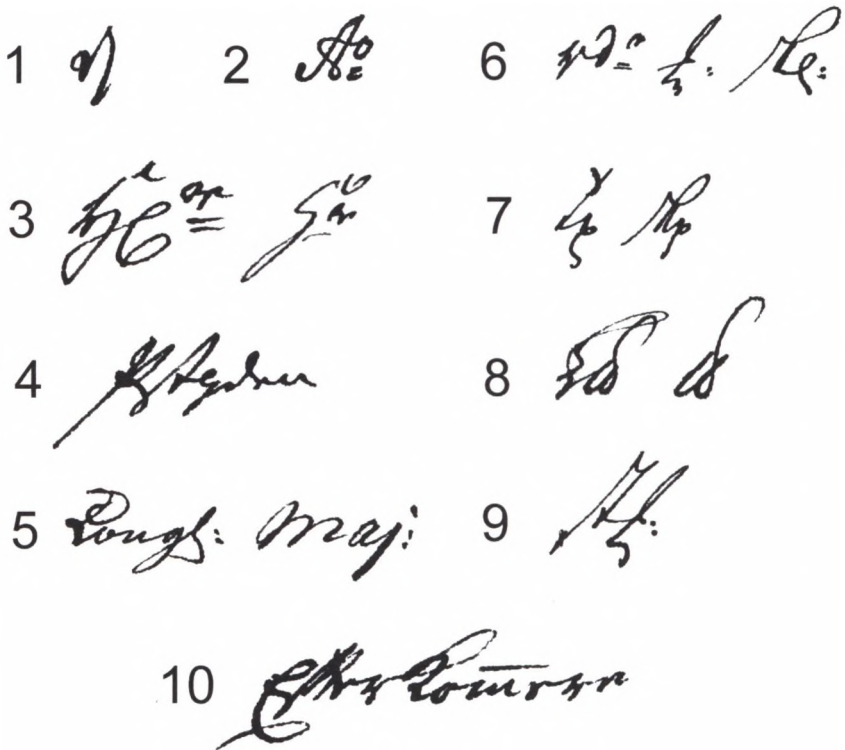
kendetegnet ved at have en sløjfe i midten, mens h ikke har nogen sløjfe. Bogstav s slutter foroven og forneden i et spidst knæk modsat f og h, der ender i to åbne sløjfer (i eksemplet fra 1781 har f dog kun én sløjfe). En anden mærkbar forskel er måden, som bogstaverne bliver skrevet på. s skrives ved at føre pennen ned og derefter op, mens f og h skrives ved at føre pennen op og derefter ned – altså den omvendte skrivemåde.

Forkortelser

I 1700-tallet bruger man i forhold til tidligere ikke mange forkortelser. Ofte drejer det sig nu om helt faste forkortelser som fx i en titel, stillingsbetegnelse, vægt- eller rummålsangivelse eller møntfod (se nr. 3, 6-8). Hvor det i 1500-tallet nærmest var usædvanligt, hvis man ikke anvendte en, to eller tre forkortelser i selvsamme sætning, så er der nu længere imellem deres brug.

Et ord kan være forkortet ved, at man har udeladt det midterste af ordet og skrevet endelsen over linien. Her er det meget udbredt at tydeliggøre forkortelsen ved at lave en eller to små vandrette streger under endelsen som fx i ordene *Anno*, *Hr.* og *rigsdaler* (nr. 2, 3 og 6). Man kan også fremhæve, at der er tale om en forkortelse ved at skrive et kolon efter ordet for at vise, at noget er udeladt, som i *Kongelig Majestæt*, *mark*, *skilling* og *stykk* (nr. 5, 6 og 9). I nogle tilfælde vil et ord være forkortet ved, at man har udeladt nogle bogstaver, men uden ellers at angive, at

Ill. 3: Eksempler på forkortelser. 1) den, 2) Anno, 3) Hr. Hr., 4) Præstegaarden, 5) Kongelig Majestæt, 6) rigsdaler, mark, skilling, 7) tønder, skæpper, 8) lispund, pund, 9) styk, 10) Efterkommere.

det er en forkortelse, fx Præstegaarden og skæpper (nr. 4 og 7). En nedadgående streg i endelsen af et ord viser, at endelsen er udeladt, bl.a. i den (nr. 1).

Ved ofte anvendte ord har de oprindelige forkortelsesbogstaver ofte udviklet sig til et tegn som fx i mark, tønder og pund (nr. 6, 7 og 8). Mark-tegnet kan også bruges i andre forkortelser, fx Danmark, hvor endelsen skrives med mark-tegnet, men også i endelsen af ord som styk, hvor ordlyden ikke er -mark (nr. 9). Også i ord som Lispund ser man, at den første del af ordet er skrevet med et bogstav, mens resten består af et forkortelsestegn, nemlig -pund (nr. 8).

Et meget gammelt forkortelsestegn, der bliver brugt helt op i 1800-tallet, er den vandrette streg over et m for at vise, at man skal

When Tilsyvnns Værgen Sr Kruse maatte imod^o
 de anmeldte Fordringer erindre følgende Jmod No 2:
 At Sr Staal har anført under 24 Maj sidst
 laante Penge = 10 rd.
 Og for 8 1/4 alen Cattun = 3 rd. 2 mk. 8 sk.
 Hvilke da Enken maee selv tilstaae at de 10 rd. ere
 laante til hendes Salige Mands begravelse og
 Cattunet taget efter hans Død saa kand de laante
 Penge da begravelserne omkostningerne
 a parte er anført ryj kommitte Boed til last

Ill. 4: Landsarkivet i København: Vordingborg Byfoged: Skifteretsprotokol 1781. Men Tilsyvnns Værgen Seigneur Kruse maatte imod de anmeldte Fordringer erindre følgende Jmod No 2: At Seigneur Staal har anført under 24 Maj sidst laante Penge = 10 rd.

Og for 8 1/4 alen Cattun = 3 rd. 2 mk. 8 sk.

Hvilke da Enken maee selv tilstaae at de 10 rd. ere laante til hendes Salige Mands begravelse og Cattunet taget efter hans Død saa kand de laante Penge da begravelserne omkostningerne a parte er anført ey komme Boed til last.

læse det som to m'er, fx Effterkommere (nr. 10). Denne streg kaldes en nasalstreg.

Gode råd til læsningen

Stavningen begynder i løbet af 1700-tallet mere og mere at ligne vores moderne retstavning. **v** bliver nu en konsonant og kan ikke længere stå i stedet for **u**. Forskellen mellem **i** og **j** bliver også større end tidligere; men man ser stadig, at **j** bliver brugt i stedet for **i**, fx **j** huset. Man går væk fra at bruge **iu** i stedet for **y** (tidligere kunne man fx skrive **biug** i stedet for **byg**), og bogstaverne **z** og **w**, der havde været meget udbredte, bruges nu sjældent.

Den mere moderne stavning i 1700-tallet gør, at vi langt lettere kan læse og forstå tekster fra dette århundrede end fra 1600-tallet eller tidligere.⁴

Noter

1. Dansk palæografi fra reformationen indtil midten af det 20. århundrede er undersøgt i Erik Kroman: *Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden*, 1943.
2. De to eksempler på alfabetet (ill. 1 og 2) er fundet: Landsarkivet i København: Vordingborg Byfoged: Skifteretsprotokol 1713-1730 og Landsarkivet i København: Vordingborg Byfoged: Skifteretsprotokol 1780-1803.
3. Kroman, s. 54-56.
4. Hvis man står over for et ord, man ikke kender, er hovedværket Verner Dahlerup m.fl.: *Ordbog over det danske Sprog*, 28 bind, 1919-1956 (findes i flere oplag). En digital version findes på hjemmesiden: <http://ordnet.dk/ods/> (set 21.02.2008). Et godt hjælpemiddel, der dog i kraft af sin størrelse har sine klare begrænsninger, er Heini Madsen: *Ordbog for slægtsforskere*, 1998. Her findes mange af de mest benyttede ældre danske ord.

Arkivalieronline.dk

Af Chr. R. Jansen

Hjemmesiden arkivalieronline.dk er gennem de sidste år blevet Statens Arkivers største læsesal med mellem 2.000 og 4.000 besøgende dagligt. Det er kirkebøger og folketællinger, der her gøres tilgængelige gratis døgnet rundt.

I Danmark har brugerne af Statens Arkivers læsesale siden 1990'erne kunnet anvende mikrokort af kirkebøger ældre end 1892 for hele landet og af folketællinger afholdt i kongeriget i perioden 1787-1890.

Et nyt skridt blev taget i 2002, da det tilsvarende materiale begyndte at stå til rådighed online på websitet www.arkivalieronline.dk. Uafhængigt af læsesalenes åbningstider kunne alle med adgang til internettet benytte kirkebøger og folketællinger på alle tider af døgnet, og uanset hvor i verden de opholdt sig. Den eneste forudsætning var og er, at man er tilmeldt som bruger, da der skal bruges password til login. Tilmelding sker via hjemmesiden. Den er gratis, ligesom søgninger er det. Med knap 100.000 tilmeldte brugere fra hele verden har arkivalieronline ved udgangen af 2007 flere brugere end alle Statens Arkivers læsesale tilsammen. Dette er gjort muligt takket være særlige bevillinger fra Kulturministeriet. Det tilgrundliggende arbejde er udført på Statens Arkivers Filmningscenter i Viborg.

Kirkebøger og folketællinger på internettet

Det er folkekirkens kirkebøger, der er lagt på internettet. Det vil sige alle kirkebøger fra de ældst bevarede tilbage i 1600-tallet. Startåret varierer dog fra sogn til sogn, da de ældste bøger kan være gået til grunde. De kan være brændt, bortkommet eller på anden måde forsvundet.

Ved starten af udlægningen af kirkebøgerne på arkivalieronline var 1891 valgt som slutår, fordi alle danske bøger blev afsluttet dette år. Den 1. januar 1892 skulle sognene tage nye bøger med ens skemaer i brug. I oktober 2006 var alle disse kirkebøger, med 3 mill. sider, lagt ud. For Jyllands og Fyns vedkommende er det kontraministerialbøgerne, der kan ses, mens det for Sjællands og Sønderjyllands vedkommende er hovedministerialbøgerne. Grunden til denne forskel er alene historisk, idet de

tilgrundliggende film er optaget på de enkelte landsarkiver, der har haft forskellig politik på området.

Arbejdet med den følgende tids kirkebøger var allerede i gang, da perioden indtil 1892 blev afsluttet. På programmet stod kirkebøger 1892-ca.1925. Det præcise år afhænger af, hvornår kirkebogen er udskrevet, idet der altid kun digitaliseres hele kirkebøger. Baggrunden for, at de nyere kirkebøger nu kan komme med, er bl.a. en ændring i Arkivloven, som fra 2003 gjorde oplysningerne almindeligt tilgængelige efter 50 år mod tidligere 100 år. Mens det var mikrokort, der havde dannet udgangspunkt for digitaliseringen af kirkebøgerne før 1892, bliver de nyere kirkebøger skannet på Statens Arkivers Filmmingscenter i Viborg direkte fra de originale kontraminiestrialbøger.

For Sønderjylland gør der sig særlige forhold gældende. Det var som bekendt en del af Tyskland 1864-1920 og dermed underlagt tysk administration. Kirkebøgerne her har ikke slutår i 1891, og de udskiftedes derfor, når de var udskrevet. Det får ikke mindst betydning, nu hvor kirkebøgerne op til omkring 1925 bliver tilgængelige. En række sønderjyske

The screenshot shows the website 'arkivalieronline.dk' with the title 'Kirkebøger'. It features a search interface with filters for 'Amt' (Nord), 'Herred' (Alle), and 'Sogn' (Nordby). Below the filters is a table of search results. The table has columns for 'Sogn', 'Herred', 'Amt', 'Tekst', 'Fra', 'Til', and a set of checkboxes for 'F', 'K', 'V', 'D', 'J', 'T', 'A'. The results list various church registers from Nordby Skævt, Fanø, with dates ranging from 1611 to 1874.

Sogn	Herred	Amt	Tekst	Fra	Til	F	K	V	D	J	T	A
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1611	1762	X	X					
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1669	1732	X	X	X				
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1734	1815	X	X	X				
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1777	1805	X	X	X				
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1778	1820	X	X	X	X			
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1814	1848	X	X	X	X	X	X	X
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1821	1857	X	X	X	X	X	X	X
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1830	1858	X	X	X	X	X	X	X
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1858	1891	X						
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1858	1891	X	X	X				
Nordby Skævt	Fanø	Nord	Nordby (Fanø)	1858	1874							X

Kongerigets ældste kirkebog er fra Fanø, hvor præsten allerede i 1611, 35 år før det blev påbudt, begyndte at notere kirkelige handlinger. Som det fremgår, kan brugeren se, hvilke bøger der indeholder fødsler, konfirmerede, viede etc.

kirkebøger er først udskrevet i 1930'erne og er derfor ikke kommet med. Det betyder, at nogle sogne kan have kirkebøger tilgængelige op til omkring 1930, mens andre kun er medtaget til engang i 1910'erne.

Ultimo januar 2008 er Sønderjylland, Fyn og Bornholm udlagt op til omkring 1925, og resten af landet følger i løbet af 2008. På planen for de kommende år står digitaliseringen af de efterfølgende kirkebøger frem til omkring 1950.

Materiale fra valgmenigheder og feltpræster er ikke medtaget på indeværende tidspunkt, selv om de er en del af folkekirken. Det samme gælder for kirkebøgerne for Færøerne, Grønland og De vestindiske Øer.

Uden for folkekirken står de anerkendte trossamfund, og deres bøger finder man altså heller ikke på internettet. Det vil sige, at man bl.a. ikke kan se oplysninger fra Mosaisk Trossamfund og de katolske og reformerte menigheder m.m.

Ud over kirkebøger er en lang række folketællinger tilgængelige på arkivalieronline.dk. Det drejer sig om alle tællingerne for kongeriget Danmark fra 1787 til 1860 samt dem fra 1880, 1890, 1906 og 1916, i alt 2,5 mill. sider.

Tællingerne fra hertugdømmet Slesvig op til 1860 er endnu ikke udlagt. For perioden 1864 til 1920 blev der nok afholdt folketællinger i Nordslesvig af de tyske myndigheder som i resten af Tyskland, men alle tyske folketællinger er kasseret. Det vil derfor for mange være en stor hjælp, når 1925-tællingen i 2008-2009 bliver lagt ud, for den rummer hele Danmark inklusive Sønderjylland. Hvad der derefter skal digitaliseres og gøres tilgængeligt på internettet er endnu ikke besluttet, men der er muligheder nok: Folketællingerne fra 1870, 1901 eller 1930-1940 eller folketællingerne fra Sønderjylland. Ligesom kirkebøgerne for Færøerne, Grønland og De vestindiske Øer ikke er med i det udlagte materiale, er nemlig heller ikke folketællinger med for disse områder på indeværende tidspunkt.

Filerne for kirkebøgerne til 1892 og alle folketællingerne er indskannet i TIFF FAX GRP 4 fra mikrofilm/mikrokort i sort/hvid. Dette format blev fra starten valgt for at reducere billedfilernes størrelse, således at det var hurtigt at hente sider frem på skærmen. Kirkebøgerne efter 1892 er skannet i 16 gråtoner i TIFF LZW komprimeret. Det skulle give bedre læsemuligheder.

Brugen

En forudsætning for at kunne søge i kirkebøger og folketællinger på www.arkivalieronline.dk er, at man har tilmeldt sig med navn og post-adresse samt e-mail-adresse. Man kan gå i gang, når en e-mail med et

password efterfølgende er modtaget. Efter oprettelsen er der mulighed for selv at skifte password efter ens eget valg. Oprettelsen koster ikke noget, og det er gratis at benytte søgesiderne.

På hjemmesiden er der vejledninger til benyttelsen af henholdsvis kirkebøger og folketællinger, og der henvises generelt til disse. Brugen af kirkebøger og folketællinger på internettet er ikke forskellig fra brug af det originale materiale bortset fra, at man ikke kan sætte en finger ind dér, hvor man vil vende tilbage til. Det centrale er, at der – naturligt nok – for kirkebøger søges på sogne. Den meget lange liste kan indsnævres ved at anføre amt og/eller herred. Er sognet fundet, ses et billede, der oplyser om kirkebøgernes dækningsperiode og indhold af kirkelige handlinger (se illustration).

Ved folketællingerne vælger man først tællingen fra det år, der ønskes undersøgt; derefter om der skal søges i København, en købstad eller et landsogn, og næste skridt bliver så at specificere, hvilken gade, købstad eller sogn man vil ind i.

Der kan ikke søges på navne, kirkelige handlinger eller årstal. Hvad man ser, er alene billeder af kirkebøger og folketællinger, hvortil der ikke er foretaget nogen indeksering. Mulighederne for forskellige former for indeksering undersøges i løbet af 2008. Indeksering er imidlertid et meget tids- og ressourcekrævende arbejde, og det kan ikke siges, om og hvornår denne facilitet bliver en del af arkivalieronline.

Af mange grunde, dårlig bevaringsstand, utydelig skrift, digitalisering fra mikrokort m.m., kan de indskannede sider være vanskelige at læse. Her hjælper det meget at tilpasse billedstørrelsen; der er muligheder for at se siderne fra 25 % til 125 % samt yderligere tre tilpasningsmuligheder.

Med digitaliseringen af over seks millioner sider kan det ikke undgås, at der er sket fejl ved arbejdet, ligesom det er værd at notere, at digitaliseringen i vid udstrækning er sket fra film og mikrokort, der er produceret over en snes år. En række af de fejl, der således er opstået, er endnu ikke rettet, men vil løbende blive det. Der er imidlertid også mangler i materialet, som det i det omfang, Filminningscentret er blevet opmærksom på det, er angivet, og som brugeren skal notere sig. For eksempel kan der i protokollerne være blanke sider, som ikke er digitaliseret. I kirkebogen fra Bellinge på Fyn 1912-1929 hedder det: »Blanke sider fra side 123 til og med side 134« eller i kirkebogen fra Birkerød 1705-1731 side 66: »Blanke sider ej fot.«.

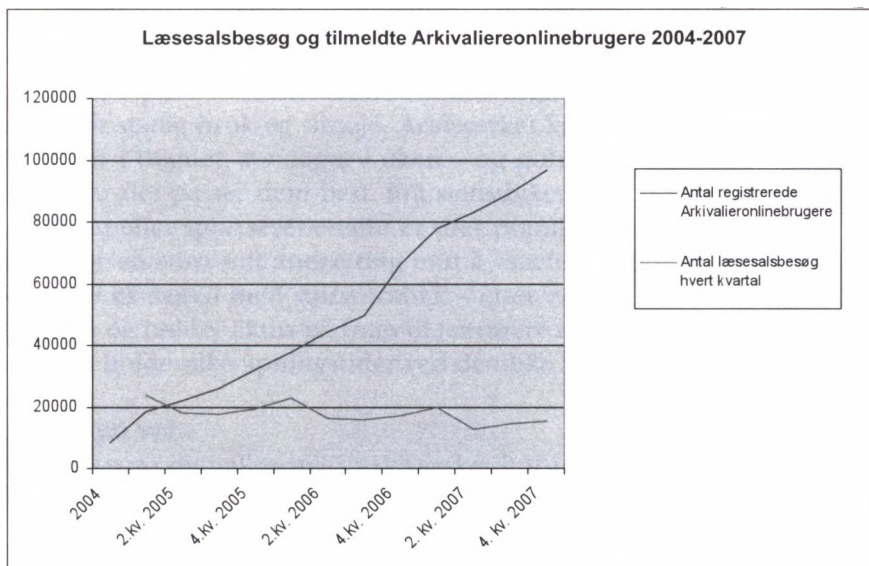
Der kan også forrest i kirkebøgerne stå væsentlige oplysninger ud over sidehenvisninger til de forskellige handlinger. F.eks. står der i Ødsted kirkebog for 1690-1731: »Fol. 31-33 (Aarene 1729-31) til dels afskaarne«. Det forklarer, hvorfor disse sider er vanskelige at læse fuldt ud.

For de sjællandske kirkebøger før 1814 gør der sig det forhold gældende, at brugeren på arkivalieronline ikke kan se, om en kirkebog fra et hovedsogn også omfatter annekssogne. Resultatet er, at det ser ud som om, der ikke er bevaret kirkebøger for annekssogne. I løbet af 2008 vil der ske en udvidelse af de tilgrundliggende databaser, således at der rettes op på denne mangel.

Brugerne

Mellem 2.000 og 4.000 søger oplysninger dagligt på www.arkivalieronline.dk, der er blevet Statens Arkivers største læsesal. En tredjedel af brugerne er inde på hjemmesiden i mere end en time; det vil sige, at der ikke er tale om hastige, nysgerrige besøgende, men faktisk arbejdende slægtsforskere. Det er selvfølgelig først og fremmest danskere, der søger, men på top-10 listen er bl.a. USA, Norge, Malaysia, Colombia, Sverige, Grønland og Frankrig. Flest brugere nogensinde havde siden omkring jul og nytår 2007-2008, hvor der dagligt blev anvendt mellem 400.000 og 500.000 sider. Søndage er der som regel mest pres på, og slægtsforskerne sidder generelt året rundt især ved deres pc'er midt på eftermiddagen og i de tidlige aftentimer mellem 19 og 21, men selv midt på natten slås der op i materialet, måske af brugere i f.eks. USA.

Diagrammet »Læsesalsbesøg og tilmeldte arkivalieronlinebrugere 2004-2007« viser tydeligt relationen mellem antallet af tilmeldte brugere

på arkivalieronline og den »almindelige« læsesalsbenyttelse. Den omfattende brug af arkivalieronline og også andre internetbaserede søgemuligheder har medført en nedgang i antallet af besøg på Statens Arkivers læsesale. Til gengæld bruger de, der kommer, vanskeligere tilgængeligt materiale. Når skelettet er opbygget gennem udstrakt anvendelse af internettet, kommer slægtsforskerne på arkiverne for at få kød og blod på deres forfædre.

Digitalarkivet: Vi bringer arkivet hjem til deg

Av Anette Skogseth Clausen

<http://digitalarkivet.no> er en gratis internettjeneste fra det norske Arkivverket. Her kan alle søke etter person- og eiendomsopplysninger i folketellinger, emigrasjonsmateriale, skattelister, lister over døpte, viede, gravlagte, osv. Det er samtidig mulig å lete fram og bla i skannede arkivkilder. Blant de skannede kildene dominerer de 2,5 millioner digitale sidene fra kirkebøkene. I løpet av våren 2008 vil også skannede pantebøker og panteregistre bli en viktig del av denne tjenesten.

Nettstedet til Digitalarkivet ble lansert i januar 1998. Digitalarkivets utvikling og besøkstatistikken for nettstedet har gått over all forventning. Det er daglig godt over 10.000 unike brukere fra inn- og utland, og mellom 730.000-800.000 sideoppslag (både databasene og det skannede materialet). Vi regner med at summen av alle sideoppslag for dette året vil ligge på over 200 millioner, det er en økning på 25 prosent. Tallene forteller oss at denne gratistjenesten er populær! Dette er også en av grunnene til at Arkivverket i Norge har digitalisering som satsingsområde. Publikum har funnet veien til internett og alle ressursene som ligger der. For Arkivverket er internett en fin måte å få tilgjengeliggjort de mest etterspurte kildene. Samtidig blir originalkilden og mikrofilmen spart for stadig bruk og slitasje. Arkivverket kan holde »lesesalen« åpen 24 timer i døgnet, syv dager i uken – og publikum kan legge turen innom når det passer dem best. Fra statistikken kan vi lese at enkelte tv-program eller sportsevenement er mer populære enn andre, og på lørdag gjør en stort sett andre ting enn å »surfe« i Digitalarkivet. Søndag derimot er dagen med størst trafikk – etter en sen frokost er publikum på plass og holder aktivt på fram til nærmere midnatt. Det ville vært vanskelig å holde slike åpningstider ved de ulike lesesalene i Arkivverket!

Kilder på vei

Satsingen på digitalisering i Arkivverket har resultert i at den nasjonale folketellingen for 1910 blir lansert i desember 2010 i søkbar format. Den vil supplere de andre nasjonale folketellingene som allerede ligger ute: 1801-tellingen, 1865-tellingen og 1900-tellingen. Lenge før den tid, vil vi

ha på plass skannet tinglysningsmateriale, i hovedsak pantebøker og panteregistre. Dette er kilder med sentral informasjon om eiendom og rettigheter, og som er i daglig bruk i statsarkivene. Det er både tungvint og tidkrevende å finne fram informasjon i dette materialet. En internet-tutgave vil derfor bidra til å redusere saksbehandlingstiden, samtidig som publikum i stor grad vil kunne finne fram til den ønskede informasjonen på egen hånd. Prosjektet med å publisere disse kildene vil starte i løpet av våren og innen utgangen av 2009, vil alt tinglysningsmateriale være på nett. Nye digitaliseringsprosjekter, både som inntasting i databaser og som digitale bilder, vil bli iverksatt etter hvert som de pågående prosjektene blir ferdige og presentert på Digitalarkivets nettsider.

Digitalpensjonatet

Arkiverket sin satsing til tross, det hadde ikke vært mulig å gjøre kilde-materialet i Digitalarkivet så rikt uten frivillig hjelp. Publikum er nemlig også dyktige og ivrige bidragsytere. Gjennom Digitalpensjonatet kan en privatperson, en slektsforening/historielag eller andre interesserte få opprettet et »rom« – en presentasjonsside – hvor vi legger ut databaser eller skannede kilder som de sender oss. Bidragsyterne får benytte seg av vår teknologi og vi får økt kildemangfoldet – det er et veldig godt samarbeid! I dag er det over 170 »gjester« i Digitalpensjonatet både fra Norge og utlandet. Samtidig har DIS-Norge (Databehandling i slektsgransking) en avtale med Riksarkivaren som gjør at foreningens lokallag registrerer lister fra kirkebøker, får dem korrekturlest ved statsarkivene og leverer dem så til Digitalarkivet. Dette sikrer DIS et mer kvalitetssikret materiale til sine medlemmer, samtidig som Arkiverket får tastet inn store mengder kirkeboksopplysninger det normalt ikke ville vært tid eller penger til.

Kildematerialet

Digitalarkivet har to hovedtyper av kildemateriale, databaser og skannede kilder (skannet fra mikrofilm). I tillegg finnes det kilder skannet fra originalformat (bok, foto, lyd, o.l.) og transkripsjoner, altså fulltekstregistreringer av kilder. Dette vil bli nærmere gjennomgått i det følgende.

Søkbare registre/databaser

Databasene i Digitalarkivet er egentlig enkle registre eller tabeller skrevet av fra kildene. Hovedvekten av dataene gjelder personinformasjon hvor vi finner navn, bosted, fødested og fødselsdato. Noen registre inneholder annen informasjon om boliger, kart, statistikk, skip, osv. Når en skal søke fram opplysninger i databasene må en ta i betraktning at

informasjonen er tastet inn slik den står i kilden. Et navn som Anne kan ha blitt skrevet som Ane et sted og Anna et annet sted. Navn som Kristine og, ikke minst, Kristoffer med alle de ulike stavemåtene vi kjenner i dag, kan det til tider være vanskelig å søke fram. I Digitalarkivet er det mulig å bruke flere metoder for at et søk skal gi treff på alle stavevarianter av et navn. Det vil derfor alltid være lurt å lese hjelpetekstene i Digitalarkivet før en tar fatt på avanserte søkemetoder.

Digitalarkivet skal gjøre tilgjengelig det mest etterspurte kildematerialet til publikum, så folketellingene, kirkebøker og emigrantmateriale dominerer. De nasjonale folketellingene fra 1801, 1865 og 1900 ligger ute for hele landet. Samtidig er det lagt ut enkelte folketellingene fra andre tellingsår, eksempelvis 1875, 1885 og 1891. I tillegg kommer manntall fra 1660-tallet og 1701. Men disse enkelttellingene/manntallene dekker bare deler av Norge. Det som er så nyttig med folketellingene er at en kan få oversikt over hele familier på en gang. Gårder/Boliger blir vist en etter en med alle beboerne listet. På den måten kan en finne hele familier selv om en sitter kun med noen få opplysninger om en av personene. En kan også bruke gårds- eller adresseopplysninger til å lete fram familier. Utenom de norske folketellingene, har Digitalarkivet også databaser over nordmenn i USA fra de nordamerikanske 1850-, 1860- og 1880-tellingene.

Digitalarkivet

1865-telling for 1301 Bergen

Databaserøst | Same område | 1801 | 1865 | 1875 | 1900 | Skjann kyrkebøker | Søk

Nytt handlingsøk	Nytt personssøk
Lister	Personnr
<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="button" value="Søk"/>	

Fann 1 av 31801 personar i 1 forskjellige hus (viser 1 - 1)

[Fremste side](#) [Førre side](#) [Næste side](#) [Siste side](#) [Skjul søkefelt](#) [Ta bort søkeresultat](#) [Analyse](#) [Utskrift](#)Personnr: Føremann Ettemann Fam. stilling Svistand Alder Kjønn Fødestad
2049 6 Edvard Grieg søn, musiker u 23 m Bergen[Fremste](#) [Førre](#) [Næste](#) [Siste](#) [Skjul søkefelt](#) [Ta bort søkeresultat](#) [Analyse](#) [Dokumentasjon](#) [Vis hjelp](#) [Utskrift](#) [Vis korrekturbemerkningane](#)

1865-telling for 1301 Bergen

Lister	Gårdnr	Gate	Bydel	Kjøpstad	Gårdseigar			
203	209	37a,38	2	Nykirken Sogn Bergen	Alexander Gneg			
Personnr.	Nytt hushald	Føremann	Ettemann	Fam. stilling	Svistand	Alder	Kjønn	Fødestad
2044 1	1	Alexander	Gneg	husfader, kjøbmand	g	60	m	Bergen
2045 2		Gesine	Gneg	kone	g	52	f	Bergen
2046 3		Maren	Gneg	datter	u	29	f	Bergen
2047 4		Benedicte	Gneg	datter	u	28	f	Bergen
2048 5		John	Gneg	søn, contonst	u	26	m	Bergen
2049 6		Edvard	Gneg	søn, musiker	u	23	m	Bergen
2050 7		Elizabeth	Gneg	datter	u	21	f	Bergen
2051 8		Mathe	Mansén	tjenestepige	u	28	f	Bergen
2052 9		Elsabet	hersan	tjenestepige	u	18	f	Bergen

Digitalarkivet 2004. Rettar til databasen: Digitalarkivet. Versjon frå 17.08.1998

WebCens © Jan Oldenvoll 1998-2004

[Hjelp](#) | [English](#) | [Kontakt](#) | [Debat](#) | [Ordsliste](#) | [Nyttige lenker](#) | [Hjelp](#)

Eksempel fra den nasjonale folketellingen fra 1865. Her ser vi den verdensberømte komponisten Edvard Grieg registrert i sin fødeby Bergen. Han bodde fremdeles hjemme hos sine foreldre sammen med alle søsknene sine.

Rundt en million nordmenn utvandret til USA i perioden 1825-1930. Det kan være vanskelig å finne emigrasjonsopplysningene til mange av de som utvandret. Men fra 1867 ble det nødvendig å registrere seg hos politiet før en kunne emigrere. Opplysninger om navn, bosted, fødselsdato, destinasjon og årsak for flyttingen ble nedtegnet i egne protokoller. Disse emigrantprotokollene er registrert i databaser og svært mye brukt i Digitalarkivet. Ettersom utvandringen kun foregikk fra enkelte havner i Norge: Oslo/Kristiania, Bergen, Kristiansand, Stavanger, Arendal, Ålesund, Trondheim og Kristiansund, måtte emigranter fra andre steder i landet, dra til en av disse havnene og registrere seg der.

Kirkebokdatabasene i Digitalarkivet er registre av lister eller hendelser i kirkebøkene, delt inn i dåp, konfirmasjon, vielser, begravelser, osv. For noen registre er det lagt inn data for lange perioder, fra 1600-tallet til 1800-tallet, mens andre registre gjelder kun for årene innen en kirkebok. Informasjonsmengden i registrene varierer også, da de avspeiler hva som er nedtegnet i kirkebøkene. Der kan en noen ganger få veldig god informasjon om en person og kanskje også om foreldre/familie. Dette vil variere med hvor gammel kirkeboken er og hvor flittig presten var til å notere. Fra 1812 ble kirkebøkene trykt med skjema og det kom samtidig en instruks som gjorde det klart at en måtte registrere foreldre med navn, brudeparet med navn, forlover, datoer for fødsel og død i tillegg til dåp og begravelse, osv. Så fra 1800-tallet av er det store mengder informasjon å hente ut fra en innførsel i kirkeboken. Merk likevel at selv om det er mange databaser registrert fra kirkebøker i Digitalarkivet, utgjør dette likevel bare en liten prosentdel av alle kirkebøkene som finnes i arkivene. Det er derfor til stor hjelp at alle mikrofilmene kirkebøker er skannet og gjort tilgjengelig på nettsidene. Etter hvert vil det bli opprettet koblinger mellom de skannede kirkebøkene og databasene av kirkebøkene. Da vil en kunne veksle mellom håndskriften i den originale boken og det inntastede skjemaet i databasen med et enkelt tastetrykk.

Folketellinger, emigrantprotokoller og kirkebøker utgjør den største delen av databasene i Digitalarkivet, men det er mye annet materiale som også er verdt å merke seg. Under betegnelsen Skattelister finner en skattemanntall tilbake til 1500-tallet, eiendomskattelister og ekstraskattelister fra 1700-tallet. I denne type kildemateriale vil en finne ikke bare personopplysninger, men også bostedsinformasjon og informasjon om næringsvirksomhet/jordbruksopplysninger. Dessuten vil en finne militærruller, fattigmannntall, pasientprotokoller, kilder fra rettsvesenet som tingbøker, dombøker, fangeregistre, og mange andre databaser på nettstedet til Digitalarkivet.

Skannede kirkebøker og pantebøker

De skannede kirkebøkene er produsert fra mikrofilmene av kirkebøkene i sort/hvitt. For de fleste kirkebøkene er kvaliteten god nok. I noen tilfeller må en likevel skanne kirkeboken fra originalprotokollen og da gjør en det i farger. Det vil også være tilfeller der en ikke har mikrofilmet boken på forhånd og da vil originalen bli fargeskannet.

De skannede bildene av kirkebøkene blir indeksert, dvs. informasjon om hvert bilde blir lagt inn i en database. Det blir lagt inn informasjon om listetype (dåp, vielse, begravelse, osv.), evt. kjønn (hvis det bare er gutter eller jenter på en side), årstall og sidetall. Denne informasjonen gjør det mulig å sortere sidene. Hvis en ønsker å bla blant alle døpte, kan en gjøre det selv om sidene over døpte er spredd gjennom hele kirkeboken. Bildene kan forstørres, forminskes og også lastes ned for videre billedbehandling hvis noen ønsker det. Nettopp fordi det vil være ulike behov blant publikum, har bildene kun gjennomgått en liten billedbehandling. Sider med utydelig skrift kan derfor lastes ned til egen datamaskin og bearbeides der, slik at teksten blir mer tydelig.

ARKIVVERKET
DIGITALARKIVET

Skannede kirkebøker

Arkivverket
Digitalarkivet
Dokument
Nynorsk
Dokumenter
English

Brukervalg: Bildestørrelse: Stor (60%)
Bildeinformasjon: Ingen
Vis sidehode: Ja

[<-] [20<-] [5<-] [←] 46 [→] [20>] [5>] [→>]
Nytt utvalg
Mitt utvalg
Innholdssiden
Hjelp

År	Den som ble døpt	Den som ble døpt	Den som ble døpt	Den som ble døpt
36	1849	John Severin	Agde	Andri Nils Jonson - Ellen Olsen - Gyverstadi
37	14 Jun	Kristian	♂	Andri Anders Olsen - Kjetil St. Fosgerud - Kjetil
38	10 Aug	Olav Amundsen	♂	Pet. Ole Koenigsen - Emma Olsen - Elvrig
39	10 Okt 1849	St. Jacob	♂	Pet. Eivind Amundsen - Ingvald - St. Jakobst. Elvrig
40	14 Apr	Olav	♂	Pet. Knud Olsen - Anne G. Sandoyen - Elvrig
41	10 Okt 1849	Terwald	♂	Knud Anders Sandoyen - Johanne Kjetil - Elvrig
42	20 Aug 1849	Kristian	♂	Andri Ole C. Ogefsen - Kjetil St. Fosgerud - Lovdalen
43	30 Jul	Olav Anden	♂	Andri Ole Eivindsen - Anne Fosgerud - Elvrig
44	7 Jul	Gunnar	♂	Pet. Ole C. Ogefsen - Andri Olsen - Lovdalen
45	19 Mars 1849	Hans Anden	♂	Andri Nils Vindenes - Anne D. Sandoyen - Elvrig

1862

Bokstavs Navn	Den som ble døpt	Den som ble døpt
C. N. Fosgerud - St. Jakobst. Elvrig	Andri Nils Jonson	Ellen Olsen - Gyverstadi
E. Olsen - Lovdalen - Kjetil St. Fosgerud - Kjetil	Andri Anders Olsen	Kjetil St. Fosgerud - Kjetil
F. Fosgerud - St. Jakobst. Elvrig	Pet. Ole Koenigsen	Emma Olsen - Elvrig
G. Sandoyen - Lovdalen	Pet. Eivind Amundsen	Ingvald - St. Jakobst. Elvrig
H. Sandoyen - Lovdalen	Pet. Knud Olsen	Anne G. Sandoyen - Elvrig
I. Sandoyen - Lovdalen	Knud Anders Sandoyen	Johanne Kjetil - Elvrig
J. Sandoyen - Lovdalen	Andri Ole C. Ogefsen	Kjetil St. Fosgerud - Lovdalen
K. Sandoyen - Lovdalen	Andri Ole Eivindsen	Anne Fosgerud - Elvrig
L. Sandoyen - Lovdalen	Pet. Ole C. Ogefsen	Andri Olsen - Lovdalen
M. Sandoyen - Lovdalen	Andri Nils Vindenes	Anne D. Sandoyen - Elvrig

Eksempel på en skannet side fra en kirkebok. Her ser vi en tilfeldig valgt side over dåpsbarn i kirkeboken for Hisøy prestegjeld i Aust-Agder fylke år 1862.

Arbeidet med det skannede tinglysningsmaterialet er påbegynt, men ikke presentert i Digitalarkivet ennå. Hele kildematerialet utgjør 10-11 millioner sider, og til våren vil de første millionene bli publisert. Panteboken er den mest sentrale av tinglysningsdokumentene. Den inneholder informasjon om eiendomsrettigheter. En vil finne skjøter, panteobligasjoner, skylddelinger, grensebeskrivelser, utskiftninger o.a. innført i panteboken.

Tinglysningsmaterialet i statsarkivene går helt tilbake til 1600-tallet. Den eldste panteboken er fra 1670, selv om det ikke ble vanlig med pantebokføring før på 1700-tallet. For å gjøre det lettere å finne fram til de ulike eiendommene i pantebøkene, ble det laget registre til dem. Disse panteregistrene er viktige også når en skal bruke det skannede materialet. På samme måte som de skannede kirkebøkene, blir pantebøkene indeksert. Men ulikt fra kirkebøkene, blir ikke informasjonen på hver side gjennomgått. Publikum vil derfor være helt avhengig av å først slå opp i panteregisteret for å se hvor i panteboken en kan finne eiendommen. Men koblinger mellom panteregister og pantebøkene skal gjøre det lett å flytte seg fra registeret til den aktuelle siden i panteboken. Tinglysningsmaterialet legges ut fram til ca 1940. Det nyere materialet er allerede tilgjengelig elektronisk via nettsidene til Statens kartverk.

Annet skannet materiale

I Digitalarkivet legger vi også ut annet skannet materiale som presenteres som Digitale bøker. Her vil en finne en blanding av skannede originale kilder, trykte kilder, eldre oppslagsverk og annet kuriosita fra arkivene. Disse digitale bøkene er ikke massedigitalisert slik kirkebøkene og pantebøkene er, men hver bok/kilde er behandlet for seg og alle er digitalisert fra sitt originalformat. Blant de digitale bøkene finner en blant annet en samling reklameplakater for Vesteraalske dampskibsselskap fra 1930-tallet (selskapet startet opp den aller første Hurtigruten i Norge), et manuskript til Erasmus Montanus av Ludvig Holberg trolig fra 1722, en fransk bønnbok fra 1470-årene og Martin Ulvestads bok *Nordmændene i Amerika, deres Historie og Rekord*. Det er så langt over 200 slike digitale bøker i vårt »bibliotek«.

Debattfora

Digitalarkivet får mange henvendelser fra publikum som ønsker slektsopplysninger, hjelp til å finne kildemateriale for sine studier, skrifttyding av kirkebøker eller søketips for databasene på nettsidene. For å slippe å svare på det samme spørsmålet veldig mange ganger etablerte vi tidlig et debattfora slik at publikum kunne henvende seg der. Svaret de får vil

hjelpemange. Det skulle snart vise seg at publikum klarte å utnytte denne tjenesten enda bedre. De fikk sitt eget diskusjonsforum på nettsidene og nå hjelper de hverandre døgnet rundt. Det er høy grad av seriøsitet og god tone, så det er sjelden redaktøren må gripe inn. Statsarkivet i Bergen har også skjønnet at debattforumet kan brukes til noe egennyttig. Publikum kan nemlig legge inn en henvendelse til statsarkivet med spørsmål om konkrete oppslag i en kilde ved dette statsarkivet. På den måten får publikum raskt svar, samtidig som debatten ligger åpent og kan brukes av andre. For statsarkivet er det tidsbesparende å behandle henvendelser på den måten.

Foreløpig er det kun Statsarkivet i Bergen som har denne publikumstjenesten, men det er håp om at også de andre statsarkivene vil tilby dette etterhvert. Det er uten tvil et sterkt ønske fra publikum.

En stor tiåring

Digitalarkivet fyller ti år i år og jubilanten har vokst seg stor. De neste årene vil innholdet på nettstedet bare øke med enda flere millioner digitale bilder og millioner av personposter i databasene. Det vil være en utfordring å sørge for gode nok servere og god nok teknologi, men det vil være like viktig å ta godt i mot publikum som besøker Digitalarkivet. Det er allerede satt i gang et arbeide for å utvikle bedre internettsider som sikrer publikum lettere tilgang til kildene og informasjonen i dem. Digitalarkivet skal fange opp de nye teknologitrendene og utnytte dem til publikums beste slik at alle får en sikker, rask og god tjeneste.

Genline – först i Sverige med inskannade kyrkböcker på Internet

Av Ann-Louise Paulsson

Släktforskning har länge varit en populär fritidssysselsättning i Sverige, men under många år var det en hobby som tog tid och krävde tålmod då man som släktforskare var tvungen att resa runt till de olika arkiven och biblioteken för att få tillgång till material från kyrkböckerna. Alternativet var att beställa mikrokort från SVAR (Svensk arkivinformation, en enhet inom Riksarkivet) och leveranstiden var ofta ett par veckor varje gång. Numera är det stor skillnad då släktforskaren kan sitta hemma framför sin egen dator och via Internet få tillgång till de flesta källor som behövs för forskningen. I takt med att lättillgängligheten ökat upptäcker fler och fler hur spännande det är att släktforska och det är inte längre en hobby enbart för den som har möjlighet att passa arkivens öppettider.

Genline startade sin verksamhet 1997 med en affärsidé som redan från början handlade om att göra det möjligt att enkelt kunna släktforska i kyrkböckerna på Internet. Idén till företaget föddes en vinterdag 1994 då några släktforskare i norra Sverige åkte för att besöka biblioteket i huvudorten Järpen och hämta mikrokort som de hade beställt. Detta var tredje gången på relativt kort tid som de gjorde den långa resan. Vid två tidigare tillfällen var det fel mikrokort som hade skickats från SVAR till biblioteket vilket ledde till ytterligare tre veckors väntetid på rätt kort. Under den tredje resan till Järpen tog bensinen slut och resenärerna blev sittande i bilen i kylan och mörkret. I väntan på hjälp började de att diskutera om det inte fanns något enklare sätt att komma åt källorna för släktforskning, till exempel via dator och Internet.

En av släktforskarna kände en person som arbetade på Datorteket i Åre. Man kontaktade denna person och sedan följde en lång tid av utveckling. Det var omöjligt att hitta en skanner som kunde klara att skanna mikrofilmen, varför en ny och unik skanner byggdes. Även unika programvaror för att hantera materialet utvecklades och så småningom, i november 2000, var den första församlingen skannad och klar!

Filmat av mormonerna

De filmer som har skannats och digitaliserats av Genline är de så kallade mormonfilmerna. Volontärer utsända från mormonernas center i Salt Lake City var i Sverige under åren 1948-1963 och fotograferade av i stort sett alla kyrkböcker i alla församlingar. Mormonernas fotografering resulterade i sammanlagt mer än 60 000 filmrullar varav cirka 20 000 filmrullar innehåller bilder av sidor från kyrkböckerna. Originalen bevaras i ett bergtrum i Utah, men det finns kopior hos Riksarkivet i Stockholm då en kopia av varje film skänktes till svenska staten som tack för att man fått tillstånd att filma vårt kyrkboksbestånd.

De kopior som skänktes till svenska staten ligger till grund för de digitaliserade bilderna i Genlines bildarkiv. Genline har köpt in kopior av dessa filmrullar och skannat med sin egenutvecklade teknik. Efter skanningen splittas bilderna, kontrolleras samt indexeras innan de slutligen publiceras på Internet. Då bilderna har publicerats kan alla som har ett abonnemang på de svenska kyrkböckerna sitta hemma vid sin dator och släktforska utan att behöva passa tider eller resa runt till olika arkiv.

Att skanna filmerna från alla Sveriges kyrkböcker har tagit ungefär sex år och att bygga upp hela verksamheten har kostat cirka 30 000 000 SEK. Genline var först i Sverige med att skanna alla filmer och det första företaget att tillhandahålla ett komplett digitalt arkiv för släktforskning på Internet. Med sina över 32 miljoner sidor ur kyrkböckerna – eller 99,99 procent av alla kyrkböcker – är Genline marknadsledande. De kyrkböcker som finns i arkivet är husförhör, födda, vigda, döda, in- och utflyttningar samt kyrkliga räkenskaper från det att kyrkbokföringen startade i slutet av 1600-talet och fram till cirka 1897.

Kyrkböcker

Alla de olika typerna av kyrkböcker är till hjälp när man söker sin släkt bakåt i tiden. I husförhören hittar man uppgifter om familjemedlemmarna, födelsedatum, födelseförsamling, vigseldatum och dödsdatum och platsen där de bor. Även personernas yrke framgår här. Man ser även kommentarer om familjemedlemmarnas kristendomskunskap och i fältet för särskilda anteckningar kan det finnas intressant information om sjukdomar och annat.

Uppgifter som födelsedatum, vigseldatum och dödsdatum ska dock alltid kontrolleras mot huvudkällan som är födelseboken, vigselboken och dödboken. Inflyttningsboken samt utflyttningsboken använder du när personen som du söker har flyttat mellan olika församlingar. Då hittar du där uppgift om när personen flyttat samt vart han eller hon har flyttat och varifrån flytten skett. Kyrkliga räkenskaper innehåller uppgif-

ter om kyrkans inkomster och utgifter. Vid dop, bröllop och begravning lämnades gåvor till kyrkan vilket innebär att man även i de kyrkliga räkenskaperna ibland kan finna uppgifter om datum för dop, begravning och vigsel. Det är ett alternativ om originalböckerna saknas.

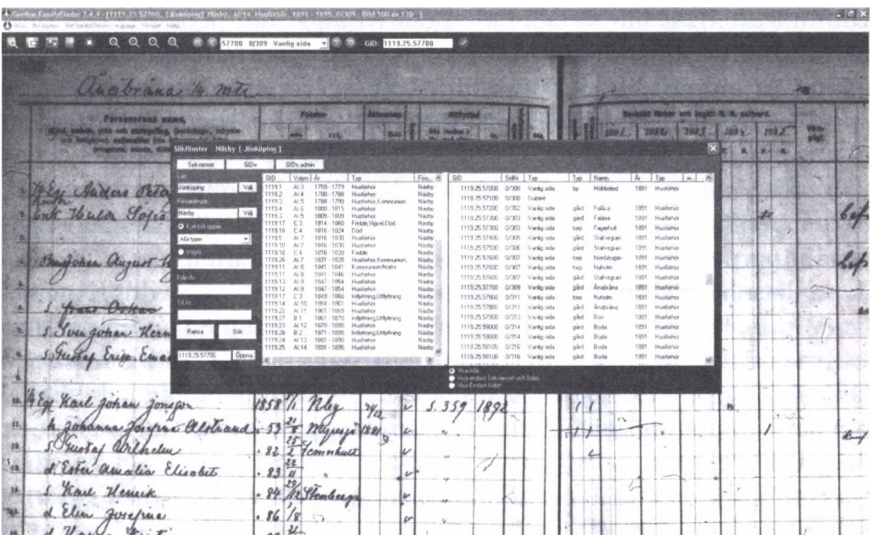
Genline FamilyFinder

Den som släktforskar med hjälp av Genlines digitala kyrkböcker, kan med en enkel knapptryckning i programvaran Genline FamilyFinder förflytta sig från en församling i södra Sverige till en församling i norra Sverige för att följa vart en person flyttat. Allt utan att lämna den egna datorn.

Programvaran Genline FamilyFinder laddas gratis ned från Genlines hemsida, www.genline.se och som demoanvändare är det kostnadsfritt att titta på sidor ur kyrkböckerna i sex förvalda församlingar. För att få tillgång till samtliga församlingar tecknas ett abonnemang. Abonneman- gen finns i flera olika prisklasser och som medlem i en släktforskarför- ening knuten till Sveriges Släktforskarförbund får man en rejäl rabatt på abonnemangspriset.

Genline i siffror

Genline kan användas gratis på de flesta biblioteken i Sverige. I 258 av Sveriges 290 kommuner har minst ett av biblioteken en eller flera licen-

I programvaran Genline FamilyFinder visas här ett uppslag ur en husförhörlängd från Näsby församling i Jönköpings län.

ser hos Genline. I Danmark finns Genline på 15 bibliotek i städerna Aalborg, Bornholm, Fredriksberg, Gentofte, Guldborgsund, Helsingør, Herlev, Hvidebæk, København, Næstved, Odense, Roskilde, Slagelse, Tårnby samt Vejle. Den som inte har egen dator eller Internetanslutning kanske väljer att bedriva hela sin forskning från bibliotekets datorer.

Genline har mer än 55 000 kunder i sin kunddatabas och ungefär 15 000 av dessa kunder har just nu aktiva abonnemang på de svenska kyrkböckerna på Internet. Detta kan jämföras med 2001 då Genline hade en kund med aktivt abonnemang!

Av kunderna finns cirka 10 procent utanför Sveriges gränser. Kundstocken ökar med omkring 1500 nya medlemmar varje månad. Detta är inte speciellt konstigt, om man tänker på den SIFO-undersökning som gjordes för några år sedan och där resultatet blev att mer än 2 miljoner svenskar vill ägna sig åt släktforskning om priset är rätt och kyrkböckerna lättillgängliga. Mer än 150 000 svenskar forskar då och då medan minst 50 000 personer släktforskar i princip varje dag.

Nya satsningar

Genlines två nya satsningar heter Familjeband och Bygdeband. Bygdeband knyter samman intresset för släktforskning med det stora intresse som finns för hembygdsforskning. Det är en interaktiv databas som utvecklats tillsammans med duktiga hembygds- och släktforskare.

Bygdeband kan liknas vid en historisk skattkista för hembygds- och släktforskare. Här blir detaljerade beskrivningar om personer och platser tillgängliga när hembygdsföreningarnas material digitaliseras och publiceras online. Du kan presentera din egen forskning med hjälp av en aktiv karta och kan själv lägga in nya platser på kartan och knyta dem till rätt person och socken.

Familjeband är ett digitalt arkiv som hanterar uppgifter om personer, platser, bilder, filmer, dokument och utgivare. Med Familjeband kan man knyta ihop personer med platser som varit viktiga i livet, såsom födelseplats, platsen för giftermål eller platsen där farfar levde och dog. Familjeband öppnar också upp nya möjligheter för kontakt med andra släktforskare via Internet. Man kan koppla sitt släkträd till andra forskares släkträd, lägga in direktlänkar till de bilder i Genlines digitala bildarkiv som personuppgifterna hämtats från samt lägga in ljudupptagningar och filmer. Med de nya satsningarna Familjeband och Bygdeband kommer nya kundgrupper att nås utanför den traditionella släktforskarsfären.

Kommentar

til Kirstin Nørgaard Pedersens artikel »Nyt om Christen Ottesen Blichfeld« i Personalhistorisk Tidsskrift 2006:2

I dette tidsskrifts nr. 2006:2 fremkom »Nyt om Christen Ottesen Blichfeld og hans efterkommere« med en række uholdbare slægtskonstruktioner, bl.a. at alle de personer, der opføres i afkaldet efter Willum Worms enke Bodil Lauritsdatter, er børn eller svigerbørn af Sidsel Lauritsdatter Fogh, gift med Christen Ottesen Blichfeld.

Slægten Blichfeld har frem til ca. 1950 været grundigt undersøgt af de århusianske genealoger H. Friis-Petersen (1892-1962),¹ C. J. T. Thomsen og især af aktuar Aage Blichfeldt-Petersen (1891-1950),² der på grund af sin uventet tidlige død ikke fik udgivet nogen sammenfattende fremstilling af hele slægten.³ De tvivlsspørgsmål vedrørende Blichfeld, der 1944 optog Aage Blichfeldt-Petersen, publiceredes dengang.⁴ Bortset fra Håglinge-præsten ses han ikke at have haft problemer med de ældste generationer.

Friis-Petersen nævner ikke i sit manuskript om Aarhus-patriciatet⁵ andre børn af borgmester Laurits Fogh end Cecilie/Sidsel Lauritsdatter. Det udelukker naturligvis ikke, at han kan have haft flere døtre; men angående dette spørgsmål og vedrørende Blichfeld-slægten ville man forvente konkrete nye kilder, før en totalrevision af denne families ældste led kunne komme på tale.

Sådanne kilder ses ikke i Kirstin Nørgaard Pedersens artikel,⁶ som dels bygger på en påstand om, at alle de personer, der opføres i afkaldet efter Willum Worms enke Boel Lasdatter,⁷ er børn eller svigerbørn af Sidsel Lauritsdatter Fogh, gift med Christen Ottesen Blichfeld, dels på en påstand om, at Boel Lasdatter / Bodil Lauritsdatter skulle være søster til Sidsel Lauritsdatter.⁸ Det centrale afkald efter »salig Boel Lasdatters kreditorer og gældnere«,⁹ (som der nede i tingbogsteksten også står), citeres af Friis-Petersen. Det har altså været ham bekendt.

Da fødsels- og dødsårene for de fleste af Christen Ottesen Blichfelds børn og børnebørn er kendt fra andre kilder, kan konstruktionen med de mange ukendte døtre ikke være rigtig. Der ville så have været andre arvinger opført i afkaldet.

Det er beviseligt, at person nr. 25 i Kirstin Nørgaard Pedersens artikel,

Jens Nielsen Torild (eller Hundslund), ikke var barn af NN Christensdatter Blichfeld og Niels NN. Jens Nielsen nævner nemlig selv i Sabro-V. Lisbjerg provstis Herredsbog 1661, hvem hans forældre er: Sognepræst i Torrild-V. Niels Rasmussen Oldorph (død 1621) og Kirstine Rasmusdatter (død 1649). Hun var datter af sognepræst Rasmus Hansen i Hundslund. Før 1633 giftede Jens Nielsen sig i Grundfør med sin forgængers enke, Gertrud Eriksdatter, men det vides ikke, hvem hendes forældre var, eller om hun døde før det centrale afkald 1636. Navnet Erik forekommer dog ikke i Blichfeldslægten. Kirstin Nørgaard Pedersens person nr. 26 er i øvrigt også for gammel til at være barnebarn af Sidsel.

Hvis Bodil Lauritsdatter var søster til Sidsel Lauritsdatter, så ville det desuden kun være Sidsels børn, der var arvinger og dermed nævnt i arveafkaldet, og ikke andre af de kendte Blichfeld-efterkommere (fordi de er børn af Christen Blichfelds ægteskab med Tove Nielsdatter). Tre personer, der kunne være børn af Sidsel, er direkte eller indirekte – gennem deres ægtefæller – nævnt i arveafkaldet, nemlig Karen (gift med Jens Clemendsen), Peder og Tove (gift med Niels Bundesen). Det ville også være usandsynligt, hvis alle de nævnte arvinger i arveafkaldet kun skulle være efterkommere af Bodil Lauritsdatters søster Sidsel og ikke af andre søskende. Kirstin Nørgaard Pedersen er som en selvfølge gået ud fra, at det kun kunne være Sidsels børn, der kunne optræde som arvinger til Bodil Lauritsdatter.

Positivt kan bemærkes, at i Kirstin Nørgaard Pedersens artikel citeres Torkil Baumgartens publikation fra 1911¹⁰ med den væsentlige tilføjelse, at det beror på en læsefejl, at datteren af sognepræst til Aarhus Frue kirke Niels Jacobsen skulle hedde *Eva*. Hun hed *Tove*, hvilket identificerer hende som enken efter Christen Ottesen Blichfelds forgænger samt sandsynliggør, at en hidtil ukendt datter af hans andet ægteskab også hed Tove.

Også Kirstin Nørgaard Pedersens skiftereferater m.m. angående andre familier er genealogisk interessante, således vedrørende Hans Deusters hidtil lidet kendte søn, sognepræst i Glenstrup Laurits Hansen Deuster¹¹ – men han er bare ikke Blichfeld-efterkommer, da hans mor mor givetvis ikke var datter af Christen Ottesen Blichfeld.

Søften kirkes bibel

På skiftet 1630 efter Willum Johansen Worm,¹² tolder i Skagen og forhen borgmester m.m. i Aarhus, omtales en bibel, der igen dukker op, efter at hans enke af 2. ægteskab Bodil Lauritsdatter var død i Aarhus ca. 1636. Der bliver uenighed om ejendomsretten til biblen som udførligt refereret af Kirstin Nørgaard Pedersen.¹³ Biblen beskrives og kan identificeres

som den tospaltede udgave, der tryktes 1589 hos Mads Vingaard.¹⁴ I skiftet efter Willum Worm ansættes den til en værdi af 10 sldlr. – til sammenligning blev en ko kun vurderet til 6 sldlr.¹⁵

Da boet i realiteten var fallit, havde Willum Worms svigersøn, købmand i Aarhus Christoffer Pedersen (Bagge) overtaget det, formentlig i håb om at kunne inddrive nogen af dets usikre fordringer. Samtidig havde han fået Bodil Lauritsdatters brev på, at hun havde lånt biblen af ham »i hendes livstid.« Når hun som fattig enke ved sin død ca. 6 år senere i Aarhus stadig havde den kostbare bog hos sig, tyder det på, at den har haft betydelig affektionsværdi for hende.

Da bogen udkom 1589, var Jacob Terkildsen Abildgaard (ca. 1544-1620) præst i Søften-Folby.¹⁶ Hverken hustru(er) eller børn kendes, og det er nærliggende at opstille den hypotese, at han har været gift med Bodil Lauritsdatter i et barnløst ægteskab. Hun har så taget sin mands (eller kirkens) bibel til sig ved hans død 20.2.1620. I datiden kunne sådanne ejendomsforhold være uklare, eksempelvis betragtede nogle præster kirkebogen som deres personlige ejendom. Imidlertid har det åbenbart været kendt i Søften, hvor kirkens bibel befandt sig, fordi Jens Pedersen fra Søften 25.7.1632 fik Bodils underskrift på, at hun havde bogen hos sig.

Willum Worms første hustru Inger Olufsdatter døde 26.8.1619. Det passer særdeles godt med hypotesen om, at det var Søften-præstens enke, han derefter ægtede.

Jacob Abildgaards forgænger i embedet i Søften-Folby hed forøvrigt *Laurits Sørensen*. Det forekom jo ofte, at præstedøtre blev gift med deres fars efterfølger, så Hr. Laurits *kunne* være Bodil Lauritsdatters ukendte far. Han var født på Kjærbygaard (vel nær Kasted, vest for Aarhus) og døde i Søften 1578.¹⁷ Hustru(er) kendes ikke;¹⁸ men hans forgænger Hans Hansen Bruun antages af Wiberg at være far til Hans Hansen Zeuthen, der blev gift med Christen Ottesen Blichfeldts enke Sidsel Lauritsdatter.

Noter

1. A. Fabritius: Nekrolog, i: *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1962, s. 192f.
2. Anonym: Nekrolog, i: *Aarhus Stifts Årbog*, 44, 1951, s. 149.
3. Se nærmere om forløbet i Ragnar Blichfeldt: *Slekten Blichfeldt i Tyskland – Danmark – Norge i 475 år*, 1969, s. 80f.
4. A. Blichfeldt-Petersen: Spørgsmål vedr. Blichfeldt under rubrikken Spørgsmål og svar *Personalthistorisk Tidsskrift*, 11, V, 1944, s. 279-80.
5. H. Friis-Petersen: *Embeds- og Bestillingsmænd i Aarhus* (Manuskript 1941-48, Universitetsbiblioteket Aarhus), s. 3.
6. Kirstin Nørgaard Pedersen: Nyt om Christen Ottesen Blichfeldt og hans efterkommere, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 2006, s. 179-203.
7. Nørgaard Pedersen, s. 181.
8. Nørgaard Pedersen, s. 182.
9. Nørgaard Pedersen, s. 181.
10. T. Baumgarten: Familien Blichfeldt I, *Arkiv*

- for *Genealogi og Heraldik*, 1911, s. 171-218. Se også T. Baumgarten: Aarhusfamilier i ældre Tid, i: *Aarhus Stifts Årbog*, 4, 1911, s. 52ff.
11. C. Klitgaard: Slægten Banner, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 9, V, 1932, s. 127f. Nørgaard Pedersen, s. 201.
  12. Nørgaard Pedersen, s. 182; C. Klitgaard: *Skagen Bys Historie*, Skagen 1928, s. 368.
  13. Nørgaard Pedersen, s. 181f. Kirstin Nørgaard Pedersen: *Herredsfogedslægten. Peder Pedersen i Borum og hans efterkommere*, I, Viborg 2004, s. 50.
  14. Palle Birkelund: Noget om Læsning- og lidt om Boghandel- i Aarhus i Slutningen af det 17. Aarhundrede, i *Aarhus Stifts Årbog*, 32, 1939, 21.
  15. C. Klitgaard: Nogle Bidrag til de lærde Worm'ers Slægtshistorie, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8, I, 1922, 185.
  16. S.V.Wiberg: *Almindelig Dansk Præstehistorie*, I-III + supplement, 1870-1878, nr. 1138,4.
  17. Samme, nr. 1138,3.
  18. Laurits Sørensens søn mag. Jens Lauritsen Zeuthen (ca. 1573-1628) er stamfader til slægten af dette navn, se T.A.Karbo: *Slægten Zeuthen*, Viborg 1943/44.

Orientering

Svenska Släktforskarlagarna 2008

Svenska Släktforskarlagarna 2008 finder sted i Malmö 29.–31. august i Europaporten på Stadiongatan. Hovedemnet for dages foredrag er Freden i Roskilde 1658, og hvilke konsekvenser denne havde for befolkningen i Sydsverige. Andre emner vil være Snaphanerne samt livsvilkårene for fattige og rige i 1600- og 1700-tallet.

Se www.malmo2008.se for yderligere oplysninger.

Bogtilbud til Samfundets medlemmer

Flemming Winther: Præstehustruen i Lyngaa og hendes familie. En genealogisk undersøgelse, Slægtens Forlag 2008. 130 sider. ISBN 978-87-90331-41-2.

Flemming Winther har tilbudt, at medlemmer af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie gratis kan modtage hans bog »Præstehustruen i Lyngaa og hendes familie. En genealogisk undersøgelse«. Interesserede kan sende oplysninger om medlemsnummer, en selvklæbende etiket med modtageradresse samt porto på 26 kr. til Slægtens Forlag, Fredensgade 38, 8800 Viborg.

Undersøgelsen går ud fra præsteparret i Lyngaa, Thomas Nielsen Ferslev (ca. 1575-1623) og Karen Thomasdatter (ca. 1570/85-1620). De er stamforældre til flere gamle præsteslægter eller har præstehustruer blandt efterkommerne. Der bringes en genealogisk opstilling over familien til og med oldebørnenes generation. Desuden indeholder bogen lidt om efterkommerne af præsten i Lyngby-Albøge, Niels Sørensen Nykirk (ca. 1578-1651) og hans første hustru Else Nielsdatter Ørsted (ca. 1585-1624).

I efterslægten forekommer slægtsnavne som: Lyngaae, Lyngbye, Blichfeld, Brasch, Hoslef, Friis, Karmark, Galten, Knap, Sommer og Liime. Geografisk findes de ældste slægtled i Jylland; men der er efterkommere både i Norge og på Øerne. Personregistrene omfatter ca. 1000 personer, hovedsagelig i 16- og 1700-tallet.

Anmeldelser

Kanstrup, Jan (red.): Fra Krag til Krølle-Bent. Historier fra de nyeste afleveringer til Statens Arkiver. Statens Arkiver 2007. ISBN: 978-87-7674-276-8, paperback, 131 sider, 175 kr.

I årene 1997-2006 havde Statens Arkiver en afleveringsrunde af arkivmateriale, herunder et efterslæb på materiale, der for længst skulle have været afleveret. På baggrund af dette materiale har ansatte i Statens Arkiver skrevet i alt 16 bidrag.

Papirproduktionen i den offentlige administration har generelt været stigende, men det er særligt med udbygningen af velfærdssamfundet, at bunkerne er vokset. Selv om udenrigsforhold altid har været en del af administrationen, er det særligt efter det danske ja til EF i 1972, at der også på dette område ses en stigning. Det hænger sammen med støtteordninger og øget europærisk samarbejde. Alt i alt har man fra Statens Arkivers side beregnet sig frem til, at der i årene 1965-1995 er sket en firedobling i produktionen af papir! En tilsvarende stigning forventes på det kommunale område.

Alle perioder i danmarkshistorien har noget at byde på, men der er (groft sagt) en tendens til at interessere sig for »gamle dage« og dermed overse betydningen af nyere tids arkivalier - med mindre man lige har en faglig interesse. Den manglende interesse (og forståelse) for arkivernes vigtighed møder man ofte hos især yngre ansatte i det offentlige system. Det er ikke ualmindeligt at blive mødt med bemærkninger om, at materialet ikke længere har interesse fra det øjeblik, den administrative betydning ophører.

Derfor er det en glimrende idé med en publikation fuld af smagsprøver på de

spændende emner, der gemmer sig bag anonyme arkivbetegnelser, så både civile og især embedsmænd kan få åbnet øjnene for vigtigheden af gode arkivstrategier og se, at selv umiddelbart »uinteressant« materiale i virkeligheden kan bruges til at belyse de mest utrolige emner.

Et hefte på 131 sider, der rummer 16 bidrag, giver selvsagt ikke meget plads til de enkelte bidrag. Der gøres dog også udtrykkeligt opmærksomt på, at der ikke er tale om forskning, men alene appetitvækkere, men enkelte steder kunne jeg måske nok have ønsket lidt mere dybde. Bidragene spænder vidt fra fængslede øgenavne til uærlige fiskere, henrettelser efter 2. Verdenskrig, udenrigsdiplomati og en statsministers taleforberedelser før afstemningen i 1972. Med så mange bidrag er det ikke muligt at omtale alle, så jeg vil her nævne nogle enkelte.

Steffen Elmer Jørgensen har skrevet om en landssviger, Børge Thorkild Jensen, der blev dømt til døden i oktober 1946. En dom, der efter at være blevet anket til Højesteret, blev eksekveret i 1947. Børge havde både været modstandsmand, SS-officer og endelig stikker. I løbet af få sider formår Steffen Elmer Jørgensen at komme bagom personen - og gribe læseren. Steffen Elmer Jørgensen udviser samme grundighed i artiklen om Skagen Fiskerihavn. Vi hører her om udviklingen fra den lille fiskerby, der end ikke havde en »Gjæstgivergaard« til anlæggelsen af fiskerihavnen og dens betydning for Skagen.

Asbjørn Romvig Thomsen indleder antologien med en beretning om Krags taleforberedelser forud for EF-afstemningen i 1972. Af praktiske hensyn kasseres udkast ofte, når der sagsrenses, men de er her be-

varet, og det er sjovt at kunne følge de tanker, en statsminister på et tidspunkt har gjort sig – og her altså, hvordan han ville have formuleret sig, hvis danskerne havde sagt »nej« til EF. Man er ikke i tvivl om, at det ville have været trist for Krag at skulle holde denne tale, der også går under tilnavnet »den sorte tale«.

Jan Kanstrup har skrevet et underholdende bidrag om diplomati i forbindelse med tidligere statsminister Poul Hartlings besøg i Kina i 1974 og hele det store, diplomatiske (for)arbejde, der var forbundet med denne statsmandsrejse. Trods bidragets beskedne omfang bliver læseren ført godt omkring procedurer, herunder Udenrigsministeriets »Protokol«, hvor man kan få råd og vejledning om alt vedrørende diplomati, så statsbesøg forløber uden problemer. Der gives endvidere en kort anekdote om, at det var ved samme besøg, at Politikens Herbert Pundik blev nægtet visum til Kina, fordi han havde tilknytning til Israel. Da pressedækningen, som Kanstrup skriver, er meget vigtig ved den type begivenheder, blev der fluks søgt visum til en anden journalist (og hvis man læser Pundiks erindringsbøger, der er udkommet de sidste par år, vil man her kunne læse, at den anden journalist takkede nej til besøget).

Heftet afsluttes med to bidrag af en anden karakter. Erik Nørr har skrevet om arbejdet med at indsamle materiale fra de mellemlange videregående uddannelsesinstitutioner. Her redegør han bl.a. for, at man mange steder ikke har så meget styr på, hvad der ligger af ældre materiale – men at der er lidt bedre »styr« på det senest arkiverede. At det nogle gange kan være mere vanskeligt at få materialet med, beretter Nørr også om – i en sjov lille anekdote, der både omfatter skeletter og skabe.

Erik Nørr redegør også for, at der kan komme akutte ændringer i afleveringsstrategier, hvis f.eks. en uddannelsesinstitution lukker. Her er fleksibilitet fra arkivmodtagende myndighed vigtig, for hvis der ikke gribes ind, risikerer man, at materialet forsvinder.

Endelig runder Jan Kanstrup af med en redegørelse for hele afleveringsrunden, der betød oprydningen i et efterslæb, og han belyser endvidere nogle af de konsekvenser, dette efterslæb har medført i både den statslige og kommunale forvaltning.

Et af de meget store problemer for arkivalier fra hel- og halvoftentlige institutioner er, at arkivforhold ikke vægtes synderligt, enten det skyldes manglende interesse i almindelighed eller manglende viden i særdeleshed. Heldigvis har Statens Arkiver og KL i de senere år fået markeret vigtigheden betydeligt, selv om der nok mange steder er lang vej endnu. Jeg håber inderligt, at denne lille publikation vil påvirke arkivansvarlige i landets forskellige forvaltninger, og at civile vil kunne få et andet indtryk af det store arbejde, der foregår i det offentlige – og derudover få et godt indtryk af, hvordan materialet eventuelt kan bruges i forskning. Antologien er i sin helhed velskrevet og absolut værd at læse, hvad enten det er for fornøjelsens skyld, eller for at blive klogere.

Stella Borne Mikkelsen, arkivar, cand.mag.

Knudsen, Peter Øvig: Blekingegadebanden, bd. 2: Den hårde kerne. Gyldendal, 2007. 526 sider, ill. ISBN 978-87-02-05906-9. Pris: 299 kr.

Det andet og sidste bind af Peter Øvig Knudsens værk om Blekingegadebanden følger gruppen op gennem 1980'erne, hvor den ikke blot udførte en række store og spektakulære røverier, men også planlagde en kidnapning af den svenske milliardærsøn Jörn Rausing og gennemførte en detaljeret registrering af personer, virksomheder og organisationer med tilknytning til Israel (Z-file). Endelig brugte bandens medlemmer sammen med de øvrige deltagere i den lidt bredere kreds Kommunistisk Arbejdsgruppe (KA) en masse tid til teoretiske diskussioner samt tøjindsamling, cafédrift og andre legale aktiviteter til fordel for den tredje verden. Men disse handlinger bliver ofte overset og får heller ikke megen omtale i denne bog.

Derimod tager Peter Øvig Knudsen sig god tid til at beskrive Blekingegadebandens kriminelle meritter, men den omstændelige redegørelse bliver aldrig kedelig. Tværtimod oplever man næsten, at skildringen bliver mere intens, jo langsomere handlingen skrider fremad. Men den minutiøse beskrivelse af planlægningsfaserne giver også læserne et glimrende indtryk af den grundighed og kreativitet, der lå bag de enkelte aktioner. Navnlig krævede det en stor og langvarig indsats at forberede kidnapningen i 1985. Det fremgår dog også, at flere af bandens medlemmer var på dagpenge i lange perioder og derfor kunne bruge langt det meste af deres tid på gruppens aktiviteter. Niels Jørgensen beskrives således som »fuldtidspolitiker på det offentliges regning«.

Et af de mest fascinerende eksempler på Øvig Knudsens skrivestil oplever vi i bogens første kapitel. Her følger vi en desperat Carsten Nielsen i de sidste 19 dage, inden han kørte galt i Nordsjælland og derved ufrivilligt kom til at afsløre dækkeligheden i Blekingegade. I løbet af disse knap tre uger under jorden søgte han at skaffe sig af med det mest belastende materiale i lejligheden, samtidig med at han prøvede at få forskellige familiemedlemmer og gamle venner til at hjælpe ham med at skjule sig for politiet. En af de personer, der modtog en henvendelse fra ham, var barndomsvennen Steffen Brandt, som blev bedt om at skaffe køreledning, husly og skiftetøj. Efter en nøje gennemlæsning af den detaljerede instruks måtte den kendte sanger konkludere, at afsenderen måtte være en gal mand. Længere fremme i bogen opdager læserne imidlertid, at stilen og indholdet i Nielsens brev svarede ganske godt til flere af de andre instrukser, som Blekingegadegruppens ofre blev – eller efter planen skulle have været – præsenteret for i løbet af 80'erne.

Som helhed er *Den hårde kerne* mere spændende at læse end det første bind, *Den danske celle*. Til gengæld er bind 1 gennemgående mere interessant – pga. bogens

grundige afdækning af Blekingegadebandens dybe rødder, ideologiske grundlag, særlige organisationskultur og tætte forbindelser til PFLP samt efterretningsvæsenets omfattende overvågning af gruppen. Bind 2 indeholder dog også mange interessante beskrivelser af disse emner. Det er således én af bogens vigtigste pointer, at der skete en radikalisering af gruppen i begyndelsen af 80'erne som følge af en styrkelse af de personlige bånd til PFLP og af krigen i Libanon. I 1981 var hovedparten af KA på en »revolutionær dannelsesrejse« til Libanon, hvor PFLP'erne bl.a. præsenterede nogle af deres sociale projekter og arrangerede besøg i flere palæstinensiske flygtningelejre. Året efter blev Libanon angrebet af Israel. Det førte til, at de palæstinensiske organisationer mistede en stor del af deres våben og blev fordrevet fra Beirut, mens en højreorienteret militis med israelernes billige foranstaltede en massakre i to flygtningelejre, hvorved nogle af KA'ernes venner blev dræbt. Flere af Blekingegadebandens medlemmer fortalte senere, at disse dramatiske begivenheder førte til et moralsk skred i gruppen. Én af dem formulerede det på denne måde: »Jeg var villig til at overskride grænser, jeg ikke hidtil havde forestillet mig at gå ud over«. Det fremgår også, at PFLP havde en betydelig indflydelse på bandens aktiviteter i de følgende år. Således blev Z-file-projektet søsat på PFLPs initiativ, og den palæstinensiske organisation investerede også mindst 220.000 kr. i forberedelserne til kidnapningen af Rausing. Alligevel understreger et af bandens medlemmer i dag, at gruppen til enhver tid beholdt sig ret til at sige fra overfor PFLP, og at man også konsekvent nægtede at tage del i aktioner, hvor man ikke selv havde mulighed for at planlægge og styre operationerne. Men han indrømmer samtidig, at afvisningerne udelukkende var begrundet i sikkerhedsmæssige og politiske forhold, ikke i moralske betænkkeligheder.

En anden væsentlig problemstilling drejer sig om efterretningsvæsenets rolle. Gan-

ske vist var KAs kernemedlemmer i PETs søgelys lige fra begyndelsen af 70'erne, men der var bestemt ikke tale om nogen løbende overvågning. Gruppen blev tidligt opmærksom på dette, men undrede sig over, at der ikke skete nogen optrapning af overvågningen efter de store røverier. Man konkluderede derfor, at PET ikke havde nogen anelse om de kriminelle aktiviteter, men blot en mere generel og diffus mistanke. Derfor fortsatte Blekingegadebanden ufortøvet med at planlægge nye røverier. Øvig Knudsen påviser imidlertid, at PET havde en stærk mistanke til gruppen, hver gang der skete et større røveri fra en pengetransport el.lign. Men kun i et enkelt tilfælde, nemlig ved røveriet i Lyngby i 1983, fik kriminalpolitiet et praj, og selv da lagde PET hindringer i vejen for kriminalassistenterne ved bl.a. at nægte dem adgang til at se efterretningstjenestens fotografier af bandens medlemmer. Dette handlingsmønster giver naturligvis anledning til undren, og Øvig Knudsen har haft svært ved at klarlægge PETs motiver, da PET i modsætning til Københavns Politi har nægtet ham aktindsigt i de sager, som tjenesten ligger inde med. Men det er – som ét af Blekingegadebandens egne medlemmer udtrykker det i dag – naturligt at antage, at »PET handlede i en højere sags tjeneste«. PET havde ikke til opgave at opklare almindelige forbrydelser, men at afdække forbindelseslinier til internationale terrororganisationer, trusselsbilleder m.m., og i denne sammenhæng kunne PET måske ligefrem have en interesse i, at bandens medlemmer forblev på fri fod, så længe de menneskelige omkostninger ved deres aktiviteter var relativt beskedne.

PETs ledelse greb da også sagen ganske anderledes an, efter at en politibetjent var blevet dræbt ved Købmagergade-røveriet i 1988. I løbet af det næste 1½ år udarbejdede PET en 263 sider lang rapport med 638 bilag, som indeholder en detaljeret dokumentation for gruppens udvikling gennem 25 år samt dens våbenarsenal, rejseaktiviteter og forbindelser til PFLP og andre

udenlandske organisationer. Hele materialet blev i marts 1990 overdraget til statsadvokaten med henblik på, at denne kunne tiltale gruppens medlemmer for at have overtrådt straffelovens terrorparagraf. Til stor skuffelse for PET-folkene valgte statsadvokaten imidlertid kun at rejse tiltale for drab, røverier, dokumentfalsk og andre »almindeligheder«. Øvig Knudsen nævner flere mulige årsager til, at statsadvokaten traf denne beslutning. De to vigtigste – som efter forfatterens opfattelse supplerer hinanden – er af juridisk og politisk karakter. Den juridiske forklaring består i, at den dagede terrorparagraf primært rettede sig mod terror inden for Danmarks grænser, men da Blekingegadegruppen ikke synes at have haft planer i denne retning, ville det næppe have været muligt at få gruppens medlemmer dømt efter den pågældende paragraf. Heller ikke, selv om man kunne gøre gældende, at internationale terroraktiviteter »uanset, hvor handlingerne foregår, også vil påvirke danske anliggender, især når disse udøves med støtte fra Danmark.« Den politiske begrundelse tager udgangspunkt i den omstændighed, at det er justitsministeren, der træffer den endelige beslutning om tiltalerejsning i terror-sager. Og måske kunne det i ministeriet »anses for ubekvemt« at anklage nogen for at samarbejde med en international terrorbevægelse, hvis man derved risikerede at påkalde sig dennes vrede. Øvig Knudsen minder i denne forbindelse om, at palæstensk terror i Europa på ingen måde var et uaktuelt fænomen i 1990. Desuden drager han en sammenligning til situationen i 1983, hvor Justitsministeriet i strid med almindelig praksis undlod at videresende en anmodning fra Lyngby Politi om at få udleveret to fremtrædende PFLP'ere, som var pågrebet i Paris i et forsøg på at smugle 6 mill. danske kroner ud af Frankrig – nemlig pengesedler, som bevisligt stammede fra røveriet i Lyngby samme år. Også dengang kan man i Justitsministeriet have frygtet for konsekvenserne, hvis PFLP'ere blev dømt ved en retssag i Danmark.

Den absolut mest interessante del af bind 2 er dog det 34 sider lange referat af forfatterens mange, lange samtaler med ét af de syv dømte medlemmer af Blekingegadebanden. Da manden har forlangt at være anonym, går han under betegnelsen »Stemmen«, men en omhyggelig læser kan med stor sikkerhed regne sig frem til, hvem det er. For mens han i bind 1 kun formulerer sig i meget generelle vendinger, indeholder bind 2 en række beskrivelser af personer og begivenheder, som giver læserne et godt indtryk af »Stemmen«s profil. Han fremstår som en velreflekteret person, for hvem interviewene i høj grad har været en erkendelsesproces. Som Øvig Knudsen har formuleret det i en avis: »Jeg har præsenteret ham for en masse nye oplysninger, som han ikke er blevet konfronteret med før, og jeg har mindet ham om nogle ting, han simpelthen har fortrængt.« Men selv om det tydeligvis er lykkedes for Øvig Knudsen at bryde igennem et tykt panser af hemmelighedskræmmeri, er det jo ikke givet, at han har fået alt at vide, som kan være af betydning for forståelse af gruppens tankeverden og handlinger. Øvig Knudsen er også på det rene med, at gruppen – med »Stemmen« som talerør – kan have benyttet samtalerne med forfatteren til at søge at skaffe den så gunstigt et image, som det er muligt under de givne omstændigheder. Dette er imidlertid en risiko, som det er værd at løbe. Under alle omstændigheder giver beskrivelserne af gruppens indre liv (»et værdibaseret fællesskab«) samt forholdet til familie og kolleger et fascinerende indblik i et mini-samfund med helt specielle vilkår. Eksempelvis belyses »løgnens etik« (!) med adskillige tankevækkende eksempler. Men »Stemmen« redegør også for nogle af de moralske overvejelser i forbindelse med kriminelle handlinger, i særdeleshed planen om kidnapningen af Rausing. Han sammenfatter sin egen tidligere holdning på denne måde: »Jeg tillod mig den tanke, at menneskelig lidelse kan vejes på en guldvægt, hvor jeg godt kunne lægge lidt mere lidelse på den ene vægtskål, fordi

der var masser af lidelse på den anden.« Men – tilføjer han nu – »for Jörn Rausing ville det ikke mindske hans lidelser under en brutal kidnapning det mindste, at vi henviste til palæstinensernes situation.« »Stemmen« erklærer også, at han i dag er nået frem til grundtanken »Målet helliger aldrig midlet« – altså præcis det modsatte af Blekingegadebandens leveregel.

Peter Øvig Knudsens to-bindsværk formår i usædvanlig grad at tilfredsstille behovene hos vidt forskellige læsergrupper, nemlig forbrugere af litteratur om politisk historie og retshistorie samt kriminalromaner. Og selv om de to bøger til sammen fylder næsten 1000 sider, føler man kun sjældent, at man er en smule på vildspor. Det sidste er dog tilfældet i et kapitel i bind 2, hvor Øvig Knudsen – med afsæt i fyldige oplysninger fra Blekingegadebandens Z-file – giver en indgående skildring af den danske våbenfabrik Wejras aktiviteter, især i 70'erne og 80'erne. Kapitlet hedder »Spejlinger«, og det er forfatterens pointe, at Blekingegadegruppens mistænksomhed i særlig grad blev vakt overfor folkene bag Wejra, fordi de ligesom dem selv benyttede sig af ulovlige midler til at støtte en af parterne i Palæstina-konflikten, nemlig det israelske militær og efterretningsvæsen. Bandens medlemmer genkendte med andre ord sig selv i Wejras ledelse – selv om de to persongrupper arbejdede for helt forskellige mål. Men selv om kapitlet om Wejra er både spændende og tankevækkende, forekommer det lidt for perifert i forhold til bogens overordnede formål til, at det er rimeligt at bruge hele 30 sider på emnet. Det ville nok have været bedre, hvis Øvig Knudsen havde gjort historien om Wejra til genstand for en selvstændig behandling i bogform. Men man kan måske forvente mere af denne karakter fra Øvig Knudsens side en anden gang. Peter Øvig Knudsen synes nemlig også at have anlæg for at skrive kritisk erhvervsjournalistik.

*Jørgen Mikkelsen, arkivar, ph.d.
Landsarkivet for Sjælland m.m.*

Kühlmann, Lone: Nini Theilade - Dansen var det hele værd. People's Press 2006, 256 sider, ill. ISBN-10: 87-91812-53-4. Pris: 249 kr.

En dansers karriere siges at være kort – dette er absolut ikke tilfældet Nini Theilade. Over 90 år gammel og still going strong. Karrieren har dog haft både sine blomstringsperioder og været sat på stand by. Helbredet ligeså. Lone Kühlmann har tegnet et portræt af danseren Nini Theilade fra opvæksten på Java, sygdomsperioder, behård træning i Paris samt lanceringen som barnestjerne i en alder af kun 14 år. Hun blev berømt på både de europæiske og amerikanske scener for sin ynde kombineret med den sprængfarlige cocktail af uskyld og erotisk udstråling. De følgende år var hun danser hos teatermanden Max Reinhardt og sidenhen ballerina hos den verdenskendte Ballets Russes de Monte Carlo. Dernæst fulgte ægteskab, et high society-liv og skilsmisse, nye forelæsnelser samt undervisning på egne balletakademier og nu i Oure.

Barndomsårene på Java var langtfra lykkelige med en mor, der fik sit underliv ødelagt ved fødslen af Nini, hvilket betød en afstand mellem forældrene og som senere førte til moderens selvmordsforsøg. Samtidig var den lille pige plaget af tarmbesvær, og siden hen fik både mor og datter malaria, hvorfor familien flyttede til Danmark. I København blev Nini Theilade elev på Asta Møllerups danserindeskole og begyndte efterhånden at træne dagligt. Elevskoleleder på Det kgl. Teater, Valborg Borchsenius, ønskede, efter at have set talentet danse, at få hende som elev på Balletskolen. Men teaterets læge sagde nej. Ankler og tær var for svage.

En stor arv gav dog pludselig helt andre muligheder. Familien rykkede til Paris, hvor Nini Theilade blev trænet af russiske Nadia Bunosova to gange om dagen igenem halvandet år. Eneundervisning og hård russisk balletteknik. Det var træning, træning og atter træning. De opnåede færdigheder gav adgang til den berømte

Lubov Egorovas træningstimer. Men moderen havde videre planer. De fulgte efter legendariske Anna Pavlova på en Tysklands-tourné. Så alle hendes optrædere, boede på de samme hoteller og kørte i de samme tog. Nini var dybt betaget af Pavlova, lærte meget ved at se hende og opnåede selvfølgelig også at møde idolet.

Som 14-årig var talentet klar til debut, 5. nov. 1929. Dansene havde barnestjernen selv koreograferet, og husvennen Kjeld Abell havde tegnet kostumerne. I to år turnerede hun og moderen rundt til de europæiske scener samt scener i USA, efterhånden med den faste akkompagnatør Børge Rosenbaum, siden hen kendt som Victor Borge. Også på Det kgl. Teater optrådte Nini Theilade, hvilket gjorde de kongelige dansere rasende, men publikum var begejstrede. Senere rykkede familien til Berlin, hvor hun fik fast engagement hos teater- og filmmanden Max Reinhardt.

Nini Theilade er hudløs ærlig i sin fortælling og beretter om forholdet til sin mor, der var følelseskold, seksualforskrækket, dominerende og ikke mindst ambitiøs på datterens vegne. Mor og datter var afhængige og opslugte af hinanden. Moderen ordnede alt det praktiske; kontrakter, kostumer, sko og sminke og fik derved status i kraft af sin datter. På scenen var Nini Theilade ikke teknikeren, men derimod dybt erotisk, hvor hendes fortrængte følelsesliv kom ud igennem dansen. Uden for scenen var hun derimod skolepigeagtig, et uskyldigt barn i plisseret nederdel og ankelsocker. Selv som 25-årig var hun på et infantilt stade, når det ikke lige handlede om dans. En ung kvinde i svøb, der blev styret af moderen, som kunne arrangere og charmere den fremmødte presse. En forelæsnelse i en dirigent fik moderen endda forpurret ved pludselig en dag selv at stikke af med ham. Dog vendte hun tilbage en tid efter.

I 1938 blev Nini Theilade optaget i det verdenskendte kompagni Ballets Russes de Monte Carlo. Moderen var pludselig overflødig til det praktiske, men evnede allige-

vel at få sig selv skrevet ind i datterens kontrakter med kompagniet. Ved 2. verdenskrigs begyndelse måtte ballerinaen pludselig af sted til Amerika for ikke at blive fanget af krigen. Moderen var syg og kunne ikke følge med. Pludselig stod datteren på egne ben, hvilket blev skæbnesvangert for begge parter. Hjemme i Danmark begik moderen selvmord. Forinden havde en 50-årig forretningsmand i Brasilien gjort stormkur til datteren, og en måned efter blev de gift, og kompagniet var rejst videre uden hende. Livet havde taget en pludselig drejning, og dansekarrieren blev sat på standby. Parret levede i Rio de Janeiro på byens fine hotel og dyrkede selskabslivet, men fik også en datter, hvilket krævede, at de måtte få sig et hjem. Parforholdet og pasningen af datteren var dog forkvaklet. Den unge frue havde ganske enkelt ikke forstand på børnepasning og ej heller på husførelse. Barnet blev overladt til en barnepige, mens forældrene hver især dyrkede deres interesser, inklusive sidespring. Senere flyttede familien til Portugal, hvor de boede blandt flere ekskonger i eksil, og hvor sønnen fødtes. De levede en kort overgang et lykkeligt familieliv.

Igennem årene var der flere gange bud efter Nini Theilade fra balletmester Harald Lander i København, hvor hun satte flere af sine egne ballerter op, hvilket gav succes. Ægteskabet var derimod ingen succes. Hun ville skilles, da hun havde mødt en anden, men hendes mand ville ikke give sit samtykke. Det viste sig dog med tiden, at han havde giftet sig under falsk navn for at skjule sin jødiske baggrund, så juridisk set var hun aldrig gift med manden til sine to børn.

Som moden kvinde mødte Nini Theilade sin helt store kærlighed, impresarioen Arne Buchter-Larsen, og sammen med ham skabte hun først et balletakademi på Thurø, og siden hen rykkede de akademiet til Lyon. Men hans død fik hende til atter at vende hjem til Danmark, hvor hun slog sig ned i et lille bondehus på Fyn. Hun ville nyde sit otium og passe kaniner. Kaninerne

nåede hun dog aldrig at anskaffe, førend der atter var bud efter hende. Denne gang som underviser på Oure. Her øser hun fortsat af sine talenter, men må også lægge bånd på sig selv, da de unge mennesker kommer der for at dyrke en hobby og ikke for at blive professionelle dansere.

Lone Kühlmanns velskrevne og letlæste bog om Nini Theilade er først og fremmest et portræt af personen bag danseren – opvæksten, forholdet til den altdominerende mor, glamouren og det ikke særlig lykkelige ægteskab med mand og to børn. Hendes udvikling fra sensuelt, naivt vidunderbarn til bedårende hustru, men akavet mor og siden hen til livsklog balletpædagog. Der er desuden bogen igennem lagt vægt på hendes omgangskreds blandt kendisser, hvorfor det ikke er en traditionel dansevidenskabelig bog om hendes optrædener og koreografiske værker, hvilket savnes. Derimod er det en bog om den menneskelige pris for at være en verdenskendt kunstner i mellemkrigsårene, presset frem af en mor med både sociale og kunstneriske ambitioner. Som ung var Nini Theilade derfor ganske hjælpeløs, hvilket kom til udtryk specielt overfor datteren, som hun reelt slet ikke kunne håndtere som mor. Læsnin-gen er smertelig, men man fastholdes alligevel, da Nini Theilade selvølgelig bliver både voksen, klogere og reflekterende over for det utrolige og farverige liv, som hun har levet. Bogen afrundes alligevel med dansen, med en livsklog opsummering og overvejelse af dansens betydning i Nini Theilades liv. Meget har hun fortrudt i sit liv, men aldrig dansen.

*Susanne Trudsø, konservator
Nationalmuseet samt danseanmelder*

Leegaard, Lone: Pesten. Europa i katastrofens tegn, 2007. 240 sider. ISBN 978-87-7692-024-1. Pris 299 kr.

Med Lone Leegaards bog om pesten i Europa, der dækker tiden ca. 1350-1750, får vi en fremstilling, der ønsker at »fange den almene, centrale fortælling om, hvad der

skete med samfundet, da det blev ramt af katastrofen. Om hvordan man kæmpede for at forhindre pesten i at komme igen, og om hvordan det lykkedes til sidst«. Leegaard behandler ikke pesten kronologisk, men undersøger i stedet nogle udvalgte emner om fx de dødes antal, hvordan individet opfattede pesten, samt hvordan pesten spredte sig. Bogen består af syv kapitler med titlerne: 1) Døden må have en årsag, 2) Den enes død den andens brød, 3) Smittefare, 4) Guds straf, 5) Stjernetegn og giftig luft, 6) Det store pestudbrud i København, 7) Pestmuren samt til sidst en efterskrift af Mads Bastrup om pestforskningen.

Pesten kom til at spille en stor rolle for samfundet og menneskets opfattelse af dagligdag og omverden. Gennem franciskanermunken Michele da Piazas beskrivelse af sygdommens første udbrud i 1347 får man et indtryk af samtidens skrækindjagende oplevelser: »Åndedrag spredte smitten mellem folk, der talte sammen, den ene smittede den anden, og det så ud, som om ofret blev slået af denne lidelse i samme øjeblik og så at sige blev nedbrudt af den. [...] Hvad er der mere at sige? Lig lå urørte i deres egne hjem. Ingen præst, sønner, fædre eller slægtninge turde gå derind; i stedet betalte de store summer til ligbærere for at bære ligene til begravelsen«. Forskere diskuterer stadig, hvor mange der døde af Den sorte død i midten af 1300-tallet, og den seneste forskning tyder på godt 40-50 % af den samlede befolkning!

En ting, der bliver fremhævet flere steder i bogen, er, hvordan pesten banede vejen for opfattelsen af individet i renaissanceen, og hvordan man allerede kunne se denne udvikling i middelalderen som en følge af pestepidemiene. Op gennem århundrederne tvang frykten for sygdommen mennesket til at tage initiativ til at forsøge at besejre pesten, fx via nye behandlingsmetoder. Leegaard ser lægen Guy de Chauliacs syn på egenskaberne hos en dygtig læge som en indikation på den ændrede mentalitet: »Pestens karakter og de erkendelser, den medførte, var således med til at

skabe den tankegang, der kendetegner den vestlige verden i dag«.

I et forsøg på at begrænse pestens spredning blev nogle byer lukket for omverdenen, der blev bygget karantænestationer, hvor tilrejsende, fremmede skibe og varer kunne holdes under opsyn; men i mange tilfælde fandt smitten dog til sidst et smut hul gennem forsvarsværket. Først i løbet af 1700-tallet lykkedes det endelig at udrydde pesten i Europa.

Leegaard lægger især vægt på pesten i Italien i 1300-tallet, da sygdommen første gang kom til Europa, pesten i København i 1711 samt pestmuren i Sydfrankrig i 1721. De mange pestudbrud i de mellemliggende århundreder kommer hun kun kort ind på. Selv om det ikke er hendes hensigt at behandle alle århundreder ligeligt, så er det alligevel ærgerligt, at så lang en periode næsten forbigås.

Bogen dækker et meget stort og bredt emne og bygger derfor - ikke overraskende - på den eksisterende forskning. Dog viser noterne, at Leegaard i afsnittet »Det store pestudbrud i København« i 1711 også har gjort brug af primære kilder, nemlig breve af lægen Hans Mikkelsen Mule. I dette afsnit kommer hun bl.a. ind på karantænestationen på Saltholm, der 1709-1711 skulle forhindre, at pesten spredte sig fra det pestrømte Europa til København, og som dr.phil. Karl-Erik Frandsen har beskrevet i sin bog »Kampen mod pesten. Karantænestationen på Saltholm 1709-1711« fra 2004. Frandsens udgivelse er mærkeligt nok ikke nævnt i litteraturlisten, selv om forfatterinden bagest i bogen dog takker ham for hans hjælp med kapitel seks.

Leegaards bog er hverken populistisk eller videnskabelig, men en mellemtung, der med et begrænset antal noter samt litteraturliste giver den interesserede læser mulighed for at finde frem til yderligere bøger om pesten. Med et spændende og levende sprog underholder og formidler den et meget vigtigt emne. Mange steder beskriver Leegaard pesten ud fra enkeltpersoners oplevelser og beskrivelser, og det gør bo-

gens indhold lettere at blive påvirket af samt at forholde sig til. Når først man er kommet i gang med den, har man ikke lyst til at lægge den fra sig igen.

Michael Dupont, redaktør

Møller, Anders Monrad (udg.): En dansk students dagbog. C.J. Brandts optegnelser 1835-1845, Falcon, 2006, 197 sider, ISBN 87-88802-191. Pris: 195 kr.

Præsten og litteraturhistorikeren Carl Joakim Brandt (1817-1889) har efterladt sig et lille tykt bind med dagbogsoptegnelser fra perioden 1835-1845, som dækker hans studenterår, de første år efter embedseksamen, forlovelsen og giftermålet.

Brandt var købmandssøn fra Nyborg og havde gået i byens lærde skole, inden han i september 1835, 17 år gammel, rejste til hovedstaden for at læse teologi. I optegnelserne kan vi følge hans møde med hovedstaden, hans tilværelse som fattig studerende fra provinsen og hans fynske hjemve. Han har heldet med sig, idet han i 1837 bliver huslærer i en af Københavns fine familier, nemlig for den fremtrædende jurist J.L.A. Kolderup-Rosenvings søn Valdemar. Han optages i den Kolderup-Rosenvingske familie og får derved mulighed for at møde mange af samtidens store navne. Den 5. oktober 1838 kan Brandt stolt notere i sin dagbog: »men jeg, jeg har seet Albert Thorvaldsen«, som var vendt hjem til Danmark efter det årelange ophold i Italien. Og 6. oktober er Thorvaldsen til middag hos Kolderup-Rosenvinge, hvor Brandt også har lejlighed til at møde brødrene A.S. og H.C. Ørsted, Sjællands biskop J.P. Mynster og Adam Oehlenschläger. Flere steder er der dog bemærkninger om, at han, den fynske købmandssøn, ikke rigtig føler, at han slår til i det bedre københavnske borgerskab, men med tiden lærer han at begå sig.

Dagbogsoptegnelserne er også meget præget af en ung mands længsel efter »den eneste ene«, i de første år blot et ønske der gives udtryk for i optegnelserne, ind imellem også i poetisk form. Men i 1839/1840

finder han sit livs kærlighed, Dorothea Henningsen, datter af en urtekræmmer, og vi kan følge forholdet set fra Brandts side: det første møde ved et bal i vinteren 1839/40, gensynet i maj 1840 (»Jeg har været forliebt i hende i Timer«), juli 1840 hvor han finder ud af, hvad hun hedder, de første kontakter, forlovelsen i marts 1841 (»Hun er min. Og jeg er lykkelig!«) og brylluppet 9. maj 1845.

Optegnelserne fortæller endvidere om årene som nybragt cand.theol. og jagten på arbejde, som i første omgang bliver som timelærer, inden han i foråret 1843 ansættes som lærer ved Vajsenhuset. I denne stilling blev han indtil 1852. Derefter var han forfatter i nogle år, derpå højskoleforstander, inden han blev præst i 1860, fra 1872 som N.F.S. Grundtvigs efterfølger i Vartov.

Brandts interessante optegnelser er fortrinligt udgivet af den kyndige 1800-tals kender dr.phil. Anders Monrad Møller, der har forsynet bogen med en kort introduktion, en efterskrift, oplysende kommentarer til dagbogsteksten samt personregister. Optegnelserne er ikke stor litteratur, men de giver et godt indblik i en ung mands verden, mens han både søger at sikre sig en levevej og leder efter »den eneste ene« under de rammer, som datidens samfund satte for begge ting. Alt i alt en anbefalsværdig bog.

*Christian Larsen, arkivar, cand.mag.,
Rigsarkivet*

Pundik, Herbert: Du kan hvis du tør. Erindringer. Gyldendal, 2006. 392 sider, ill. ISBN-13: 978-87-02-04316-7 og ISBN 87-02-04316-5. Pris: 299 kr.

Det er en velvalgt titel, Herbert Pundik har givet det andet bind af sine erindringer – en bog, der dækker de 23 år (1970-93), han var ansvarshavende chefredaktør for *Politiken*. Titlen er en hentydning til den dristighed, som Pundik lagde for dagen ved at sige ja til tilbudet om at blive redaktør, selv om han aldrig tidligere havde haft en ledende stilling, og selv om han i 15 år

havde haft sin bopæl i Israel og agtede at blive ved med dette. Der blev da også indgået en særlig aftale om, at Pundik skulle arbejde 25 dage i træk på avisen, hvorefter han de følgende 10 dage kunne opholde sig i Tel Aviv. Ordningen var tænkt som en midlertidig løsning af et par års varighed, men den kom til at bestå gennem hele Pundiks redaktørtid, og at dømme efter hans erindringer kom dette hverken til at skade avisarbejdet eller familielivet. Pundik noterer i alt fald med stolthed, at det i løbet af 70'erne lykkedes ham – og resten af redaktionen – at vende den nedadgående kurve for *Politikens* oplagstal. Og han lægger bestemt heller ikke skjul på sin andel i, at avisen i løbet af 80'erne og 90'erne gennemførte en stærk udvidelse af aktivitetsområdet ved at tage initiativ til indsamlinger, møder med markante udenlandske forfattere, seminarer om aktuelle udenrigspolitiske emner m.m. Derimod indeholder bogen påfaldende lidt om det almindelige avisarbejde efter ca. 1980 (i modsætning til 70'erne, hvor ikke mindst de mange konflikter mellem bestyrelse, redaktion og journalister får en fyldig omtale).

Bogens titel kan imidlertid også betragtes som en overskrift over Pundiks liv. Han har med egne ord forsøgt at give sin tilværelse mening ved at handle, og hans erindringer bibringer læserne det klare indtryk, at han ikke blot er en udpræget igangsættertype, men også en mand, der aldrig har været bange for at løbe en risiko, og for hvem selve faremomentet kan virke ansporende. Pundik peger selv på, at tilværelsen i »det hektiske Israel, hvor man dagligt bliver mindet om livets forgængelighed og dets eksistentielle problemer« har præget hans måde at tænke og handle på, men han mener også, at netop denne stressfaktor har haft gavnlig indflydelse på hans arbejde som redaktør. For han kunne ikke undgå at medbringe »lidt af den nervøse intensitet og virketrang, der også karakteriserer livet i Israel«, hver gang han steg på flyet til København.

Hvorom alting er, oplever man som læ-

ser en særlig intensitet i Pundiks fremstilling, når det handler om beskrivelse af dramatiske begivenheder. Det gælder frem for alt omtalen af de krige, som Israel er blevet involveret i. Mest interessant er næsten skildringen af Golfkrigen i 1991, hvor Israel blev bedt af USA om at forholde sig passivt, selv om landet blev ramt af mange irakiske missiler. Det var for Pundik en helt uvant og uvirkelig oplevelse, at israelerne ikke gjorde noget for at forsvare sig selv, og at de unge mænd gemte sig i beskyttelsesrummene sammen med resten af deres familier i stedet for at drage i felten.

Ligesom i det foregående bind af Pundiks erindringer er fremstillingen noget ujævn, men som helhed lever nærværende bog ikke helt op til de forventninger, man kunne have efter læsningen af det første bind. Og flere steder må man sige, at værket mere antager karakter af en debatbog om Palæstina-spørgsmålet end en erindringsbog. Men det skal samtidig understreges, at bogen også indeholder en række meget underholdende afsnit (bl.a. om dengang Politiken var vært for oplæsningsarrangementer med forfatterne Joseph Brodsky og V.S. Naipaul), ligesom man rundt om i bogen kan finde mange interessante refleksioner om alt fra national identitet til bladdrift. Om 70'ernes avisproduktion lyder det fx således: »Men trods alle fortrædeligheder gentog det daglige mirakel sig nat efter nat. Avisen udkom, firkantet og indbydende, med læsestof i omfang som en middelstor roman – resultatet af over hundrede medarbejderes flere tusinde individuelle beslutninger truffet inden for ti timers hektisk produktionsstid (...) Hvis læserne kendte mere til produktionsvilkårene, ville de dele min forundring over den daglige præstation.« Det kan man så tænke over, næste gang man bladrer igennem sin morgenavis!

Jørgen Mikkelsen, arkivar, ph.d.,
Landsarkivet for Sjælland m.m.

Vejledning til forfattere

Denne vejledning angiver kun nogle overordnede retningslinjer for korrekt levering af manuskripter. En mere udførlig vejledning kan fås ved henvendelse til redaktøren. Manuskripter kan sendes hele året. Tekstfiler bedes leveret i word- eller rtf-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.

Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 15 sider à ca. 3800 enheder. Som tommelfingerregel fylder 15 manuskriptsider med et passende antal illustrationer omkring 20 trykte sider.

Gældende dansk retskrivning skal følges, og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang, de optræder. Usædvanlige og selvopfundne forkortelser frabedes.

Benyt almindelig 12 punkt skrift, normal linjeafstand og margener. Orddeleliger og anvendelse af specielle koder og lignende må som hovedregel ikke forekomme. Forsøg ikke at efterligne det layout, vi anvender – det ordner trykkeriet for os – men brug gerne andre artikler som inspiration.

Citater skrives med almindelig typer (ikke kursiv) og anføres i citationstegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteapparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn. Enkelte ord, der ønskes fremhævet, kan skrives med kursiv. Anvend aldrig understregninger eller fed skrift (undtagen i overskrifter).

Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3...). Noterne skal være overskuelige, og henvisninger til litteratur og arkivalier skal være så fyldestgørende og utvetydige, at læseren uden besvær kan genfinde disse. Anvend www.bibliotek.dk til kontrol af litteraturhenvisninger og www.daisy.sa.dk til kontrol af arkivalier. Følgende standarder bedes følges: Henvisning til monografier: Sofus Elvius: *Danske patriciske Slægter*, 1891, s. 13-22. Henvisning til artikler i tidsskrifter: Henrik Horstbøll: *Læsning til salighed, oplysning og velfærd. Om Pontoppidan, pietisme og læreboøger i Danmark og Norge i 17- og 1800-tallet*, i *Fortid og Nutid*, 2003:2, s. 100-103. Henvisning til arkivalier: Landsarkivet i København: Helsingør byfoged: Pasprotokol 1841.

Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren. Denne

præsentation bør som hovedregel indeholde navn, fødselsår, stilling og evt. ansættelsessted, relevante publikationer, adresse og evt. e-mail-adresse. Artikler og småstykker skal ligeledes afsluttes af et kort resumé – gerne på engelsk – på en 10-20 linier.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så indbydende som muligt, skal artiklerne forsynes med et passende antal illustrationer, der kan uddybe og supplere teksten. Sammen med manuskriptet leveres illustrationerne med tilhørende billedtekster, alt sammen i separate billed- og tekstfiler. Indsæt ikke illustrationerne i manuskriptet, men angiv tydeligt hvor de skal anbringes. Forfatteres ønsker om størrelser, farver og placering vil så vidt muligt blive fulgt. Eventuelle udgifter til illustrationer kan refunderes, men skal i alle tilfælde aftales med redaktøren.

Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller uden for redaktionens snævre kreds. Redaktionen forbeholder sig ret til at foretage ændringer i manuskriptet. Sådanne ændringer forelægges i alle tilfælde for forfatterne. Når manuskriptet er endelig godkendt og sendt til trykkeriet, modtager forfatteren en førstekorrektur. Her har forfatteren mulighed for at ændre mindre meningsforstyrrende fejl (f.eks. slåfejl), men større rettelser (f.eks. udvidelser af tekst og noter) kan ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Alle forfattere af større artikler modtager ti frieksemplarer af det pågældende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem frieksemplarer og anmeldere ét frieksemplar.

PUBLIKATIONER OG PRISLISTE

Titel	Udgivet	Pris	Medlemspris
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 2006</i>		225	200
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 2005</i> Pris for årgangen		225	200
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 2004:2 (jubileumsbogen)</i>		225	150
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 2004:1-2</i> (forårsnummeret og jubileumsbogen)		300	200
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 1994-2003</i> Pris pr. årgang		200	175
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 1983-1993</i> Pris pr. årgang eller hæfte		75/50	50/25
<i>Personalthistorisk Tidsskrift 1983-1994</i> Samlet pris for alle 12 årgange NB: Enkelte hæfter er desværre udsolgt		300	150
<i>Tusindvis af navne. Register 1880-1965</i> . 3 bind (med cd-rom). Ved Poul Steen og Arne Julin NB: Cd-rom indeholder register 1880-2000	2001	200	100
<i>Register til Personalthistorisk Tidsskrift 1966-1996</i> (med diskette). Ved Poul Steen	1998	75	50
<i>110 års indholdsfortegnelse til Personalthistorisk Tidsskrift 1880-1990</i> (med diskette). Ved Poul Steen	1992	150	100
<i>Indholdsfortegnelse til Personalthistorisk Tidsskrift 1991-2000</i> . Ved Hans H. Worsøe	2001	50	25
<i>mig & MINE. Slægtsforskning for børn</i> . Af Charlotte S.H. Jensen	2002	100	100
<i>Bøgger og bybefolkning</i> . Af Ole Degn	2001	180	120
<i>Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon 1984-1995</i> . Af Sv. Cedergreen Bech	1996	35	25
<i>Fortegnelse over dansk slægtslitteratur 1973-1979</i> . Af Dorte Gissel	1982	110	60
<i>Latinskolens religionslærere 1853-1903</i> . Af Erik Nørr	1981	50	30
<i>Tilføjelser og rettelser til Danske Sagførere</i> . Af Finn H. Blødel	1979	50	30
<i>Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977</i> . Af Ejvind Slottved	1978	100	75

Alle priser er inkl. moms. Ved forsendelse beregnes porto

Indmeldelse

Årskontingentet for 2007 er 250 kr. for medlemmer med postadresse i Danmark

Årskontingentet for 2007 er 280 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige Europa

Årskontingentet for 2007 er 325 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige udland

For årskontingentet modtager medlemmerne *Personalthistorisk Tidsskrift*

Bestilling

Bøger og hæfter kan bestilles hos:

Birgit Flemming Larsen

Klostermarken 13

9000 Aalborg

Bøger og hæfter kan også bestilles via Samfundets hjemmeside www.genealogi.dk

Anmeldelser:

Jan Kanstrup (red.): Fra Krag til Krølle-Bent. Historier fra de nyeste afleveringer til Statens Arkiver (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	148
Peter Øvig Knudsen: Blekingegadebanden, bd. 2: Den hårde kerne (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	149
Lone Kühlmann: Nini Theilade – Dansen var det hele værd (<i>Susanne Trudsø</i>)	153
Lone Leegaard: Pesten. Europa i katastrofens tegn (<i>Michael Dupont</i>)	154
Anders Monrad Møller (udg.): En dansk students dagbog. C.J. Brandts optegnelser 1835-1845 (<i>Christian Larsen</i>).	156
Herbert Pundik: Du kan hvis du tør. Erindringer (<i>Jørgen Mikkelsen</i>).	156
Vejledning til forfattere	158

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg
Næstformand: Michael Bach, Røllsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg
Sekretær: Gitte Bergendorff Høstbo, Obovej 14, 2730 Herlev
Kasserer: Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde
Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV
Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV
Stella Borne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N
Knut Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj
Poul Steen, Strandvejen 296A, 2930 Klampenborg
Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj
Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34A, 6200 Aabenraa

Skriftudvalgets medlemmer:

Redaktør: Michael Dupont, Stenager 216, st., 2600 Glostrup
Susanne Krøgh Jensen, Stevnshøvej 43A, 4600 Køge
Anne Dorthe Suderbo, Lille Strandvej 12B, 2.tv., 2900 Hellerup
Sanja Storm Tuxen, Stenager 216, st., 2600 Glostrup

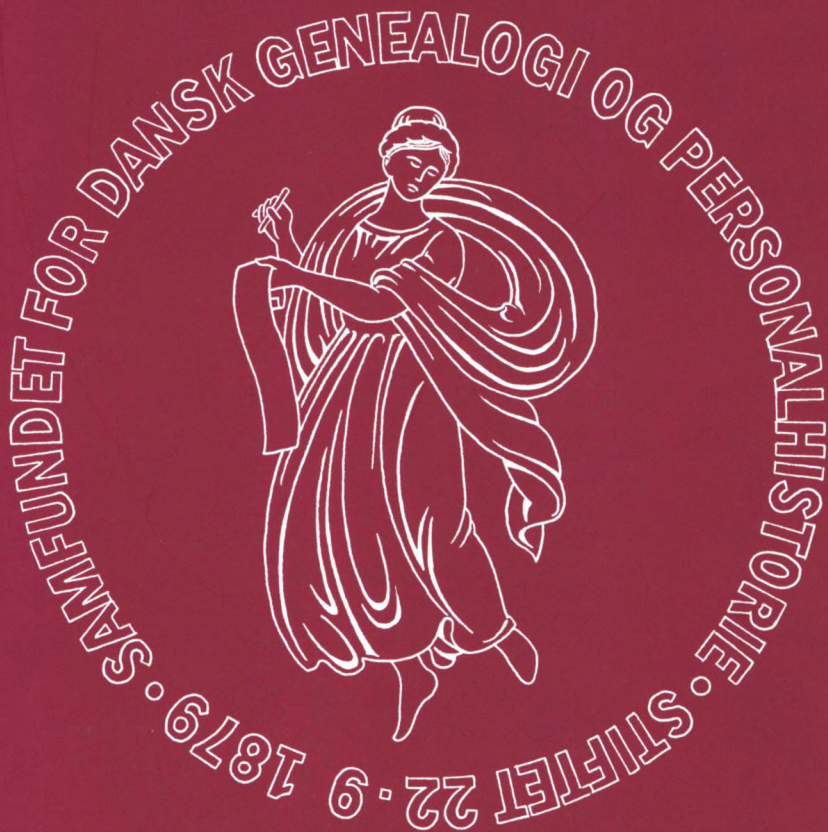
Webmaster for www.genealogi.dk

Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3. tv., 2400 København NV

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til formand Birgit Flemming Larsen
E-mail: birgit_f_larsen@hotmail.com

Manuskripter sendes til:

Redaktør: Michael Dupont, Stenager 216, st., 2600 Glostrup
E-mail: duponttuxen@gmail.com

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie siden 1880.

Redigeret af Michael Dupont (redaktør), Susanne Krogh Jensen,
Anne Dorthe Suderbo og Sanja Storm Tuxen.

© 2008 by forfatterne og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra Alfred Good's Fond

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

DIS-Danmark

